

VIGILIA

2008 / 2

A Nyugat – száz éve

Buda Attila, Kelevéz Ágnes, Kiss Szemán Róbert,
Máthé Andrea, Rába György, Szilágyi Judit,
Tandori Dezső esszéi és tanulmányai

Ottlik Géza kiadatlan írása

Beszélgetés Kenyeres Zoltánnal
a 100 éves Nyugatról

KERTÉSZ IMRE: Európa nyomasztó öröksége

KOVÁCS PÉTER: Vigh Tamás Vásárhelyi Pál emlékművéről

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Gyermekgyilkosok	81
----------------	------------------	----

A NYUGAT — SZÁZ ÉVE

KISS SZEMÁN RÓBERT:	Nyugat vagy Napkelet? Modernizmus és konzervativizmus a közép-európai irodalmakban	82
SZILÁGYI JUDIT:	Apakomplexus a Nyugatban. Vázlatok Osvát Ernő és a nyugatosok viszonyához	88
KELEVÉZ ÁGNES:	Hegeso sírjától Beardsley önarcképéig. Képzőművészeti ihletések a fiatal Babits költészetében	97
BUDA ATTILA:	A visszaszerzett szabadság. Babits Mihály: <i>Mythológia</i>	111
MÁTHÉ ANDREA:	„...mindent, mi élet”. Kosztolányi Dezső <i>Akarsz-e játszani</i> című verséről	117
RÁBA GYÖRGY:	Emlékképek a Nyugatról és környékéről	119
OTTLIK GÉZA:	Valóság és látomás	121
TANDORI DEZSŐ:	Még egyszer Ottlikről	130

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

RÓNAY LÁSZLÓ:	Kenyeres Zoltánnal a 100 éves Nyugatról	134
---------------	---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

KERTÉSZ IMRE:	Európa nyomasztó öröksége	142
---------------	---------------------------	-----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

■	A német és a lengyel püspökök közös nyilatkozata 2005-ben	148
---	---	-----

NAPJAINK

KOVÁCS PÉTER:	Vigh Tamás Vásárhelyi Pál emlékművéről	150
---------------	--	-----

KRITIKA

RÓNAY LÁSZLÓ:	<i>A magyar irodalom története</i> (Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály)	152
---------------	--	-----

SZEMLE

	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	157
--	---	-----

A 110. oldalon Aubrey Beardsley grafikája

Gyermekgyilkosok

A szónak kettős értelme van: az egyik változatban a gyermekek azok, akik gyilkolnak, tehát gyilkossá válnak, a másik változatban viszont ők a gyilkosság áldozatai. Napjainkban a kifejezés félelmes valósággá vált a szó mindkét értelmében. A tömegkatasztrófák nem válogatnak az áldozatok között. Mégis különösen megrázó, ha ártatlan gyermekek esnek áldozatául egy természeti csapásnak, éhínségnek, háborúnak vagy terrorakciónak. Mélyen érthető a hit elfogadására képtelen Camus tépelődése, aki Istentől elsősorban az ártatlan gyermekek szenvedését kéri számon. Főlösképpen azonban másokat okolunk, amíg magunkba nem nézünk. Hány évvel rövidítjük meg gyermekeink életét levegőnk, környezetünk szennyezettségével, mennyivel rontjuk esélyeiket a boldogabb és teljesebb életre káros életmódunkkal?

Az egészséges emberi érzék különös gonddal óvja, félti, gondozza a gyermekeket. Jézus pedig egész különös szerepet szán nekik, amikor ölébe veszi, megáldja őket, sőt őket állítja követendő példaként tanítványai elé: „Ha nem lesztek olyanok, mint a gyermekek, nem mentek be a mennyek országába.” Az egyház szentként tiszteli azokat a csöppségeket, akiket Heródes végeztetett ki, csak azért, hogy így biztosan megölje az újszülött Messiást. Napjainkban jelzésnek tekinthetjük azt is, hogy a Nemzetközi Teológiai Bizottság nemrég hatályon kívül helyezte azt az ókorba visszanyúló — sok ellenérzést kiváltó — nézetet, hogy a megkereszteletlen gyermekek nem juthatnak el a mennyországba.

A meggyilkolt gyermekeknél azonban még félelmesebb azoknak a gyermekeknek látványa, akik maguk válnak gyilkossá. Nemcsak a fölfegyverzett s a másik megölésére kiképzett gyerekkatonák csapatai tartoznak hozzá napjaink valóságához, hanem azok a „fiatalkorúak” is, akik — ki tudja, milyen indítékból — gyerektársaik vagy éppen a felnőttek ellen fordulnak gyilkos indulattal. Ők még nincsenek érett ítélőképességük birtokában — ki felelős hát értük? A társadalom? Nem létező vagy nem működő családjuk? A szükséges nevelés hiánya?

Az önkritikus kérdések elől az egyház sem térhet ki. Jézus a bűnösök, a szegények, a kicsinyek megmentésére jött. Mit tesz az egyház, mit teszünk mi, keresztények a gyermekekért? Mennyire segíti személyiségük egészséges kibontakozását, felelősségteljes felnőtté válásukat a hitoktatás, a keresztény nevelés — iskolában, családban, plébánián, ifjúsági csoportokban?

A távirók korából fennmaradt a régi segélyhívó jelzés: S.O.S. „Save our souls, mentsétek meg lelkünket.” Sürgetően hangzik napjainkban a segélykérő kiáltás: Mentsétek meg gyermekeinket!

KISS SZEMÁN
RÓBERT

Nyugat vagy Napkelet?

Modernizmus és konzervativizmus a közép-európai irodalmakban

1962-ben született Salgótarjánban. Esszéista, irodalomtörténész, műfordító. A Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Az ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézetének docense.

¹Sárközi György fordítása.

„Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?”¹ — hangzik felütésként az a mondat, amellyel a modern irodalom legjelentősebb közép-európai regénye kezdődik. Az a mű, amelyben a szerző és az elbeszélő ironikus pozícióváltztatásai, saját szerepe mögüli kikandikálásai legfőbb elrugaszkodási pontul szolgáltak a posztmodern irodalom számára (is), az a regény, amelynek nyelvezete a *konjunktív ájncvájok* segédigékkel átszótt bozótjával rémiszti germanisták nemzedékeit, ugyanakkor azonban távolságtartó, semleges vagy egyetértő elbeszélői magatartásmód bonyolult színpadmesteri grimaszait kreálja az őszövetségi ósátya és családja körüli történések szcénáihoz, az a cselekmény, amely az elbeszélő kénye-kedve szerint darabolódik és strukturálódik szüzsévé, az az idő, amely az elbeszélő teremtő szándéka szerint válik gumyszerűen nyúlóssá vagy sűrűsödik plazma-állapotúvá, az az elbeszélési mód, amelyben a történések *belső várkastélyként* egymás után fölnyíló termeiben vallástörténeti fenoménok és kultúrhistoriai jelenségek kelnek életre, amelyben letűnt korok eszmerendszereinek csontjai fehérlenek rendezetlenül rendezett halmokban, az a történelem hús kútjából áramló toposz-fuvallat, amelynek leheletébe beleborzong még a tudattalanban magát jártasnak hívó modern ember is — számomra ez a mű jelenti a végletes konzervativizmust és a szélsőséges modernizmust egyaránt. Egyben. Szépen és szerencsésen.

**A széttöredezetttség
mint közép-európai
fenomén**

²Mégis inkább szegényít, hiszen a fragmentum inkább ki van téve a feledésbe hullás veszélyének, mint az egész.

Kevésbé szép és szerencsés formájában mindez nem jelenik meg *egyben*. A kulturális örökítő anyagot hordozó *mém* felbomolhat és szakaszokra eshet szét. Eltűnhetnek belőle részek, esetleg egyszerűen kikophatnak a kulturális tudat szövetéből. A közép-európai irodalmakra jellemző megkésetttség és stíluskeveredés jegyei egy általánosabb fenomén, a *széttöredezetttség* felé mutatnak, amely gazdagítja/szegényíti kulturális memóriánkat.² A széttöredezetttség a közép-európai szellemi élet általános sajátosságaként értelmezhető, amely, ha az idő síkjára vetítjük, megkésetttséget és stíluskeveredést eredményez, és amennyiben az alkotói életpályákra vonatkoztatjuk, megfosztja az alkotókat az *egybenlátás* képességétől — lehetetlenné téve ezáltal az olyan

egyszerre modern és konzervatív nagyregény megszületését, mint a *József és testvérei* (1933–1943).

Amennyiben az egybenlátás ajándéka valahány égtájon ritka jelenség, a közép-európai kultúrákban kifejezetten unikális tüne-
mény. *Csillagóra*. Olyan történelmi, társadalmi és egyéni csillag-
zat együttállását kívánja, amely konstelláció szinte kegyelmi pil-
lanat egy-egy kisebb nemzet történelmében. Azért választottam
a modern és a konzervatív számomra egyik szimbolikus irodal-
mi alkotását bevezető példaként, hogy létrehozam azt a töke-
súlyt, amellyel utazásunk az egykori Pannon-tenger helyén tá-
madt nemzeti kultúrák múlt századforduló körüli dekádjain
biztonságosabb lehet. Ugyancsak a biztonság fokozottabb érzésé-
nek megteremtését segíti, ha előre leszögezem, hogy bár nem
vindikálom magam számára Thomas Mann-i értelemben az „át-
fogó elme” birtoklását, ám a modernizmust és konzervativiz-
must mégsem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő jelen-
ségeként érzékelem.

**A modernizmus és
konzervativizmus
viszonyrendszere**

Miért-e tételmondat, amely (egyelőre) nélkülözni látszik az alá-
támasztást? A féltés okozza. Az esszé tárgyát félttem. Ezen eszme-
futtatás tárgya ugyanis — ha egyáltalán lehet ilyenről beszélni a
szellemiek világában — nem a modernizmus és/vagy a konzer-
vativizmus, hanem az a viszonyrendszer, amely *egyben* látatja
őket, *ahonnan* — megengedvén az impresszionista festészeti tech-
nikákhoz hasonló, hunyorító pillantást, amely a részletező pontos-
ság helyett inkább az egész látását célozza — *a kettő egynek látszik*.

Mert oly sokan és sokszor tárgyalták a modernizmust önma-
gában, a konzervativizmus nélkül, és fordítva, oly sok pöffeszke-
dés vagy megvetés kíséretében, és ha egyáltalán megemlítették a
másikat, azt oly dehonesztáló formában tették, hogy mindez
arra int, előre figyelmeztessen olvasóimat arra, hogy a moder-
nizmust és konzervativizmust ikertestvéreknek tekintem, akiket
egyazon anyaszázad szült. És az együtt felnövekvő testvérekhez
hasonlóan együtt eszmélődtek, egymáshoz intézték kérdéseiket,
a másik megismerésével gyarapodtak önismeretben, egymás
provokációira adtak még kihívóbb válaszokat, amelyek egyre
újabbakat szültek — mindmáig. Párbeszédük mintegy fúgaszerű
formába önti az újkori európai ember technikai fejlődéssel, politi-
kai és társadalmi változásokkal, transzcendenciával kapcsolatos
nézeteit. Ellenpontozzák egymást, úgyhogy az egyik a másik által
nyeri el helyét és értelmét kulturális paradigma-rendszerünkben
(amely a francia sturkturalisták tanítása szerint azonos az univer-
zum szerkezetével), és ambivalens viszonyuk teszi számunkra ér-
telmezhetővé a bennünket körülvevő, ellentétekkel terhes világot.

**A modernizmus
színre lépése**

A modernizmus, amely az újjagdagok és parvenük ma is jól
ismert göggyével lépett a kontinens kulturális színpadára a 19.
század második felében, meglehetősen késéssel jutott el a magyar-
országi anyanyelvi irodalmakba. Már ez a tény is intő jel lehet

azok számára, akik nem kis rátartással kísérlik meg földolgozni honi történetét. Mintha a modernizmusnak azt az egyébként a művészetek történetében általánosítható jellegzetességét, egyik alapvető alkotói magatartásmódját, vagyis a hagyomány negligálásának kísérletét, nem vizsgálat alá vették volna, hanem önmagukat és ezáltal a vizsgálati módszert magát is megfertőzték volna e kórral. Hasonlót a dévabányai zsidó családban született Gejza Vámoš tett *Isten atomjai* (*Atómy boha*, 1928) című modern *Bildungsroman*jában, amely a zsidóság modernizálódásának és asszimilációjának kérdéseit feszegeti a múlt század első évtizedeiben: az első Csehszlovák Köztársaság polgárként magyarból gyorsan szlovákká asszimilálódott Vámoš regényének orvos-főszereplője az öngyilkosságnak ugyanis azt a módját választotta, hogy szándékosan megfertőzte magát egy nemi betegség kórokozójával. Holott a modernizmus még csak készülődött a kontinentális partraszállásra, amikor a nagy-britanniai társadalmi és kulturális kihívásokra adott konzervatív válasz már készen állt az Oxford-mozgalom eszmeiségében és a preraffaelita festőiskola esztétikájában a 19. század közepén. Az újkori művészi konzervativizmus szülőházája tehát az az Anglia, amely az európai társadalom legiparosodottabb, legszekularizáltabb állama — itt virágzik ki a Róma iránti hódolatból és a miszticizmus utáni vágyból Newman teológiája és az olasz reneszánsz előtti kort idéző festészeti irányzat.

A politikai, társadalmi és művészi modernizmus

Az angliai modernizmus és konzervativizmus viszonyának példája, amely inkább atipikusnak tekinthető Európában, egyben lehetőséget ad rámutatnunk arra is, hogy a politikai, a társadalmi és a művészi modernizmus, miként a politikai, a társadalmi és a művészi konzervativizmus sem jár szükségszerűen kéz a kézben. Az angliai politikai és társadalmi modernizáció, az anglikán egyház államvallási szerepköre egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy ebből a talajból nőtt ki az Oxford-mozgalom és a hozzá tartozó konzervatív eszmeiségű művészi gondolkodásmód. Ahogyan a közép-európai politikai és társadalmi konzervativizmus masszív közegét forgatta fel fenekestül a legalább annyira sokkoló hatású modernizmus, amelyet a magyar irodalomban például az *Új versek* vagy a Nyugat képviselt.

A modernizmus a közép-európai irodalomban

A közép-európai nemzeti kultúrákban szinte egy időben és egyforma vehemenciával nyert teret a modernizmus a 20. század első évtizedében. Mintha a politikai és társadalmi konzervativizmust a modernizmus elsősorban a művészet által provokálta volna. Ady, Babits és Kosztolányi szlovák kortársai, Janko Jesenský (1874–1945), Ivan Gall (1885–1955) és Ivan Krasko (1876–1958) éppúgy megkíséreltek túllépni a 19. századi nemzeti hagyományon, akárcsak a horvát költők, írók és drámaírók, az emigrációba kényszerült Antun Gustav Matoš (1873–1914), az életét elmebetegintézetben végző Vladimir Vidrić (1875–1909) és a dalmát

³Lásd Milosevics Péter összefoglalóját a szerb, Lukács István írását a horvát és a szlovén irodalomról: www.btk.elte.hu/slav/szla/vtsz/slav_civil/main.html

tematikájú drámát író Ivo Vojnović (1857–1929). A szerb irodalmi modernizmus szintén francia minták alapján kelt életre a századforduló utáni évtizedben, többek között Jovan Dučić (1872–1943) dekadens lírájában és Milan Rakić (1876–1938) költeményeiben. A szlovén irodalom Ivan Cankar (1876–1918) és Oton Župančič (1878–1949) költészetével szintén ebben a korban kapcsolódott a világirodalom modernista áramlatához.³

A modernizmussal egy időben azonban az örökölt hagyomány számos eleme továbbélt a közép-európai költészetben. Például a nemzeti elkötelezettség, amely miatt Matoš kényszerült hosszú emigrációba, amiért Rakić a balkáni háborúban hazafias verseket költött. Krasko a szlovák evangélikusok biblikus hagyományát fölelevenítve ószövetségi zsoltárok modern változataiban ostromozta a szlovákokat nemzetemésztő hibáik miatt. Nem is szólva a transzcendentális kérdések megválaszolásának számos kísérletéről, amelyek a magyar olvasók számára Ady és Babits költészetében jelentek meg legerősebben. Az eszmei konzervativizmus ily módon vegyült az esztétikai modernizmussal — az irányzat sajátosan közép-európai változatát teremtve meg ezáltal. Ez a későbbiekben hozzájárult ahhoz, hogy a modernizáció problémáira adott válaszok között karakteres hangon szólalt meg a konzervativizmus mint önálló eszmei és esztétikai irányzat is. Ennek egyik legjellemzőbb irodalmi megnyilvánulási formájává a katolikus modernizmus vált. A konzervativizmus egyúttal olyan világraszóló jelentőségű életműveket inspirált, mint a vallástudós Mircea Eliadéé vagy mint a Napkeletben is publikáló Bartók Béláé.

A cseh modernizmus két ága

A cseh irodalom sok szempontból osztozott a többi közép-európai nemzeti irodalom sorsában, mindazonáltal a modernizmus megjelenése szinte valamennyinél előbbre, a 90-es évekre datálható. A francia *elátkozottak*, akárcsak a német filozófia fontos alakjainak eszméi, már a század utolsó évtizedében helyet kértek maguknak a cseh szellemi életben. A cseh modernizmus programszerű manifestumhoz kötődött, amely 1895-ben jelent meg a *Rozhledy* (Szemlék) című folyóiratban. A modernizmus emblematikus kiadványai is a kilencvenes évektől fogva láttak napvilágot. Legnagyobb hatású lapja a *Moderní revue* (1894–1925) volt, amelyet Jiří Karásek z Lvovic, az artistikus és arisztokratikus író adott ki Karel Hlaváček költő és képzőművésszel karöltve. A *Moderní revue* hasábjain a modernizmus irodalmi megjelenítése mellett nagy hangsúlyt fektettek a folyóirat képzőművészeti színvonalára is. A kiadók a lap több mint három évtizedes fennállása során hetvenhét kötetet jelentettek meg, amelyek nemcsak a legfontosabb irodalmi alkotások eljuttatását biztosították az olvasóközönséghez, hanem grafikai, képzőművészeti és könyvészeti színvonalukkal alapvetően meghatározták a képzőművészet csehországi történetét — a szecessziós, impresszionista, szimbolista líra és

⁴Vö. Jan Lehár –
Alexandr Stich –
Jaroslava Janáčková –
Jiří Holý: *Česká
literatura od počátků k
dnešku*. Nakladatelství
Lidové noviny, Praha,
2004, 383–440.

⁵Vö. Roman Musil –
Aleš Filip (szerk.):
Zajaců hvězd a snů.
*Katolická moderna a její
časopis Nový život
(1896–1907)*. Argo,
Moravská galerie
v Brně, 2000.

Modernizmus vagy konzervativizmus Magyarországon

⁶Jan Maria Plojhar című
önéletrajzi regényének
részlete olvasható folyó-
iratunk 1995. júliusi szá-
mában, lásd uo. a fordí-
tó, Heé Veronika írását
Julius Zeyerről.

⁷Vö. a cseh katolikus
modernizmust földolgozó
monográfiával Martin C.
Putna tollából: *Česká
katolická literatura,
1848–1918*. Torst,
Praha, 1998.

próza, valamint a lírizáló próza vizuális szempontból adekvát alkotásait nyújtva olvasóközönségüknek.⁴

A modernizmusnak létezett egy másik változata is a cseh irodalomban és képzőművészetben: kezdettől fogva helyet vívtak ki maguknak a katolikusok is. Az esztétikai modernizmust eszmei konzervativizmussal társító alkotók az *Egy lobogó alatt* (Pod jedním praporem) című almanach megjelenítésével léptek a cseh irodalmi élet színpadára 1895-ben, majd ezt követően *Nový život* (Új Élet) címmel lapot szerveztek, amely 1896 és 1907 között biztosított fórumot a katolikus moderneknek.⁵ A papi hivatást irodalmi tevékenységgel kiteljesítő lírikusok közül Sigismund Bouška és Karel Dostál Lutinov életműve a legjelentősebb, akikkel a lap hasábjain szívesen dolgoztak együtt olyan művészek is, mint az ornamentális-szecessziós próza képviselője, Julius Zeyer,⁶ vagy a szimbolista költészet világirodalmi rangú alkotója, Otokar Březina.⁷ A körből olyan jeles lírikusok nőttek ki, mint például Jakub Deml, akinek munkássága több évtizeden át meghatározta a cseh költészetet, és jelentős szerep hárult rá még a kommunista kultúrpolitikával való szembenállásban is.

A magyar modernizmus és konzervativizmus kapcsolatából jobbra hiányzott a cseh együttélés példája — az összebékíthetetlennek látszó politikai és társadalmi ellentétek lázában vergődő kulturális emlékezet hálójából kirostálódtak azok, akik képesek lettek volna az *egybenlátásra*. Legfeljebb kriptó-konzervativokként léteztek a modernizmus paradigmarendszerében, esetleg kriptó-modernekként a konzervatív irányzaton belül. Nálunk a fontos fogalmakat nem a semleges és kötőszó szokta összekapcsolni, hanem a kizárólagos *vagy*. Ennek a fenoménnek egyik jelképes eseménye Babits Mihály és Tormay Cécile nevéhez fűződik. Amikor a Nyugat vezéralakja, a világháború, az országvesztés, a kommün és a fehérterror sokkoló tapasztalataitól tökéletesen dezorientált magyar társadalom egyik legfontosabb irodalmi tekintélye dönteni kényszerült, elfogadja-e a konzervatív Napkelet szerkesztői posztját, amelyet Tormay Cécile kínált föl neki, némi habozás után elutasította az ajánlatot. Úgy érezte, a politikai és társadalmi modernizmus és konzervativizmus közötti szakadék, amely (már akkor is) szétszakította a magyar társadalmat, nem hidalható át a szépség törekeny hídjával. Kemény, komoly tapasztalat ez azok számára, akik az esztétikát honi közegben függetleníteni próbálták a politikumtól. Pedig Tormay Cécile széleskörű műveltségének és irodalmi adaptációs készségének volt köszönhető például, hogy a Thomas Mann-i családregény meghonosodott a magyar irodalomban. Tormay *A régi ház* című regénye (1914) ugyanis a legkorábbi darabja annak a családregény-sorozatnak, amelyben a magyar írók, többek között Babits is a *Halálfiában* (1927), a 19. században beköszöntő társadalmi változásokat jelenítették meg egy család történetében. Más, szerencsésebb, *egybenlátóbb* kultúrák

esetében a fenti megkeresésre adott válasz talán nem a kényszerű *vagyilagosság* jegyében született volna meg. Konzervatív volt-e hát a műveiben és gondolkodásmódjában folyamatosan klasszicizálódo Babits a húszas években? A kérdésre adható legadekvátabb válasz egy Szent Ágoston-i parafrázis, amelyet némi malíciával azért engedhetek meg magamnak, mert Babits esszét írt a szóbanforgó egyházatyáról: *nem lehetett az, mert már az volt, mielőtt az lett volna.*

A prágai Városi Könyvtár (Městská knihovna) aulájában az olvasót egy installáció fogadja. A különleges látványt nyújtó könyvkutat Matej Krén alkotta. A cseh fővárosban élő szlovák képzőművész kiselejtezett könyveket használt a kútgyűrű fölépítéséhez. A gerincükkel kifelé néző könyvek tégladarabokként fekszenek egymáson a padlótól a mennyezetig: szerzők és műcímek hívogatják a látogatót egyre közelebb, aki a kútházon hagyott nyíláson át behajolhat a hengerbe, ahol szédítő látvány fogadja — a könyvkút mélységes mélye, feneketlensége. Eddig a Thomas Mann-i toposz képzőművészeti megjelenítése. Ám a látogató meglepetése döbbenetté fokozódik, amikor fölemelve pillantását azzal szembesül, hogy a könyvkút fölfelé éppoly végtelen, mint lefelé. Illúzióról van ugyan szó, ám még ehhez sem elegendő egy nézőpont, *egy tükör*. Legalább *kettő*, egymással szembefordított foncsorozott üveglap szükséges a teljességhez, az egybenlátáshoz. Ezáltal keletkezhet a végtelenbe futó időcsatorna, amelynek meghatározhatatlan szakaszán vette kezdetét és végződik nemcsak az ember, hanem az emberiség egzisztenciája. Múlt és jövő, mint kitapintható és belátható szakasza a kitapint-hatatlannak és beláthatatlannak.

Míg a *József és testvérei* története által a múlt feneketlen kútjába pillanthatunk a 20. század szemüvegén át, az esztétikai modernizmust elegáns szellemi konzervativizmussal ötvöző Franz Werfel, élete utolsó néhány évében, a jövő felé irányította kutató pillantását. Az expresszionizmus iskoláját kijárt prágai német író *A meg nem születettek csillaga* című regényében a katolikus modern irodalom számára domesztikálta a science fiction műfaját. A távoli jövő boschi alagútjának végén éppúgy megváltozott világ vár ránk, akárcsak az őszövetségi történetet elbeszélőben: a földtörténeti változások következtében a magashegységek dombságokká szelídültek, az élővilág bizonyos fajai, például a madarak, már kipusztultak. Ám ebben a megváltozott világban is ugyanazon kérdések izgatják az embert, mint Ábrahámot és Jákobot: a hit mint az ember és Isten kapcsolatának formája. A katolikus egyház, amely Werfel szerint a jelen és jövő közötti ismeretlen évezredek valamennyi kataklizmáját átélte, erre kísérel meg választ adni.

Az *egybenlátás* képességének birtokosai, Manntól Werfelig, ezért tudhatják, hogy a modernizmus és a konzervativizmus összetartoznak, mint az univerzum és az ember, amelyeknek Istentől eredően azonos formája van. *Van.*

Apakomplexus a Nyugatban

SZILÁGYI JUDIT

Vázlatok Osvát Ernő és a nyugatosok viszonyához

A szerző irodalomtörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának tudományos főmunkatársa. — Az alábbi szöveg a 2007 decemberében rendezett „Kultusz, kultúra, erőszak” című konferencián elhangzott előadásának a szerkesztett változata.

¹Móricz Zsigmond:
Huszonöt év.
Nyugat, 1932. 1. sz.

²Lackó Miklós: *Szerep és mű.* Gondolat, Bp., 1976. 7.

³Kosztolányi Füst
Milánnak 1928. jún.

⁴Németh László:
Ember és szerep.
In: N. L.: *Homályból homályba.* Magvető, Bp., 1977, 357.

⁵Szép Ernő: *Osvát.*
In: *Osvát Ernő a kortársak között.* (Szerk. Kőszeg Ferenc és Márványi Judit.) Gondolat, Bp., 1985, 327.
[a továbbiakban: OEKK]

„A legtisztább ember”; „a gondolkodás moralistája”; „az irodalom eleven lelkiismerete”; „élet és művészet legszigorúbb kritikusa” — a magyar irodalom nagyjai mondták mindezt Osvát Ernőről, akinek személye, bár ellentétes érzéseket váltott ki, már életében szimbólummá nőtt: benne látták a Szerkesztőt. „Ő volt az — mondja Móricz —, aki valóban irodalomtörténeti korszakká építette a Nyugat két évtizedét. Sose volt s lesz nála becsebb, becsületesebb és éltetőbb szerkesztő.”¹

Kortársainak mindegyikére erősen hatott Osvát rendkívül igéző, szuggesztív egyénisége, s volt idő, amikor talányos alakja az irodalom szűkebb, belső közvéleményét jobban izgatta, mint maga az irodalom.² A jelenség összetettségét az adta, hogy egyszerre volt „félelmetesen okos és magaslelkű ember”,³ vagyis nem csupán óriási munkabíráásával, nyitott és érdeklődő figyelmével, érzékenységgel, lényegretapintó ítéleteivel volt jelen az irodalmi életben, de mély bölcsességével, szerény és áldozatkész szeretetével is.

Osvát Ernő kedvező véleménye két évtizeden át volt kizárólagos belépő a Nyugathoz; jelentősége mégsem (csak) szerkesztői hatalmából, hanem személyiségének rendkívüli erejéből fakadt. Írók, költők két generációjának volt szerető és zsarnoki apja.

*

Osvát Ernőről „már életében mítoszok keringtek”, alakja legendákba fonódott, sőt: személye körül eleven kultusz bontakozott ki. Németh László „egy kültekli írószoba falán ott találta képét a Krisztusé mellett”;⁴ Szép Ernő pedig maga állította, hogy „ahol tehetette, kezet csókolt Néki”.⁵ Működésének huszonöt éves jubileumán a Vígyszínházat megtöltő közönség ünnepelte, emlékkönyvébe 90 író, költő adott köszöntő írást.

A „szerkesztők szerkesztőjét” nemcsak szerették, tisztelték, de félték is a Nyugat alkotói; ítéletei nem csupán rendkívüli inspirációs erőt jelentettek, de sokak számára elnémitő, bénító következménnyel is jártak.

Szerkesztői módszertana szerint első lépésként a felfedezett, kiválasztott szerzőnek üzenetet küldött, majd kérte „összes műveiket”. Az első írásokat kritika nélkül, a leggyorsabban —

⁶Laczkó Géza: *Osvát Ernő koszorújához*. Nyugat, 1923. 11–12. sz.

⁷Ady Fenyő Miksának

⁸Osvát (kinek pedig nem csupán igen jó, de igen rossz írófavoritjai is voltak) állandóan kétharmadokat, sőt mi több, mosolyogva bevalom, bizony még szekundákat is osztogatott nekem.” (*Hatvany Lajos levelei*. Szépirodalmi, Bp., 1985, 439.)

⁹Nagy Lajos: *A lázadó ember*. Szépirodalmi, Bp., 1983, 327.

¹⁰Németh: i. m.

¹¹Lukács György: *Osvát Ernő Összes írásai*. In: OEKK, 510.

¹²Kuncz Aladár: *Osvát Ernő*. Erdélyi Helikon, 1929. 800–805.; In: K. A.: *Tanulmányok, kritikák*. Kriterion, Bukarest, 1973, 271–279.; 275.

¹³Például Nagy Lajos *Schwarzék* című novellája esetében *Este van-ra*. (Nagy Lajos: i. m. 323.)

¹⁴Illés Endre: *A só íze*. Magvető, Bp., 1976, 71–83.; 72.

¹⁵Kassák Lajos: *Osvát Ernő*. In: K. L.: *Csavar*

mintegy csalétekként — közölte, majd következett a hosszas varakoztatás, a hirtelen jött önbizalom letörése. Kassák regényét például (*Misilló királysága*) 1912-ben fogadta el, de csak 1916-ban közölte. Az eljárás miatt értetlenkedő szerzőket lehúti: „De ki mondta önnek, hogy előbbi írásai jók voltak?”⁶ A megtöretés részeként sok esetben, gyakran már befutott szerzők kéziratát is elutasította. Osvát Schöpflinnek, sőt Adyknak is többször adta vissza írását („Én már nem merek Szigorúságotoknak írni” — panasolja is egyik levelében a költőfejedelem⁷), de azt is megmerte tenni, többször is, hogy a folyóirat létét biztosító mecénást, Hatvany Lajost kosarazta ki.⁸ Nagy Lajos egyik novelláját pedig „olyan könnyedén adta vissza, ami becsületére válik egy kultúrszadistának”.⁹

Az elfogadott írások sorsa sem volt feltétlen egyszerű. Többnyire ekkor következett a sokak számára legfájdalmasabb eljárás, a beavatkozás (Gellért Oszkár szerint: a „beavatás”) művelete, a viviszekció-szerű közös átirás, átformálás. Módszere, az úgynevezett műterem-beszélgetés, egyszerre jelentette a szerkesztést és az együttalkotást. A szerzővel folytatott megbeszélés során mondatról mondatra haladva értékelték és javították a szöveget. „Jelzőből mellékmondat lett, büszke félmondatokból egy is ha maradt, eleje közepére, közepe végére, a vége előre került. Így dolgoztunk, izzadtunk, fogalmaztunk... — este hatig. Rongy voltam, amikor elbocsátott” — emlékezik Laczkó Géza. Az eljárást sokan mint „véres szellemi flörtöt”¹⁰ utálták, mások a „kongeniális segítőtárs”¹¹ produktív együttműködéseként értékelték. Abban azonban egyetértettek, hogy Osvát a „jólmegírtság” esztétamorálja nevében mindenkiből a legjobbat akarta *kierőszakolni*.¹² Néha csak a címet változtatta meg önkényesen,¹³ de az is előfordult, hogy az írásjelek, szavak, mondatok cseréjével elérte: a szerző „ne azt írja, amit igaznak hisz — írja az ellenkezőjét”.¹⁴ Megkövetelte, hogy az írók „szabad” gondolatai lehetőleg azonosak legyenek az övéivel,¹⁵ szerzői „az ő művének alakjai és hősei voltak, az ő akaratának voltak alávetve”.¹⁶ Megesett, hogy a versekkel jelentkező költőben inkább prózaírói tehetséget, a festőben kritikusi hajlamot vélt felfedezni és műfajváltásra bírta őket.¹⁷

Osvát beavatkozásainak végső célja nem a mű, hanem az alkotó formálása volt; „egy másik példány embert fejlesztett”.¹⁸ „Léleknyitogató”, „emberkutató” volt; az egyéniség maradéktalan érvényesülése, az individuum kibontakoztatása vonzotta, nagy egyéniségeket „tenyésztett”, nagy szigorral. Ahogy Molnár Ferenc mondta róla: „Nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti.” Mindezt alkatuktól függően különbözőképpen élték meg a Nyugat munkatársai.

Többen vallanak arról, hogy volt időszak, amikor egyetlen ambíciójuk volt, hogy őt meghódítsák;¹⁹ s hogy nem is az olvasóközönségnek, hanem neki írtak.²⁰ Írók tucatjai próbálták meg-

gók, alkotók. Magvető, Bp., 1975, 288–298.; és OEKK, 475.

¹⁶Illyés Gyula: *Osvát*. In: OEKK, 521.

¹⁷Laczkó: i. m.

¹⁸Szép Ernő: i. m. 327.

¹⁹Balázs Béla: *Napló*. Magvető, Bp., 1982, 233. (Később Balázs Béla is eltávolodik Osváttól és a Nyugattól, a húszas évekre már mint öskövültre tekint rájuk.)

²⁰Erről vall például Illyés, Fenyő.

²¹Füst Milán Osvát Ernőnek 1917. máj. In: *Füst Milán összegyűjtött levelei*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2002.

²²Kassák: i. m. 230.

²³Hamvas Béla: *Osvát Ernő*. In: OEKK, 492.

²⁴Németh: i. m. 502.

²⁵Vö. Füst Milán: *Teljes Napló I–II*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 1997.; *Füst Milán összegyűjtött levelei*.

²⁶Szabó Lőrinc Hatvány Lajosnak 1923. júl. 14. In: *Levelek Hatvány Lajoshoz*. Szépirodalmi, Bp., 1967.

²⁷OEKK, 573.

érteni szerkesztési elveit, megvalósítani Osvátnak a tökéletes írásműről alkotott ideáját. A kezdő Füst Milán is a legmesszebbekig alkalmazta útmutatásait, de „miközben próbálok utasításaid szerint javítani, érzem, hogy lehetetlent próbálok, mert még ezek az odavetett kritikai megjegyzéseid is nagyobb igényűek, mint amit legjobb tehetségem produkálhat”.²¹ Egész paradox módon a Nyugat több szerzője számára nem az alkotói szuverenitás, hanem az Osváttal való együttműködés ígért egyfajta önazonosságot. Még az egyébként saját útját járó Kassák is erre vágyott: „Gondoltam, ha együtt dolgozhatnék Osváttal, sokkal könnyebben rendbejöhetnék önmagammal.”²² Móricz egyenesen azt állította, hogy a szerkesztő ösztönző erejének köszönhetette, hogy húsz év alatt ötven munkát írt. És azt is — tehetjük hozzá —, hogy néhányat meg elpusztított: Osvát kedvezőtlen véleménye után például egy regényét tűzbe vetette. Nem csupán a szerkesztő negatív ítélete, de az egész Osvát-jelenség lett sokak számára az alkotásban gátló, valóságos megnyomorító tényező. Hamvas Béla szerint „Osváttól mindenki félt”,²³ Németh László pedig Füst Milánra utalva mondta: „Voltak költők, akik idegrovoshoz fordultak Osvát-komplexusaikkal.”²⁴

Valóban, a Nyugat szerzői közül Füst szenvedte meg legmélyebben „halálos barát”-jának ellentmondásos hatását, orvosi kezelésre szoruló súlyos depressziójának egyik kiváltó oka kétségtelenül Osvát sorozatos negatív véleménye lett. A költő 1908-ban ismerte meg Osvátot, aki aztán életre szóló „feladat” lett számára. Kapcsolatuk első időszakát a szoros barátság, sőt Füst részéről a teljes elfogadás, mi több: függés jellemezte, hiszen „talán még nem volt ember, aki úgy értett volna íráshoz”. (Osvát képességeit totalizálja, csipkelődve még azt is megjegyzi: „vajon mit csináltak azok a francia írók, vagy a régiek? — akik nem ismerték Osvátot?”) A szerkesztő alakja egyre inkább dominánssá válik számára, némiképp elvesztett apját helyettesíti. „Három ember szeme van rajtam, mint cselekedeteim örök bírójáé — az ő szavuk, ösztönük él tovább bennem, az ő hangjukon beszélék: anyám, O[svát] és E[rzsi]” — jegyzi naplójába. A húszas évektől egyre nyomasztóbbá válik számára Osvát: mindig neki akar megfelelni, véleményét abszolútnak fogadja el. („A regényt abahagytam. O. látott néhány részletet s csúnyán elbánt vele.”) Füst számára Osvát lett a legfőbb mérce, s ekképpen szükség-szerűen bénító erő. „Azt akarom, hogy munkám a legszigorúbb ítélet mértékének megfeleljen, — de viszont beteggé tesz, megőröl, hogy folyton az ő arcát látom magam előtt s az ő ízlése szerint próbálok mérlegelni, amit csinálok. — Borzasztó ez, lehetetlen, — egyetlen embernek dolgozni! (...) én a növendékének fogom érezni magam hetven éves koromban is, — de az idegzetem nem bírja már.” A húszas évek második felében Füst Milánon elhatalmasodó depresszióban szerepet játszhatott

²⁸A Nyugat irodalmi sokszínűségét az osvátí minőségeiv kizárólagos érvényesítésének köszönhettem, ami együtt járt azzal, hogy többeket irodalmon kívüli, jellemzően társadalmi-politikai nézeteik okán elutasított. Ez nemcsak a jobboldali konzervatív írókra, de az Osvát ítélete szerint túlságosan radikális baloldaliakra is vonatkozott.

Így került szembe például Nagy Lajossal (a társadalom arcába köpköd) és Lukács Györggyel („zavarosfejű dilettáns”). Megjegyzendő, hogy Ady forradalmi, politikai versei sem a Nyugatban, hanem más orgánumban jelentek meg.

²⁹Kosztolányi Dezső: Osvát. In: OEKK, 537.

³⁰Elek Artúr szemében Osvát az új magyar irodalom olyan nevelő-mestere, aki „a tehetséget igyekezett napvilághoz és levegőhöz juttatni, kinyílásra és ragyogásra bírni”. Kosáryné Réz Lola egyenesen Gül Babához hasonlítja, aki nem törődött a külső világgal, csak a rózsáit „őjtogatta”. „A magyar lélek új rügyeinek bontogatója” — mondta róla Móricz.

³¹Kassák: i. m. 288.

Osvátnak a hét éven át írt *Catullusról* alkotott negatív véleménye is. Füst kétségbeesett elszakadási törekvéseit bőséggel dokumentálja *Naplójában*: „Teljesen független akarok lenni tőle (...) Elég gyámkodásából!” Ebben az időszakban a legerősebb az Osvátra vetített apa-komplexusa: „Elég ebből a zsarnok apából!”; máshol: „Távolodni akarok ettől az apától, mert elég volt erőszakos hatóságából!” Végül 1928-ban fél éves ideggyógyászati kezelésre szorul. Osvát halálát Füst hosszú ideig nem csak értelmezni nem tudja, de mintha felfogni is képtelen lenne: „Állandóan Osváttal álmodom most, minden éjjel... Hogy nem sikerült az öngyilkosság, — hogy súlyosan beteg... hogy él!” *Naplójában* évekkel később is folytatja beszélgetéseiket („Osvátnak feleletképp arra, hogy...”), s műveiben is feldolgozza Osvát alakját; megpróbálja kiírni magából; történeté tenni. (Lásd például *A feleségem története* végén vagy *A Hábi-Szádiban* Baba-Alhábbal alakjában.) Évtizedek múltán, 1951-ben (majd 1954-ben is) levélben kérdezi Gyulai Mártát: mit mondott róla Osvát? 1957-es, *A Nyugat születése* című tanulmányában látja be — immár véglegesen —, hogy nem képes „elkészülni vele”, egykori mestere érényeit és gyengeségeit nem tudja értelmezni, inkább „tovább rágódom rajtuk, amíg még itt vagyok”.²⁵

Természetesen Osvát Ernő személye és véleménye nem mindenki számára volt abszolút mérce. Voltak, akik inkább lemondtak a publikálásról, mintsem változtassanak szövegükön, de a Nyugatban megjelent szerzők között is bőven akadt Osvátnak ellenfele. Évtizedeken át kölcsönös tisztelet, de hűvösen udvarias kapcsolat fűzte egyik legelső és legfontosabb felfedezettjéhez, Babitshoz, akivel aztán egyre több kérdésben radikálisan eltérő álláspontra helyezkedtek. A későbbi Nyugat-nemzedékek tagjai már nyíltan lázadtak Osvát hatalma és módszerei ellen. Szabó Lőrinc kijelentette: „Nem engedek terroristaságának!”,²⁶ Szomor pedig mindvégig „engesztelhetetlen ellenség”²⁷-ének tekintette.²⁸

Pedig a szerkesztő önkényes és sokszor érthetetlen ítéleteivel, kiszámíthatatlan szigorával, megkínzó erőszakosságával szemben Osvát, a magánember másmilyen is volt. Kosztolányi szerint „fölfedezettjeiért semmiféle áldozatot nem sokallt, veszekedett és verekedett értük, megvetve idejét és érdekeit is”.²⁹ Gellért Oszkár segítségkérő üzenete után késő este fáradtan, betegen indul barátjához. Füst anyjának halálakor Osvát mellette állt; „a legmélyebb dolgokat mondta”, ő oldotta a költő lelkiismeret-furdalással nehezített bánatát. De szeretete, szelíd áldozatkészsége nemcsak közelebbi köreire terjedt ki. Márai írta meg, hogy télen, vékony felöltőjében, rossz cipőjében fél órát várt rá, zokszó nélkül, egy villamosmegállóban. A fehérterror idején Kassák az ő segítségével szökött Bécsbe, egyetlen éjszaka lázasan, betegen háromezeröttszáz koronát gyűjtött össze számára: ennyibe került a bécsi hajójegy. És máskor is, bár neki magának is állandó

³²Krúdy Gyula: *Osvát Ernőhöz*. In: OEKK, 310. „Méltán emlegetik nevével kapcsolatban Kazinczy nevét. Kazinczy óta nem volt hozzámérhető szervező tekintély és hatalom irodalmunkban.”

(Illyés: i. m. 524.); „a hasonló szerepet betöltő Kazinczy” (Kuncz Aladár: *Osvát Ernő*. Nyugat, 1923. 11–12. sz.); „Kazinczy és Osvát nagyon boldogtalanul szemléli ezt, mert bennük az a szent meggyőződés és hit él és ég, hogy az irodalomnak magasabb szférákba, a világok, a kozmosz harmóniájába kell emelni a lelki műhelyen át az élet nyers valóságát.” (Móricz: i. m.); „Kazinczyhoz mérték sokan s ezeknek igazuk is volt.” (Kosztolányi: i. m.)

³³Babits Mihály: *Emlékezés*. Nyugat, 1923. 11–12. sz. Vö. „Te is velünk léssz, hű vezéri fáklya.” (Tóth Árpád: *Levél Osvát Ernőhöz*.) „Osvát vezéri szemüvegével... nagy szemüvegében tündökölve...” (Kosztolányi naplójegyzete)

³⁴Komlós Aladár: *Osvát*. In: OEKK, 466.

³⁵Karinthy Frigyes: *Osvát Ernő*. In: OEKK, 470.; Illyés: i. m. 525.;

pénzügyi gondjai voltak, mindig hajlandó volt segíteni a még szegényebbekben.

✱

A Nyugat szerzőit — mint láttuk — meglehetősen ambivalens viszony fűzte Osvát Ernőhöz. Ezt az ellentmondásokkal terhelt kapcsolatot kívánjuk mélyebben feltárni, mégpedig úgy, hogy megvizsgáljuk a nyugatosoknak Osvátról tett kijelentéseit, ezen szövegek szóhasználatát, a szerkesztőre vonatkoztatott metaforikus beszédmód jellemzőit.

Az új irodalom megteremtőjének, az írók nevelőjének, új tehetségek felfedezőjének munkáját okkal hasonlították a jó kertészhöz. Működésének negyedszázados jubileumán minduntalan felbukkan a palántáit ápoló, óvó, nemesítő kertész motívuma.³⁰ „Osvát nem varázsló volt, hanem kertész, aki nem teremtette, hanem gondozta a keze ügyébe került tehetségeket” — mondta Kassák.³¹

Osvátnak a magyar irodalomban betöltött szerepét sokan, sokszor hasonlították a 20. századra eleve kultikussá váló Kazinczyéhoz. „Egykor éppen úgy határkövet raknak az ő kezdetéhez, mint akár a Kazinczyéhoz” — állította Krúdy.³²

Az irodalom vezetője, a vezér figurája is gyakran felbukkan a szerkesztővel kapcsolatban. Ünnepi beszédét Babits ezzel a képpel kezdi: „Úgy vonulunk el itt, a Nyugat írói, Osvát Ernő előtt, mint a Vezér előtt a katonák, akiket ő állított hajdan csatasorba.”³³ Felsőbbrendű hatalma folytán nevezték királynak, uralkodónak is. „Fejedelem volt, jéghideg és szenvedélyes, haragos és zsarnoki.”³⁴

Osvát igazi erejét mégis a — még ellenfelei által is elismert — morális tartása, „makulátlan erkölcsi tisztasága” adta. Illyés még csak azt állította, hogy „nem példánk volt ő nekünk, hanem megtestesült lelkiismeretünk”, de Németh Andor már inkább inkvizítornak mutatja, aki ítélőszéke elé rendeli a fiatal írókat.³⁵

A nemek tradicionális hierarchiája szerint a domináns pozíciót a férfi foglalja el. Így már talán nem is olyan meglepő, hogy az Osvátról szóló szövegek némelyikében a szerkesztő mint férfi, s hozzá képest a szerző mint nő azonosítódik. Kassák Osváttal sérti, és úgy érzi magát, „mint a fiatal menyasszony, aki vőlegényével most indul el a boldogító ceremóniák felé”.³⁶ Németh László szerint pedig: „Minden művészen van valami asszonyos; nem a testi, a lelki habitusára gondolok. (...) Osvát nagy művésze volt annak, hogy az íróból kicsalja ezt a kicsit zagyva, női természetet.”³⁷ Ezért is viselkedhet úgy Gellért Oszkár Osvát halála után, mint annak „irodalmi özvegye”.

Osvátot azonban leggyakrabban apa-figuraként láttattják az írók. Kosztolányi úgy emlékezik, hogy első találkozásukkor mint „fiút az apa”, úgy kérdezgette őt Osvát. Móriczot, amikor az a

Németh Andor: *Osvát Ernő és a Nyugat*.
In: OEKK, 321.

³⁶Kassák: i. m. 227.

³⁷Németh: i. m. 357.

³⁸Karinthy: i. m.

³⁹Gellért Oszkár: *„Pillangók és legyek”*.
In: OEKK, 355.

⁴⁰Illyés Gyula *Hol van az aggastyán* című verse

⁴¹Illyés: i. m. 523.

⁴²Komlós: i. m. 466.;
Pap Károly: *Osvát és Mikes*. In: OEKK, 333.
és Németh: i. m. 501.

⁴³Tersánszky Józsi Jenő: *Osvát Ernő, a szerkesztők szerkesztője*.
In: OEKK, 160.

⁴⁴Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Magvető, Bp., 1957, 222.; Gaál Gábor: *Osvát Ernő*. In: OEKK, 483. és Bohuniczky Szefi: *Otthonok és vendégek*. Szépirodalmi, Bp., 1989, 416.
A *Nyugat* „egy kopott redingójú papnak, régi rabbik unokájának, egy szigorú, becsületes pápaszernnek igen nagy mértékben munkája és érdeme. Egy rendkívüli lénynek, aki mint a természet erői, titokban munkál s zajtalan.”

Hét krajcárral jelentkezik nála, „egy apa gyöngédségével fogadta”. Karinthy „tékozló fiúnak” érzi magát előtte, zavaros álmában pedig saját apjaként ismeri fel a szerkesztőt.³⁸ Gellért Oszkár „fiúi szeretettel és hálával” gondol Osvátra.³⁹ Füst Milán számára korán meghalt apját helyettesíti; lázadásakor is „ettől az apától akar távolodni”.

Tóth Árpád a *Levél Osvát Ernőhöz* című versét így kezdi: „Szerkesztőm, édesapám a betűben!” Illyés is versben vall róla: „Egy bús nézéstől a fiává lettem.”⁴⁰ Osvát halála után Pap Károly szintén úgy érzi, mintha az apját temette volna el. Búcsúztató versében (*Emlékezetek rá!*) Kassák is a túlélők árvaságát említi.

Ám nem egyszerűen csak apa volt, hanem generációk őse; maga az ősatya: „azok az írók is, akik apáink lehettek volna, úgy álltak előtte, mintha fiai lennének.”⁴¹

Az Osvát-jelenség megragadására alkalmazott másik gyakori metafora a papé. A „betű papja” volt, akinek nem írni, „csak áldozni szabad minden írást”, s a kávéházi sarok, ahol fogadta a szerzőket „rögtönzött gyóntatószék” lett.⁴² Tersánszky barátja állította, hogy egy pap vette át tőle a kéziratot.⁴³ A „fekete ruhás, szemüveges, paposképű ember” „papos lejtésű” beszédében „szerzetesi egyszerűségében” volt valami mindenki számára megragadó.⁴⁴

Osvát morális tartása, hajlíthatatlan hite „az első komor és rajongó hívőket idézte”, sőt: „hasonlított a szentekhez, ahogyan meggyőződéseikhez teljes jóhiszeműséggel és önzetlenséggel ragaszkodott mindenén át”.⁴⁵ Osvátnak a magyar irodalom megújítása iránti elkötelezettségét Ady is szakrális dimenziókba helyezi: „ő már szinte-szinte Keresztelő Jánosa a mi ügyünknek”.⁴⁶ Tersánszky előtt pedig egy szentély, az irodalom szentélyének kapuját nyitotta meg.⁴⁷

Az irodalomnak mint templomnak, az alkotónak mint templomépítőnek gyakori, kultikus értelmezése megjelenik Osvát kapcsán is. Utolsó éveiben — írta róla Kuncz Aladár — „a hajléktalanokká váltak reménytelen kétségbeesésével járt-kelt, nem tudta megérteni, miért kellett a templomnak, amelyet ő anyni vallásos áhítattal épített, romba dőlnie”.⁴⁸

Osvát lényének természetfeletti vonásait többen kiemelik: „valami démoni volt benne”, olyan volt, mint aki „nem földi életet élt”.⁴⁹ Közvetítő, aki maga mutatja be Dante (a pokolban is külön fénykörben élő) elíziumi költőinek, az elolvasásra érdemes verseket, novellákat.⁵⁰

Az emberfelettség elragadtatott csodálatában Osvát isteni vonásokat nyer. Olyan, mint „egy ismeretlen Wagner-zenedráma tűnődő istenalakja” — írja róla Illés Endre. Máshol pedig: olyan isten volt ő, „aki alól a bárányfelhő mindig hiányzott”.⁵¹ Halála megvilágító, „egy fellobbanó tűzbokor”, melynek fényében ki-ki megláthatja saját eddigi életét.⁵² Végül pedig: Osvát Ernő maga

„puritán szerzetesi formákat öltött.”

(Nagy Endre: *Confer-ence*. In: OEKK, 316.)

„Külseje olyan volt,

mint egy szerzetes (híres, kiváló rabbiktól származott) s belül a szó legmagasabb értelmében fejedelmi lélek

volt: parancsoló, fölülnyes, tiszta.”

(Kömlós: i. m. 467.)

„OE-ben, jelleme és hivatása szerint, volt valami a papból és a katonából.” (Karinythy: i. m. 469.)

„Tartásában volt valami szakrális” (Basch Lóránt: *Két líterátor*. In: OEKK, 373.)

⁴⁵Tersánszky: i. m. 160.

⁴⁶Ady Hatvany Lajosnak 1911 februárjában. (In: OEKK, 167.)

⁴⁷Tersánszky: i. m. 160.

⁴⁸Kuncz: i. m. 278.

⁴⁹Gaál: i. m. 483.; Illyés: i. m. 524. „démoni villogású volt a szeme.” (Kömlós: i. m. 466.)

⁵⁰Németh: i. m. 358.

⁵¹Illés Endre: *Kréta-rajzok*. Magvető, Bp., 1970, 172. és Illés Endre: *Az alkímista*. In: OEKK, 343.

⁵²Kassák: i. m. 475.

a (magyar irodalmi) teremtő, „neki kellett egy kialakulatlan irodalmi élet káoszából a Nyugat kozmoszát kifaragnia”.⁵³

✱

Az Osvátra vonatkoztatott, leggyakrabban alkalmazott metaforák közös jellemzője, hogy alakját irányító, mértékadó, domináns, néha félelmetes, de mindenképpen erőt sugárzó elemekkel (férfi, vezér, apa, pap, szent, isten) kapcsolják össze. Ezek alapján aligha kételkedhetünk Illyés Gyula azon megállapításában, mely szerint a 20. század elején „seregestül éltek Pesten fiatal írók, akiknek valószínűségű Osvát-komplexusok voltak”.⁵⁴

Azt a jelenséget, mely a Nyugat több szerzőjének az elfogadás, alárendelődés és az elutasítás, lázadás Osvátra vetített tünetegyüttese, a pszichoanalízis apakomplexusként írja le. Jung szerint „[a]z apa is hatalmas archetípus, amely ott él a gyermek lelkében. Az apa is elsősorban az atyát jelenti, egy mindent átfogó istenképet és dinamikus elvet.”⁵⁵ Az atyaarchetípus a patriarchátusban „törvényadó istenné” lehet, s a lelkiismeretben föltötes énként meggyökerezhet. Az apakomplexusban megnyilvánuló különleges erő az atyaarchetípusal fennálló tudattalan identitásból származik. „Az apakomplexus sorsmeghatározó ereje tehát az archetípusból ered, s ez az alapja annak, hogy az atya helyére többnyire egy isteni vagy démonikus alak kerül. Az archetípus az apából kiinduló hatásokat rendkívül felfokozza.”⁵⁶

Az az archetípus, melyre Osvát alakja (és a nyugatosokkal működtetett viszonya) visszavezethető, a gyermekeit felfaló Szaturnusz figurájában ragadható meg. „Szaturnusz nem ütötte agyon a gyermekeit, nem tépte darabokra, és megölésüket sem bízta másra. Ehelyett elevenen megette őket. Teste visszavette magába azt, amit egyszeri kibocsátott, s ezzel bezárult a kör. Előbb kiherélte az apját [Uranuszt], majd megette annak unokáit, önnön gyermekeit, s ezzel saját örökkévalóságának előfeltételét teremtette meg — az idő bezárulását. Az időt, amely mindent felfalva utoléri saját magát, s azáltal válik időtlenné (szabadul meg önmagától), hogy saját magát kezdi enni. (...) Nem az éhség, a vérszomj, a harag vagy a szeretet hiánya vezérli, hanem az örökkévalóság ígézi meg: a halhatatlanság. Ez pedig nemcsak örökkévalóságot jelent, hanem mindenhatóságot is. (...) Teljhatalmát így senki és semmi nem fenyegetheti” — írja Földényi László Goya Szaturnuszát elemezve.⁵⁷ Osvátnak éppen erre, az írókat, költőket átforgató, kiforgató, elhallgattató (végső soron gyilkos) attitűdjére utal Füst Milán: „ha eszembe jut undorodom. (...) Tiltakoznak az idegeim ellene: az erőszakossága, dúrvasága, ember-lenyelési tendenciája ellen.”⁵⁸ Osvát — mint fentebb láttuk — nem(csak) lapot szerkesztett, hanem olyan személyiségek megkonstruálásában volt érdekelt, akik az ő elképzelé-

⁵³Komlós: i. m. 518.

⁵⁴Illyés: i. m.;

Zelk Zoltán ennél is tovább ment, szerinte az akkori Magyarországon minden írónak Nyugat-komplexusa volt.

⁵⁵Carl Gustav Jung: *Föld és lélek*. Kossuth, Bp., 1995.

⁵⁶Carl Gustav Jung: *Az apa jelentősége az egyén sorsában*. Itt emlíkeztetünk az Osvátról korábban mondtakra, s utalunk „szemének démoni villogására” is. (Komlós: i. m. 466.)

⁵⁷Földényi F. László: *A lélek szakadéka*. Goya Szaturnusza. In: F. F. L.: *A festészet éjszakai oldala*, 259–260.

⁵⁸Füst Milán Füst Milánénak 1928. május 15. In: *Füst Milán összegyűjtött levelei*.

⁵⁹Hamvas: i. m. 492.

⁶⁰Hamvas: i. m. 489.

⁶¹Bohunczky: i. m. 416.

⁶²Sigmund Freud: *Dosztojevszkij és az apagyilkosság*. In: S. F.: *Művészet írások IX*. 291.

⁶³Németh: i. m. 342.

seit (némiképp őt magát) váltják valóra: „ő akart lenni az előadandó mű”.⁵⁹ Teljhatalmát — egyfajta szaturnuszi mintára — úgy szerzi meg, hogy mindenkit a maga képére formál, és „nem engedte megcsinálni azt, amit ő nem tudott megcsinálni”.⁶⁰ Osvát így érte el az időből kilépő halhatatlanságot: Kronoszként (Szaturnusz görög megfelelője) megvalósította „egyik legsajátosabb vonását, hogy az időben időtlen maradt”.⁶¹

Apa és fiai (Osvát és szerzői) küzdelmében a pszichoanalitikus narráció szimmetrikus: nemcsak az apa léphet fel pusztító szándékkal teremtményei ellen, de a fiúkban is megvan a gyilkos lázadás ösztöne.

„Az apagyilkosság, az emberiség és az egyén fő- és ősi bűne. Mindenesetre a bűntudat fő forrása. (...) A fiúnak az apához való viszonya, ambivalens. A gyűlöleten kívül, ami az apát, mint riválist akarja megsemmisíteni, szokásosan a gyöngédség is jelen van az apa irányába. Mindkét magatartás az apával való azonosulásban egyesül, az apa helyében szeretnénk lenni, mert csodáljuk őt, olyaná szeretnénk válni, mint ő, és mert meg akarjuk semmisíteni. Az egész fejlődés hatalmas akadályba ütközik. Egy bizonyos pillanatban a gyermek rádöbben arra, hogy próbálkozását, mellyel az apát, mint riválist akarja megsemmisíteni, az apa kasztrálással büntetné.”⁶² Németh László szó szerint erről beszél: „ismertem már az ő kasztráló kését. (...) Ahogy néztem azokat a fiatal írókat, akik az öregedő Osvát kezébe estek: majd mindegyiken fölfedeztem ugyanannak a nyomorító műtétnek a nyomát.”⁶³ Hasonló (írói) kasztrációs félelmei voltak Kosztolányinak is Osváttal szemben: „Csodálatos fő ez, de valahogy meddővé teszi az embert, megvetteti velünk ifjúságunk duhajságait, a szavakkal való felelőtlen és boldog dobálózást.”⁶⁴

Az apagyilkosság vágya és véghezvitele Osvát és a Nyugat írói viszonylatában nem jelenthette egyszerűen a szerkesztő eltávolítását — bizonyosság volt rá a Hatvany-affér is. Osvát és a Nyugat egymást kölcsönösen feltételező egység. Így a kvázi-apagyilkosság leginkább új irodalmi lap(ok) alapításának tervében és megindításában manifesztálódhatott.

A szembefordulásnak, lázadásnak és leválásnak ezzel a radikális gesztusával egész korán, már 1910-ben fenyegetőzik (ki más?) Ady: „Osvátnak üzenem, hogy huszonnégy óra alatt tudok egy új revut csinálni (...) Nehogy ő azt higgye, hogy kuncognom és kuncorognom kell az ő előkelő személye és lapja előtt.”⁶⁵ Osváttal való összecsapásuk után 1912-ben Hatvany a Nyugaton belül megindítja a Disputa rovatot, de önálló folyóiratát, az (egy évet élt) Esztendőt, melybe a legtöbb nyugatos is dolgozik majd, csak 1918 januárjában kezdi. Az egymás iránti tisztelet mellett az összeegyeztethetetlen különbségeket is felismerő Kassák 1915-től saját útját járja: A Tett nyitja orgánumainak sorát. Az egyre mélyülő ellentétek elől Babits is menekülne: 1923 novemberében Magyar Gondolat

⁶⁴Kosztolányi Füst Milánnak 1928. júl.

⁶⁵Ady Fenyő Miksának (1910. márc. 12.) (In: OEKK, 148.)

⁶⁶Lásd erről Babitsné 1923. november 19-én kelt Szilasiéknak címzett levelét. (In: *Babits–Szilasi levelezés*. PIM, Bp., 1979, 76.)

⁶⁷Szabó Lőrinc Hatvany Lajosnak 1923. júl. 14. (In: *Levelek Hatvany Lajoshoz*.)

⁶⁸Lásd erről Szilasiék Babitsnének írott 1929. szeptember 6-án kelt levelét. (In: *Babits–Szilasi levelezés*, i. m. 128.) és Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Magvető, Bp., 1987, 223–224.

⁶⁹Németh: i. m. 365.

⁷⁰Sigmund Freud: *Mózes*. Európa, Bp., 1987, 206.

⁷¹Ignotus Hatvany Lajosnak 1908. máj. 28. (In: OEKK, 122.)

⁷²A Tanú (1932–37; Németh László), a Válasz (1934–38; Sárközi György), a Szép Szó (1936–39; József Attila) és a Kelet Népe (Móriczsal 1939–42) már mind jóval Osvát halála után indultak.

⁷³Kassák: i. m. 476.

címmel saját kritikai folyóiratot tervez, de engedélyt nem kap rá.⁶⁶ Nagy Lajos viszont 1928 tavaszától másfél évig szerkeszti az Együtt című baloldali, avantgarde lapot. A fiatal nemzedék tagjai közül Szabó Lőrinc is szembefordul Osváttal: „A Nyugattal (Osváttal) nagyon rosszban vagyok a jubileuma óta, (...) s már majdnem szakítottunk. Új lap kellene, mindenki mondja, tudja s érzi ezt, komoly, modern, antidekadens fiatal lap, de nincs elég pénz.”⁶⁷ A hosszas elégedetlenkedés — és apósának támogatása — eredményeként 1927 elején megindíthatja a Pandorát, mely végül mindössze hat számot élt meg. A Nyugat végképp megbomlott belső békéjét, az elmérgeedett helyzetet jól mutatja, hogy 1929-ben már nemcsak Babits és barátai terveznek új lapot, de Osváték is (Kosztolányi, Karinthy, Nagy Endre, Szép Ernő, Gellért Oszkár és talán József Attila lennének a társak). A címek is megvannak: előbbié Viharagyú, utóbbié Bizalmas.⁶⁸ Németh László emlékezik arra az 1929. októberi estére, amikor „hármásban dohogtunk Osvát ellen, Babits, Sárközi György és én. A panaszok fölújultak, s egy új folyóirat terve is felvetődött. Úgy mentünk szét, mint akiket a közös harag megkönnyített. Másnap reggel kinyitom az újságot: Osvát Ernő a lánya holtteste fölött öngyilkos lett. Amikor mi szidtuk, talán a lánya fuldoklását nézte, vagy a redőnyt eresztette le, hogy ne lássák, amíg szívébe ereszti a golyót. Nagy ember volt, mégiscsak nagy ember volt. A halálával is megszegyenített. Szégyenkezésemmel gyászoltam; ez volt a leghozzáillőbb gyász.”⁶⁹ A pszichoanalitikus magyarázat szerint ez tipikus reakció: „ha a gyilkos apagyűlöletnek nem nyílik tér közvetlen megnyilatkozásra, csak egy hatalmas reakció jelentkezik vele szemben: az ellenséges érzés miatti büntudat; a rossz lelkiismeret, hogy az ember vétkezett az isten ellen, és szakadatlanul vétkezik ellene.”⁷⁰

„Ő az egyetlen, aki Magyarországon olyasféle lapot tud együtt tartani, mint a Nyugat” — mondta Osvátról Ignotus az induláskor, még 1908 tavaszán.⁷¹ És később is, bár ereje gyengült, de nem annyira, hogy a Nyugatról leválva, mintegy Osvát ellenében, őt meghaladva, új, jelentős irodalmi folyóiratot létrehozni bárkinek is sikerült volna.⁷² „Gárdájából egyetlen figura sem nőtt föléje vagy eléje”⁷³ — irányító pozícióját elvenni tőle nem lehetett. Maga lépett ki a vezér, az apa, a pap konkrét szerepéből — hogy ezáltal végérvényesen elfoglalja azt.

✱

Osvát Ernő a magyar irodalom legendás hőse volt. De a legenda mindig túlmutat önmagán, mert a legendás egyéniség tulajdonságai egy korszak sajátosságairól is beszélnek, a legnagyobbak pedig egy korszak sajátosságain is túlmutatva valami még általánosabb felé irányítják a figyelmet. Az Osvát-jelenség ilyen: nagy minták megidézésére, ismétlésére és konstruálására alkalmas.

Hegeso sírjától Beardsley önarcképeig

KELEVÉZ ÁGNES

Képzőművészeti ihletések a fiatal Babits költészetében

A szerző irodalomtörténész, textológus, a Petőfi Irodalmi Múzeum Média-tárának vezetője.

¹A kérdéskörrel lásd részletesen: *Kép – képi-ség.* (Szerk. Bacsó Béla.) Atheneum, 1993/4.; *Kép – Fenomén – Valóság.* (Szerk. Bacsó Béla.) Kijárat Kiadó, Budapest, 1997.; *Fenomén és mű.* (Szerk. Bacsó Béla.) Kijárat Kiadó, Budapest, 2003.; *Narratívák, I. Képleírás, képi elbeszélés.* (Szerk. Thomka Beáta.) Kijárat Kiadó, Budapest, 1998.; Szőnyi György Endre: *Pictura & Scriptura. Hagyomány-alapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei.* JATE-Press, Szeged, 2004.; *Kép – írás – művészet.* (Szerk. Kékesi Zoltán, Peternák Miklós.) Ráció Kiadó, Budapest, 2006.

²Babits Mihály: *Modern impresszionisták.*

Fogarás és Vidéke, 1910. nov. 27. 48. sz. 2–3. In: Babits Mihály:

„Rokonok vagyunk, régi testvér” — írja Babits *Pictor Ignotus* című versében a középkori névtelen festőről. A rokonságot kétszeresen is hangsúlyozó megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy számára nem az a kérdés, hogy mi való előbbre, a költészet vagy a képzőművészet, az *ut pictora poesis* évezredes vitájához nem az ábrázolás mikéntjének dilemmája felől közelít,¹ hanem a művészi kifejezésre való törekvés közösségét hangsúlyozza. 1910-ben Fogarason *Modern impresszionisták* címmel tart előadást diákjainak, itt gondolatmenetét Puvis de Chavannes *Keresztény inspiráció* című festményének hasonló tartalmú, a közösséget kiemelő dicséretével zárja: a képen „középkori szerzetesek” „klastromuk falait képekkel díszítik”, ezek a „jámbor szerzetesek (...) az egész modern művészet ideáljai; mert ők azt fejezték ki, aminek kifejezésére az egész művészet törekszik, az emberi lélek legmélyebb, legnagyobb, legáhítatosabb érzéseit.”² *Útinapló* című novellájában is párhuzamot von saját művészeti közege, a költészet, és a vizuális ábrázolás közege, a festészet között, mikor a tájképfestészetről beszél: „a jó vers szintén tájkép: a mikrokozmosz belső tájainak képe”, sőt gondolatmenetében odáig jut el, hogy a táj élvezettel teli szemlélése a „legbiztosabb hőmérője az esztétikai érzőképességnek.”³ Nem a kép és a szó különbségének megfogalmazása izgatja, hanem éppen fordítva, az érzékelés sokoldalúságának megértése, a benyomások újfajta, komplex összekapcsolása érdeklí szenvedélyesen. Nem véletlenül ír önálló tanulmányt 1909-ben egy másik érzékelési tartomány jelenségeiről, a szagokról és az illatokról, melyeknek egyenesen művészeti legitimációját szeretné elérni azt állítva, hogy a szaglás is a látáshoz és a halláshoz hasonló, kifinomult érzékelés, és hogy a szagoknak is lehetne művészi kompozíciót, esztétikai jelentést adni. „Mért ne lehetne tapintás-zene? (...) Nos — és miért ne lehetne — illatzene? Zene — az érzékeny orrnak?” — kérdezi. Később *Free trade* című versében meg is fogalmazza az öt érzék egymást átható, inspiráló befogadásának dicséretét:

*Komoly édes dombok muzsikája! Szerte
hang, szín, zamat, illat, simogatás verte
muzsika! Öt érzék ezer muzsikája!*

Esszék, tanulmányok.

I-II. (S. a. r. Belia György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. I. 198.
(A továbbiakban: BMET)

³Útinapló. In: *Babits Mihály novellái és színjatekai*. (S. a. r. Beliané Sándor Anna.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 23–24.
(A továbbiakban: BMNSZ)

⁴Babits Mihály: *Szagokról, illatokról*. Nyugat, 1909. márc. 1. 5. sz. 240–253.

⁵Gottfried Boehm: *A képleírás. A kép és a nyelv határaitól*. In: *Narratívák. I. Képleírás, képi elbeszélés*. (Szerk. Thomka Beáta.) Kijárat Kiadó, Budapest, 1998, 22–23.

⁶Nyugat, 1912. jún. 16. 12. sz. 991–1009.
BMET I. 302.

⁷Péter András: *Babits szeme*. Magyar Csillag, 1943. aug. 1. 15. sz. 148.; lásd még Gál István: *Babits és a képzőművészet*. Magyar Hírlap, 1973. nov. 25. 325. sz. 8.; Szij Béla: *Babits Mihály fiatalkori képzőművészeti érdeklődése*. Művészet, 1980. aug. 8. sz. 16–19.; Rába György: *A szép hűtlenek*. (Babits, Kosztolányi,

Gondolati inspirációt, költői példát az érzékelés komplexitásának kifejezésére a szimbolisták *correspondance* elméletétől kap, melynek külön passzust szentel illatokról szóló értekezésében, mely az ő megfogalmazásában „olyan asszociációt jelentene, hogy a kapcsolat eredete és milyensége teljesen eltűnt az emlékezetből; a kapcsolat azonban mégis felbonthatatlanul erős; ami minden esetre elég felöltő jelenség. (...) a *correspondance* valami a színes látással rokon tünemény és a természet egy új kombinációja. (...) E *correspondance* kétségtelenül erős forrása az esztétikai hatásnak. Közvetlenebb a szimbólum hatásánál, mert magán az érzeten alapul.”⁴ A szinesztézia előtérbe helyezésével érzékenyen figyel fel korának egyik fontos művészeti fejleményére, melyet Gottfried Boehm a 19. század végi modernitás egyik fontos jelenségeként fogalmaz meg a képleírások mibenlétét vizsgáló, sokat hivatkozott, a kép és a nyelv határaitól írott tanulmányában. Boehm szerint a tapasztalat kibővítésére irányuló kvantitatív és kvalitatív törekvések, a növekvő távolság, amelyet az évszázadok folyamán szó és kép egymással szemben fölvettek, vezetett ahhoz, hogy az egyes érzéki képességeket külön-külön tematizálták, egymástól elválasztották; e folyamat során „valami magától értetődő” egységnek az elvesztése történt. Erre az elválasztásra reagált, ezt próbálta leküzdeni — írja Boehm — a 19. században fellépő, új keletű vonzódás a szinesztéziához, illetve az összalkotás fogalmához.⁵ Látnunk kell, hogy hasonló alapon vonzódik Babits a szimbolisták költészetéhez, az érzékelésmódok fölcserélésének, illetve összekapcsolásának újdonságához. A vizuális világhoz való viszonyban is a természeti és képzőművészeti látvány élményének asszociatív befogadása érdeklő igazán, ezen az alapon törekszik poétikailag újszerű megfogalmazásra. *Játékfilozófia* című írásában programszerűen meg is fogalmazza, hogy az igazi művészetnél, akár költészet, akár festészet, az új kapcsolat létrehozása a lényeg, a teremtő fantázia, amely a legkülönbözőbb „képzetelemeket egészen új módon kombinálja” — írja. „Annál nagyobb a fantázia, mennél távolabbi képzeteket tud egymással kapcsolatba hozni, s ennek érvénye egész a költői vagy festői technika aprólékosságáig terjed, itt a szavak és színek mint képzetegységek új és új kapcsolásától fog minden függeni.”⁶ Nemcsak elméletileg érdeklő e kérdés, hanem ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg verseit, láthatjuk, hogy a fiatal Babits, szinte költői műhelymunkaként, a kép és a szó, vizualitás és verbalitás összekapcsolásának lehetőségeivel játszik és kísérletezik.

Többen írtak már Babits képzőművészeti érdeklődéséről, naprakész tájékozottságáról, arról, hogy a „poeta doctus”, az „intellektuális költő” versei — a legelsőktől az utolsóig — a látás érzéki élményének tömegéről számolnak be.⁷ A rendszeres önképzésre való fiatalkori igényét jelzi, hogy szűkös anyagi kö-

Tóth Árpád vers-
fordításai). Akadémiai
Kiadó, Budapest, 1969.;

Rába György: *Babits
Mihály költészete.
1903–1920.* Gondolat,
Budapest, 1981. (A to-
vábbiakban: Rába:
1981.); Tandori Dezső:
*Táj és környezet Babits
költészetében.* Dunatáj,
1983. aug. 3. sz.

16–21.; Losonci
Miklós: *A Babits-líra
képzőművészeti forrásai,
1902–1920.* Limes,
1994. 1. sz. 94–109.

⁸Vö. Kibédi Varga Áron:
*A szó-és-kép viszonyok
leírásának ismérvei.*

In: *Kép – fenomén –
valóság*, 311.;

Orosz Magdolna:
*Az elbeszélés fonala.
Narráció, intertextualitás,
intermedialitás.* Gondolat,
Budapest, 2003.;

*Szó és kép. A művészi
kifejezés szemiotikája
és ikonográfiája.*
JatePress, Szeged, 2003.

⁹Önéletrajz a gyermek-
és ifjúkor éveiből.
(Szabó Lőrinc lejegyzé-
sében). Babits Mihály:
*„Itt a halk és komoly be-
széd ideje”. Interjúk, nyi-
latkozatok, vallomások.*
(Szerk. Téglás János.)
Pauz–Westermann Kiadó,
Celldömölk, 1997, 71.

¹⁰Babits Mihály levelezé-
se: 1890–1906 (S. a. r.
Zsoldos Sándor.)

rülményeire fittyet hányva Fogarason előfizetett az angol The Studio című képzőművészeti folyóiratra, ismereteinek széles körét pedig egyértelműen bizonyítja a *Modern impresszinostákról* tartott, képes vetítéssel egybekötött fogarasi előadása. Ismerjük híres verseit, melyeket közvetlenül ihlettek művészeti alkotások, mint a *Hegeso sírja*, a *Pictor Ignotus*, az *Anyám nagybátyja régi pap* vagy a *San Giorgio Maggiore*. Már e versek esetében is másról van szó, mint pontos leírásra való törekvésről, a képzőművészeti alkotások szóval való hű megfogalmazásáról. Babits versei nem a szó eredeti értelmében *ekphrasis*ok, melyek a festmények, szobrok szavak által való felidézésére és helyettesítésére szolgálnak, de még csak nem is abban az értelemben, ahogy mára az elnevezés gyűjtőfogalommá vált, vagyis amikor az egyik műalkotás egy másik műalkotás tárgyává válik, annak ihletésére születik, és azt saját céljának megfelelően használja fel, értelmezi, írja felül.⁸ Szinte akárhova nyúlunk Babits fiatalkori költészetét vizsgálva, látnunk kell, hogy összetettebb törekvéssel állunk szemben: az érzékelés különböző módjait, köztük a művészi látványt, a képzőművészeti alkotásokat az irodalmi alkotásokkal összehangban, tág asszociációs alapon, egyenrangúan ihletadó forrásként kezeli, kapcsolatokat, „correspondence”-okat teremtve értelmezi újra őket, hogy ezek a hatások megtermékenyítően gazdagítva egymást alapvetően alakítsák a megszületendő művet. Épp e sok irányba való nyitottság miatt kerülhet érdeklődésének előterébe a századelőn megszülető művészeti ág, a film is; a képek lüktetésének, a vágással érvényre juttatott tartalomnak érzékeny megfogalmazása a *Mozgófénykép* című verse.

Érdeemes külön is számba venni a szöveghez kapcsolódó képnek, mint a befogadást gazdagító vizuális élménynek már gyerekkorban meglévő, és később is számon tartott emlékeit. Több helyen is fontosnak tartja elmondani, hogy kezdetben milyen nagy hatással voltak rá az illusztrált kötetek, hogy órákig szeretete nézegetni azt a képes görög mitológiát, melyet egyszer Szekszárdon karácsonyra kapott; a *Divina Commedia* Doré által illusztrált kötetében a „képeket gyakran átnéztem és borzasztó hatással voltak a fantáziámra. Így, szóval, predesztinálva voltam Dante fordítására”.⁹ Babitsnak később is szokásai közé tarozott, hogy albumokat nézegessen. 1905 telén írja Kosztolányinak, hogy új költői ciklusba kezd, „Haláltánc-félébe”, „a régi német metszetek hatására, melyeknek sok másolatát néztem”.¹⁰ A képpel együtt megjelenő szöveg iránti maradandó érdeklődését mutatja, hogy *Az európai irodalom története* gazdagon illusztrálva jelent meg. Sőt az is megállapítható, hogy a képeket saját ízlése és gyűjteménye alapján maga válogatta. Erre bizonyíték az a nagy alakú, Beardslay életművét bemutató képzőművészeti album, amely hagyatékának a háború által megkímélt részeként fennmaradt, ugyanis e kötetben a nyomda számára utasításként ce-

Historia Litteraria Alapítvány, Korona, Budapest, 1998, 215.

¹¹*The Later Work of Aubrey Beardsley.* OSzK Fond III/6k.

ruzaírású keresztel minden publikálásra került kép meg van jelölve, sőt még a kicsinyítés centiméterben megadott mértéke is fel van tüntetve az egyes grafikák mellett.¹¹ Ars poetica számvetésében, az *Örökkék ég a felhők felett* című kötetnyitó hitvallásában is az ábrázolás, a képek jelenlétének fontossága mellett, mint katolicizmusából következő, alapvető érték mellett tesz hitet: „Hiszek a feleslegben. Abban, ami túl van a családon és fajon; abban, ami túl van a meszelt falakon. Elvégre lehet élni meszelt falak közt is; de ez nem katolikus élet. A fal véd; de zár is. Én képeket akarok látni a falakon, hogy újra kinyissák elem a világot...”

A látvány kifejezéséhez való viszonyát vizsgálva meghatározóan fontos, hogy költészetében a kezdetektől jelen van témaként néhány festészetből jól ismert műfaj, a tájkép, a csendélet. Tájképszerű vers például Babits első kötetében az *Aestati hiems* és a *Szöllőhegy télen*, második kötetében az *Új leoninusok*. Mindközben nem egyszer festészeti műszóval dolgozik, azt választja címmül. Ciklust is összeállított tájleíró verseiből *Paysages intimes* címmel, mely a francia barbizoni iskola festőinek programadó megnevezése az általuk kialakított újfajta műfajra, a bensőséges tájképtípusra utal. Kézírtos versgyűjteményében, az *Angyalos könyv* 1906 nyarán befejezett második füzetében a három nagy versciklus közül az egyik a *Lyrái festmények* címet viseli, egy további alciklusban pedig *Tájképek* címmel hat tájleíró jellegű verse található.¹² Egy rendhagyó novellában, az *Útinaplóba* tizenhat (vagyis kisebb kötetnyi!) főleg tájleíró verset illesztett. Festészeti műfaj címét viseli a *Csendéletek* című ciklus, sőt sorozatot tervezett a felhőkről is,¹³ melyeknek ábrázolása a 19. századi tájképfestészet egyik izgalmas területe.

1908 nyaratól a fogarasi évek alatt egy másik érdekes, a kép és a szó kapcsolatát körüljáró költői kísérletbe kezd, melyeknek darabjai jól ismertek, de azok filozófiai, irodalmi motívumokkal összefüggő képzőművészeti háttere már kevésbé. Babits ihlettörténeti vallomásaiból tudjuk, hogy egy nap alatt írt két verse, a *Hegeso sírja* és a *Bakhánslárma* Nietzsche hatása alatt született: az apollónikus és dionüszoszi szemlélet egymással játékosan felelő költői világot teremtve meg. Hegeso alakja egy kétezeréves álom keretében jelenik meg, művészi megjelenésének foglalata képzőművészeti, egy síremlék márványtáblája, ahogy Apollóné a szép látszat, a plasztikus formaadás világa, a másik versé a tomboló zene, ahogy Dionüszoszé a mámor és a zene, a nem-szemléletes áradó világ. Babits nemcsak e két vers megírásakor, hanem az elkövetkező évek folyamán többször is úgy alkot verseket, hogy a két létszemlélet egyszerre való átélésével és párhuzamos művészeti megvalósíthatóságának lehetőségével játszik. Az apollónikus életszemlélet harmóniája után vágyakozó *Klasszikus álmok* című verssel egy időben, 1909 tavaszán születik a dionüszoszi szenvedélyektől áthatott *A Danaidák*, és hasonlóan párba állítha-

¹²1. *Estefelé*; 2. *[A vér-vörös nap ködbe süllyed...]*; 3. *[Egy teknő itt a völgy az ég alatt...]*; 4. *[Az erdő hallgatag...]*; 5. *Éjszaka*; 6. *[Szerte feketén...]*.

¹³Lásd erről részletesen *Bensőséges tájképek, felhővel. Ismeretlen versek a fiatal Babits műhelyéből.* In: *Dombornő. Esszétanulmányok Poszler György 70. születésnapjára.* (Szerk. Bárdos Judit.) Liget, Budapest, 2001, 253–275.

tó a *Csipkerózsa* álomba dermedő, dekoratív világa a *Két nővér* egymást marcangoló, lüktető harcával. Az apollónikus szemlélet jegyében írt versek egyik közös szervező motívuma az álom: „Klasszikus álmok az én lelkem bús álmai”, „Ezt Nyugat küszöbén álmodta egy poéta”, „A kedvesem kétezer éve alszik, / kétezer éve meghalt s vár reám”, vagy a *Csipkerózsa* „álmok között az álom” mesevilága is ide sorolható. A másik, minket most kiemelten érdeklő jellemzője egy-egy képzőművészeti alkotás vizuális élményének a verbalitásba való emelése, az a mód, ahogy Babits az apollónikus létszemlélet formaadó világát verseiben egy-egy képzőművészeti alkotásra való rájátszással, azok ekphrasis-szerű leírásával jeleníti meg. Ahogy fiatalabb korában a tájkép, a csendélet, a felhő versben való megjelenítésének lehetőségei izgatják, 1908–1910 táján az ekphrasisnak, egy műalkotás szóban való leírásának, mint az apollónikus szemlélet megvalósításának lehetőségé inspirálja. Meglepően sok képzőművészeti forrást deríthetünk fel, mint ihletet adó vizuális, művészeti élményt. Ami különös és rendhagyó, hogy a képzőművészeti alkotások megnevezettsége változó. Keats, Shelley vagy Byron jól ismert versei esetében a szöveg explicit tartalma által is tudjuk, hogy melyik műalkotás az ekphrasis tárgya.¹⁴ Babits verseit néha szinte titkoltan, bár meghatározóan inspirálja egy-egy festmény vagy grafika, és a létrejött lírai mű gazdag asszociatív alapon egyszerre kötődik képzőművészeti és irodalmi alkotásokhoz, a rájátszások bonyolult hálójá köti össze verbalitás és vizualitás világát, a költő ezzel is a két világ kapcsolatát, összefüggését, s nem különbözőségét hangsúlyozza.

A *Hegesó sírja* megnevezettség tekintetében egyértelmű, ugyanis a cím és az alcím, *Egy görög emlékére*, egyértelműen felfedi, hogy a szonett ihletője az attikai művészet egyik alkotása, Hegesó sztéléje, síremléke, mely Kr. előtt 410 körül keletkezett. A versben a síremlék tábláján látható jelenet leírása pontosan követhető. Ám nemcsak vizuális, hanem verbális élmény is köthető a vers születéséhez. Rába György tárta fel a vers „filológiai magvá”-t, melyről Babits csak ihlettörténeti vallomásában számol be Szabó Lőrincnek: „akkor volt nálam Reinach művészeti kis tükre, éppen akkor”. Reinach a görög művészet elemzésénél külön is kitér e síremlékre, s szavai hasonló hangulatot árasztanak, mint Babits verse: a hátrahagyottak bánatáról, finom tartózkodásáról, a jelenet, a mozdulat természetességéről ír.¹⁵ Babitsra tehát egyaránt hat a kép maga és annak Reinach általi leírása, hűségre törekvő művészettörténeti ekphrasisa. Végül egy olyan új mű születik, mely a síremléken látható jelenet történetét és alakjait hűségesen leírja:

*Élő, habár lehellete se hallszik,
keble átduzzad ráncos khítónán.*

¹⁴Lásd verseik elemzését James A. W. Heffernan: *Museum of Words: The Poetics of Ekphrasis from Homer to Ashbery*. University of Chicago Press, 1994.

¹⁵Reinach: *A művészet kis tükre*. 1911, 65–66.;
vö. Rába: 1981, 202–203.

*Fürtös fejében ki tudja, mi rajzik?
Ül meghajolva. Méla. Halovány.*

*Előtte állva szolgálója tartja,
rabszolgány, a drága ládikát,
amelyből ékszereit válogatja.*

De egyúttal a vers egy új narratívát is létrehoz, melynek már maga a költői én is szereplője lesz, a jövődéli vőlegény alakjában.

*Talán azt nézi (lelkem bús reménye!),
melyikkel ékesítse föl magát,
ha megjövök majd én, a vőlegénye.*

Az apollónikus látásmód szerint való alkotás megvalósításának kísérleteként Babitsot egyszerre inspirálja egy dombormű látványa és annak művészettörténész általi leírása.

A *Klasszikus álmok* című verset is érdemes megvizsgálni szó és kép viszonyának a szempontjából. Ugyanis nemcsak a cím utal Nietzsche kettős felosztására, mely szerint a szemléletes apollóni művészetnek az álom a birodalma, hanem a szemléletesség érzékeltetésének jegyében Babits konkrét képzőművészeti forrásra is rájátszik, egy vizuális hagyományt emel át a szavak világába. A rezzenetlen istennő képének leírása egy híres, antik szobor külsejét idézi, Pheidiasz 12 méteres Athéné Parthenosz ('szűz Athéné') szobrát, melynek arca elefántcsontból, ruhája aranyból készült. A szoborról több leírás és másolat maradt fenn, idézzük a Pallas Lexikon korabeli, összefoglaló leírását, mely szerint a „művész az istennő jobb tenyerébe Nikének, a győzelem megszemélyesítésének aranyszobrocskáját adá. A ruha talpig lefolyt, a bal kéz, melyhez a lándzsa támasztva volt, a pajzs nyugodott. A pajzs külső felén az amazónok, belső felén a gigások harca volt kiverve. A mellett az égisz, a fejet a tarajos sisak fődte.” Babits verse ezt az archaikus alakot idézi: „Búbos, vaksi sisakja alól kiragyognak opállal / illesztett szemei — de a kéz és arc elefántcsont, / régi merev faragás, és öltönye vertarany öltöny. / Néma nyugodtsággal néz így és isteni arcán / régi mosoly (...) / meg sem rezzen a Győzelem ércmezű szobra kezében.”

A *Csipkerózsa* központi motívuma is az álom, témája leginkább Hegesoéval rokon: mindkettő főszereplője a tetszhalálát alvó leány, akit ismeretlen jövődélijének csókja hívhat vissza az életbe; az álom és halál szorosan fonódik össze mindkét versben.¹⁶ Hasonlóak e versek abban is, hogy a *Csipkerózsa* szintén egy vizuális műnek, mégpedig Beardsley képének inspirációjára keletkezett. Itt viszont a megnevezettség foka alapvetően más, mint Hegeso esetében: a képzőművészeti hatás meghatározó vol-

¹⁶Vö. Rába: 1981, 204.

ta, az ekphrasisra való törekvés azért különleges és érdekes, mert bár a vers egészéből a dekorativitás meghatározó jelenléte nyilvánvaló, de szövegéből nem jöhetnek rá, csakis Babits utólagos, Szabó Lőrincnek 1920 táján elmondott ihlettörténeti vallomásából tudjuk, hogy „egy kép hatott rá: Beardsley arcképe.” A vallomás 1975-ben került publikálásra, de még ez után is sokáig kérdéses volt, hogy melyik kép lehetett az ihlető, s annak milyen mértékben lehetett befolyása a költeményre. A helyzetet bonyolította, hogy Babits Szabó Lőrincnek azt is megemlíti, hogy Tennyson *Nappali álmom* című híres verse is „hathatott rá”, melyet évekkel korábban lefordított, s amely szintén Csipkerózsza népmesei történetét dolgozza fel, bár azt is megjegyzi, hogy lényegében „semmi köze sincs” hozzá.¹⁷ Tennyson versének népszerűsége, a Csipkerózsza-téma jellegzetes formai elemei, a hosszú, bódult álmom, az ébresztő csók, a mindent ellepő rózsák, valamint az, hogy a költemény számos preraffaelita festmény ihletője lett, megnehezítette a kutatást és a hatások szövevényének tisztázást. Erdemes végigkövetni a különböző filológiai magyarázatokat, hiszen a téma rokonsága sokáig azt a szokványos lehetőséget sugallta, hogy egy irodalmi mű és annak képzőművészeti ábrázolása, tehát kép és szó közös narratívája ihlette Babitsot versének megírására, s nem önálló, egymástól teljesen különböző kulturális élmények asszociatív összekapcsolása.

¹⁷Gál István: *Babits egyes verseinek keletkezéséről. Irodalomtörténet, 1975. 2. sz. 457.*

Nézzük először Tennyson és Babits versének lehetséges kapcsolatát. Babits a *Csipkerózsza* megírása előtt már egyszer lefordította Tennyson versét, melynek kézírata még fiatal korában elveszett, utóbb, a hiányt pótlandó, 1924-ben másodszer is lefordítja,¹⁸ tehát a művet a *Csipkerózsza* írásakor is már nyilvánvalóan jól ismeri, s ha költeményében eltér Tennysontól, akkor a szöveg ismeretében tér el. Tény, hogy témájuk valóban közös, de hangulatuk egészen más. Babits versében a fekete-fehér ellentét dominál: „fekete gyászu kárpit / fehérrel kivirágzik”. A Tennyson-vers színvilága sokkal élénkebb: Csipkerózsának „átnöve bíbor paplanán / árad el éjsötét haja”. Babitsnál fullasztóan mély a párna, ólmos súlyú a bársony, ahol Csipkerózsza nyugszik: az álmom jelene nyomasztó, végtelennek tűnő és „fullatag”, s a felébredést hozó herceg alakja fel sem dereng a versben. Tennysonnál az álmom-lét „öröktől rendezett”, a „boldog herceg”-re és a feloldó csókra vár a palotában mindenki; Csipkerózska álma nem lidérces, a leány nem „az ágynak betege”, mint Babitsnál, hanem nyugodt és várakozó, akinek „a csöndet vággyal tölti hű / szépsége, fénnel a napot”: Tennyson versében Csipkerózska csak „Alszik, s nem álmodik” (ford. Babits Mihály). Ami viszont közös a két költeményben, az a dekorativitásuk; nem véletlen, hogy Tennyson verse nyomán több kortárs, preraffaelita festmény is született.

¹⁸Nyugat, 1924. jan. 18. 2. sz. 87–91.

Épp e gazdag képzőművészeti visszhang alapján, valamint a Babits-vers motívumaiból kiindulva vélte úgy Szerb Antal, hogy

preraffaelita festmények dekoratív komolysága kísért a szövegben. Tehát pontosan ráérezett a vizuális háttér fontosságára, melynek azonban mibenlétéről ő akkor még nem tudhatott. Szerb a jelenet alapján próbált összefüggésekre rájönni, s a figyelmet Dante Gabriel Rossetti egyik festményére hívta fel, melynek címe: *Dante álma Beatrice halálakor* (1871), e képen látja a Dantéra pergő rózsákat hasonló hatásúaknak.¹⁹ A festmény azt az álombeli jelenetet ábrázolja, amikor Dante Beatrice rózsákkal övezett, képzeletbelien csodás, halottas ágyához közelít, melyen a dúsan redőzött ruhájú női alak a párnák közt nyugodva szinte csak aludni látszik, s egy angyali figura, a költő képzeletének szimbólumaként, csókra hajlik a halott lány felé. A jelenet képi világa és Babits versének motívumai valóban mutathatnak rokonságot, de mindez inkább az általánosság szintjén mozog, Szerb gondolata inkább csak asszociációs kísérletként nyugtázható.

¹⁹Szerb Antal: *Az intellektuális költő*. Széphalom, 1927. ápr.-jún. 4–6. sz. 146.

Rába György más alkotó, más művét nevezi meg „azonosítható képzőművészeti forrásként”. Burne-Jones, szintén preraffaelita festő, *The Briar Rose* című sorozatára (1870–1890) hívja fel a figyelmet, mely a Tennyson-vers témájának híres, kortársi feldolgozása.²⁰ E sorozatban a szöveg és kép egymásra hatásának példjaként a mese jól ismert jelenetei a preraffaeliták dekoratív pompájában jelennek meg: a párnák közt heverő lány s a körülötte burjánzó rózsák meghatározó vizuális elemei a képeknek. Nem kétséges, hogy Babits jól ismerte ezeket a festményeket, és a közös narratíva valóban közös motívumokat is tartalmaz (alvó lány, párna, rózsák), de Babits versének nyomasztó hangulatát egyik említett kép sem árasztja, fekete-fehér dominanciát egyik festmény sem mutat.

²⁰Vö. Martin Harrison – Bill Waters: *Burne-Jones*, London, 1977, 149–151.; Rába: 1983, 58.; 8. t.

Rába egy másik lehetséges hatást is felkutatott. A *The Studio* című angol képzőművészeti folyóirat számaiban, melyeket Babits fogarasi tanárságának idején előfizetett, rábukkant egy-egy olyan festmény nyomatára, mely mintha megmozdította volna a költő képzeletét versírás közben, s élményük forrásadó mintának tekinthető. Többek közt az 1909. évfolyam 47. kötetének 33. lapján Charles Sims *The Night Piece to Julia* című festményének színes nyomata is több párhuzamot mutat a *Csipkerózsával*. Azonos a téma s a beállítás is: mély álomban leány szendereg sötét kárpitú nyoszolyán, a háttérrel éles ellentétet alkotó világos alakját virágok veszik körül: „rózsák között a rózsa”.²¹

²¹*The Studio*, 1909. 47. 29.; lásd Rába: *A szép hűtlenek*, 86; Rába: 1981, 284.

Hosszas és kalandos keresgélés után mára azonban pontosan azonosítani tudom azt a Beardsley-képet, melyre Babits önéletrajzi vallomásában csak odavetett szóval utal. Meglepő módon azonban a versre nem a történethez tematikusan kapcsolódó rajz hatott, mint ahogy eddig mindenki gondolta, hiszen Beardsley, akinek erőteljes, fekete vonásokkal és kontrasztos, fekete-fehér foltokkal dolgozó grafikáit bizarr, átfűtött erotika jellemzi, nem készített illusztrációt Tennyson *Nappali álm* című verséhez, sem a *Csipkerózsa*-témához. Nem is egyszerűen egy „arckép” az ih-

lető, ahogy ez Babits vallomása alapján gondolhatnánk, sőt nem is női „arckép”, hanem váratlan módon egy olyan önarcképnek nevezett grafika, amely a fiatalon, tudóvszben meghalt Beardsley híres művei közé tartozik, és amelyen ráadásul maga az arc csak kicsiny része a képnek: *Portrait of himself*, 1894. Am ha megnézzük a grafikát, s mellé olvassuk a verset, megállapíthatjuk, hogy meghökkentően pontos a kép leírása, nem kétséges a kapcsolat: vérbeli ekphrasis-szal van dolgunk. A grafikán a finom, lányos arcvonású művész egy óriás méretű függönnyel takart, késő tizenhetedik századi ágyon fekszik. Feje a kép nagyságához képest kicsi, belesüpped széles párnájába, s arca alig látszik ki takarója és furcsa, meghatározhatatlan stílusú, puhán omló fejedője alól. Ezzel a megoldással az önarckép elnevezés groteszk felhangot kap, hiszen az önarckép hagyományosan az arc bemutatása által a művész önmeghatározása is, és e képen sokkal inkább az elhúzódó tudóbaj helyzete (a sajátos hangulatú „fullatag” szó erre utal), a körülményeknek való kiszolgáltatottság kerül a középpontba, mintsem az alkotó személyiség maga. A nőies vonások finoman utalnak a művész életének kortársai által is köztudott homoerotikus vonulatára. Az ágyat körülvevő, láthatólag súlyos, majdnem mindent befedő drapéria fekete („Kárpitja mint az ében”), melyet fehér, rózsaszín virágok díszítenek („fehérrrel kivirágzik / s nagy rózsákat susog”); az ágyfüggöny másik díszje, a tárgyi világ hangsúlyosan meghatározó eleme a vastag zsinóron függeszkedő, nehéz bojtok sora („s aranyos súllyal omlik / aranyzsinórja, bojtig”). A képen felirat is szerepel: „Par Les Dieux Jumeaux Tous Les Monstres Ne Sont Pas En Afrique” (Az Iker Istenek által Nincs Minden Szörny Afrikában). A művész francia mondata talányosan nyomasztó. Egyes értelmezések szerint az életrajzi források alapján tudható, hogy tartalma Beardsley gyermekkori félelmeiből táplálkozik: a korai időktől kezdve, már az iskolában is, a környezetétől alapvetően különbözőnek érezte magát, s e félelem kivetítései a rémszerű alakok. Más értelmezés szerint a betegsége miatt sok időt ágyban töltő festő delíriumos álmaiban jelentek meg félelmes szörnyek.²² Ha Babits nem is találkozhatott a képnek e konkrét magyarázataival, a felirat szövegének különös, intellektuális játéka az ágyban fekvőt vagy annak álmait szörnyekkel, istennel és egzotikus félelmekkel hozhatta összefüggésbe számára is. A nyomasztó álmokkal küzdő Babits e kép „fullatag”, fekete-fehér hangulatában, a művészi önarckép meghökkentő, rejtekező, de mégis vallomásos jellegében feltehetőleg a saját művészetével közös vonásokat fedeztetett fel, s ezt egy álarcos versben, egy mesebeli női alak történetével jelenítette meg. A nemi identitás kétszeresen is átértelmeződik, hiszen egy klasszikus női mesealaknak, mint női álarcnak az ihletője, egy önironikus gesztussal áthatott, nőies vonásokkal ábrázolt férfi önarcképe.

²²*Portrait of himself*, 1894. vö. Brian Reade: *Aubrey Beardsley*. London, 1998, 346.

²³Aubrey Beardsley rajzainak lajstroma. Franklin-Társulat, Budapest, 1907.; Czakó Elemér: *Aubrey Beardsley. Magyar Iparművészet*, 1907. 126–137.; Eisler Mihály József: *Aubrey Beardsley művészete és egyénisége*. Franklin-Társulat, Budapest, 1907.

²⁴M 96. jelzet; ezúton is köszönöm a szekszárdi Babits-ház tudományos munkatársának, Lovas Csillának munkámhoz nyújtott segítségét.

²⁵Rudolf Klein: *Aubrey Beardsley*. Berlin, 1904.

²⁶Julius Meier-Graefe: *Der modern Impressionismus*. Berlin, 1904. Ez a mű is fennmaradt Babits háború által megtizedelt könyvtárából, s ma megtalálható az OSzK-ban: OSzK Fond III/26k; vö. Rába: 1981, 81.

²⁷Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. (S. a. r. Belia György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, [Bp.] (1979). 9.; 60.; 88.; 111.; 121.; 253.; 276.; 291.; 529.; 583.; 622.; 663.

Honnan ismerhette, és ismerte-e bizonyosan Babits ezt az önarcképet? Tudjuk, hogy a sokat betegeskedő, tragikusan korán meghalt, de hatásában annál jelentősebb Beardsley a század elején igen népszerű volt Magyarországon is. Az Iparművészeti Múzeum 1907. április 26-tól május 26-ig tartó gyűjteményes kiállítást rendezett műveiből. Feltehetőleg Babits személyesen nem látta a kiállítást, hiszen nincs adatunk azzal kapcsolatban, hogy Szegedről ekkor felutazott volna Budapestre, de bizonyosan tudott róla, hiszen katalógus, sőt egy Beardsleyről szóló kismonográfia is megjelent ekkor, valamint a napilapok és a szakfolyóiratok részletesen beszámoltak a tárlatról.²³ Legfontosabb bizonyíték azonban az a kislakú Beardsley-monográfia, amely *A Művészet (Die Kunst)* című német népszerűsítő művészettörténeti sorozat részeként jelent meg, és Babits fennmaradt könyvtárának részeként autográf aláírással a szekszárdi Babits Múzeumban megtalálható.²⁴ Az 1904-ben megjelent ötlet előzéklapján ez a grafika látható, mint a művész jelentős önarcképe.²⁵ Az olcsó, de igényes sorozat másik, 1904-ben megjelent kötetét is megvette ekkortájt Babits, mely a *Modern impresszionisták* címet viseli.²⁶ Többek közt ez a könyv is forrása volt 1910-ben az impresszionistákról tartott előadásának. Beardsley életműve bizonyosan nagy hatással volt Babitsra, hiszen két kötetes, reprezentatív képzőművészeti albumát később megvásárolta. Sőt, mikor *Az európai irodalom története*nek illusztrációit összeállította, akkor 12 esetben Beardsley-képet választott.²⁷

A Beardsley-kép utáni nyomozás tehát nemcsak filológiai szempontból érdekes, hanem éppen azért, mert így még nyilvánvalóbb, hogy Babits mennyire tudatosan hagyta homályban a vers képzőművészeti összefüggéseit, hogy miközben úgy írja le hűen vizuális élményét, hogy az ihletet adó Beardsley-kép és a felhasznált Csipkerózsza-téma narratívája teljesen különböző, egyúttal az apollóni és a dinüszoszi szemlélet szerint való alkotás kettős lehetőségét is próbálgatja. Ez a vers is önmagának szóló kísérlet, célja a költői lehetőségek határának próbálgatása, a műhely eszközeinek fejlesztése, hogy a nyelv adta lehetőségekkel, metaforákkal, szinesztéziával, hogyan tudja visszaadni egy képzőművészeti alkotás élményét úgy, hogy közben egy irodalmilag közismert toposzra, a Csipkerózsza-témára játszik rá. A Hegeso sírjától az Athéné szobron át Beardsley-ig vezető út nemcsak azért érdekes, mert évezredekkel ível át, s mutatja, hogy Babits egyaránt nyitott volt a klasszikus és korának legmodernebb műalkotásainak befogadására és termékeny felhasználására, hanem ráirányítja a figyelmet arra is, hogy a fiatalkori versek ihletői között az irodalmi művekkel párhuzamosan a képzőművészeti alkotások is meghatározó szerepet játszanak, hogy nemcsak intertextuális játékoság jellemzi műveit, hanem az ekphrasis különböző módjait próbálgató intermedialitás is.

Nemcsak azoknál a verseknél találjuk a képek felé való nyitottságot, melyeket a leírás publikus szándéka hat át, mint a *Pictor Ignotus* című vers esetében, ahol egy-egy jelző, metafora vagy ige művészettörténeti tájékozottságot is mutat (például Crivelli valóban igen gyakran használt arany színt festményein, anyagszerűsége, az aranyos díszek aprólékos ábrázolására törekedett „arannyal hímez primitív”), hanem több más versében is, például a *Szent Mihály* című versben, mely az önmaga legsötétebb erőivel harcot vívó költő vallomása. Lidérces álmában szörnyű hulló jelenik meg: „Ez a rémek pápája, tiarával, / minőt pápák viselnek és szemekkel, / minőt békák viselnek, s pikkelyekkel / s sárga mirigyek mérges ótvarával. / Rút szemörcsén ragadva nyúl a méreg, / melyre csak rágondolni álmodor-zó, / groteszk, mint a Böcklin-mintázta torzó, fején nőtt tiarával büszke féreg.” Böcklin neve egy konkrét művet idéz meg, méghozzá minden bizonnyal az *Angelika, az örökdő sárkánnyal* (1873) című festményt, mely a sárkánnyal való lovagi küzdelem témájának egyik látványos feldolgozása. A kép Ariosto *Örjögő Lóránt* című művén alapszik, s azt a jelenetet ábrázolja, mikor Ruggiero lovag, lándzsával kezében lovon közeledik, hogy a szörny által őrzött, meztelen szaracén leányt, Angelicát kiszabadítsa fogságából.²⁸ A fához kötözött leányt egy részletező alaposággal megfestett, óriás testű, pikkelyes, hullószerű, undorító sárkány őrzi, melynek gerincén tövisszerű nyúlványok futnak végig. A nyakszirten lévő első három-négy legnagyobb tövist úszóhártya köti össze, s így mintegy félelmetes korona díszíti a hulló fejét, melyet a költő tiaraként jellemez: „fején nőtt tiarával büszke féreg”. A „groteszk” jelző, mely a vers első megjelenésének alcímével is azonos, a kép különös hangulati jellemzőjére vonatkozhat. Ugyanis a festmény előterében kéjesen elnyújtózó sárkány szeme kerekre nyíltan, meghökkenítő módon, fürkészve, talán kihívóan, kissé elégedetten, de mindenképp ironikus színezettel tekint ránk a képből: „szemekkel, / minőt békák viselnek”, „Nedves tiarája / s fényes szeme sillámlik a sötétbe”. Megismerve az ihletet adó festményt, megállapíthatjuk, hogy a költemény központi hulló-metaforájának kialakulásában a vizuális inspirációnak meghatározó volt a szerepe. Babits nemcsak ismerte, hanem szerette is Böcklint, már 1904-ben, *Arany mint arisztokrata* című egyetemi szakdolgozatában úgy emlegette, mint Shakespeare-rel egyenrangú, kiemelkedő jelentőségű művészt.²⁹ Alkotói módszere szempontjából lényeges, hogy a festmény világa által megidézett vizuális élmény itt is összefonódik egészen más jellegű irodalmi utalásokkal, rájátszásokkal. Például a lidérces álmoként megjelenő „békapápa” prédikációja, a „Csak az özönnek nincs vigasztalása” sor szabad idézet *A karthauzi* című regény befejező részéből.³⁰ A vers gondolati diskurzusában pedig nemcsak tanaival, hanem név szerint is szerepel a radikális

²⁸X. ének 92–115. strófák.

²⁹BMET I. 803., kéziratát
I. OSzK Fond
III/1434/1–2.

³⁰Eötvös József: *A karthauzi*. Unicornis, Budapest, 1996, 325.

³¹„Bizarre déité, brune comme les nuits” – „Tes-ted bizarre fetis, barna, mint rejtek éj.” Baudelaire: *Sed non satiata*. (Ford. Babits Mihály.)

³²„Et son bras et sa jambe, et sa cuisse et ses reins, / Polis comme de l'huile” – „S az ágyék és a comb, s a karok és a láb, / mint dús olaj, csúszott.” Baudelaire: *Les Bijoux*. – Az ékszerék. (Ford. Babits Mihály.)

³³„Elle n'avait gardé que ses bijoux sonores” – „Csak zengő ékszerék kincseit hagyta testén”; „Il inonda de sang cette peau couleur d'ambre!” – „vérrel öntötte e langy húst, mely csupa ámbra!” Baudelaire: *Les Bijoux*. – Az ékszerék. (Ford. Babits Mihály.)

³⁴„cette nature étrange et symbolique / Où l'ange inviolé se mêle au sphinx antique, / où tout n'est qu'or, acier, lumière et diamants” – „s mélyén e különös, örök talányú lénynek, / kiben szűz angyal és antik szifnx társul élnek.”; „Avec ses vêtements ondoyants et nacrés.” – „Omló, gyöngyházzsínű ruhájában ha jár.” (Ford. Tóth Árpád.); „Je trône dans l'azur comme un sphinx incompris” – „Rejtelmes szifnx gyanánt azurban

individuál-anarchizmus képviselője, Stirner. A bibliai utalások tömegének számbavétele és értelmezése pedig külön tanulmány témája lehetne. De bármennyire fontos is a versben az irodalmi rájátszások hálója, Böcklin képét ismerve, tudnunk kell azt is, hogy mindezek mellett egyenlő ranggal van jelen a vers költői képeit meghatározóan formáló elem: a vizuális élmény, a képzőművészeti ihlet is.

Az *Örök dolgok közé legyen híred beszótt* című vers egyiptomi nőalakjának leírása, meggyőződésem szerint hasonló módon nemcsak irodalmi rájátszásokkal telített, hanem határozott vizuális élményen, egy konkrét képzőművészeti alkotás élményén is nyugszik. Karátson Endre a szimbolizmus magyarországi határsáról írott (sajnos csak franciául megjelent) fontos monográfiájában többek között részletesen elemzi, hogy e vers nőalakjának megjelenítésében Baudelaire költészetének milyen jelentős hatása volt. Olyan közös motívumokra mutat rá, melyek a Babits által lefordított Baudelaire-versekben olvashatók. A bizarr isteni szépség,³¹ az „olajos barna bőr”,³² mind Baudelaire egzotikus, félvér kedvesét idézik, akinek testét szintén csak ékszerék díszítik s „keblének halmait”-t hasonlóan „a vér rejtek futása” festi vörösre,³³ s akit a francia költő ugyanúgy talányos szifnxként jelenít meg,³⁴ mint Babits saját szerelmét e versében. Azonban ha számba vesszük, hogy Babits hány ekkortájt keletkezett versében fonnódik össze a vizuális, képzőművészeti élmény az irodalmival, s hogy vannak költemények, melyeknek intermedialitása legalább annyira meghatározó, mint intertextualitásuk, akkor a vers egyiptomi falfestményt leíró jellegét figyelembe véve feltételezhető, hogy Baudelaire hatása mellett nemcsak egy elvont műveltségbeli tudás, hanem ebben az esetben is (hasonlóan Hegeso római kori síremlékéhez) egy konkrét antik ábrázolás, az ókori egyiptomi művészet egyik ismert alkotása is a vers ihletője lehetett. Egyértelmű és közvetlen forrást nem találtam, mint a Beardsley-kép esetében, mégis minden jel arra mutat, hogy Nefertari sírkamrájának frissen felfedezett falfestményeiről lehet ebben az esetben szó. A 19. század második fele és a 20. század első évtizedei az egyiptológia hőskorszakának számít, ekkor tarták föl egymás után nemzetközi összefogással az egyiptomi birodalom mára meghatározó jelentőségű műemlékeit. A 20. század első évtizedének egyik nagy szenzációja, sikeres ásatása Nefertari sírjának felfedezése volt, ez egyike az első síroknak, melyet a Királynők Völgyében feltártak, lefényképeztek, majd tudományos alapossággal feldolgoztak. Bár közvetlen adatunk nincs arra nézve, hogy Babits hol találkozott a Nefertari ábrázolásokkal, de 1910 tavaszán, mikor versét írta, már bizonyosan ismerte és látta a szenzációnak számító leleteket. A sírt 1904-ben Ernesto Schiaparelli régész vezetésével egy olasz archeológus misszió tárta fel. 132 nagyon jó minőségű üveg negatív készült a

trónolok.” Baudelaire: *La Beauté*. – A Szépség. (Ford. Tóth Árpád.)

³⁵Ernesto Heffernan: *Relazione sui lavori della Missione Archeologica Italiana in Egitto, anni 1903–20*. Vol. 1. Esplorazione della „Valle delle Regine” nella necropolo de Tebe. Turin, 1923.

³⁶Karl Baedeker: *Egypt*. Leipzig, 1908, 6. bővített kiadás, 316.

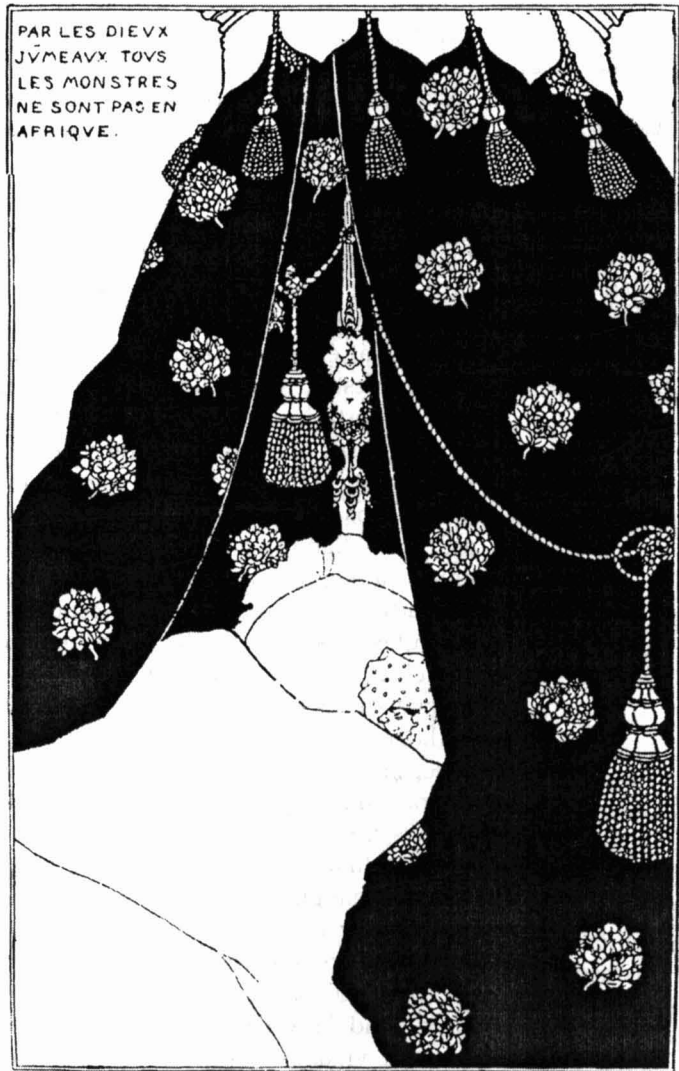
³⁷Colin Campbelle: *Two Theban Queens: Nefert-ari and Ty-ti, and Their Tombs*. London, 1909, 5.

³⁸Uo. 7.

falfestményekről, melyet Schiaparelli 1923-ban, egy reprezentatív kötetben publikált.³⁵ A sírkamra és a benne található, páratlanul gazdag falfestmények azonban már a század első évtizedében közismertek lettek, hiszen a turisták előtt is hamar megnyitották a kapukat. Karl Baedeker 1908-as *Egypt* útikönyvében részletesen ír a „csodálatos festmények”-ről, lerajzolja a több szobából álló sírkamrát, és említést tesz arról a képről is, ahol Isis kézen fogva vezeti Nefertarit a napisten, Khepre elé.³⁶ Adatunk van arról is, hogy 1910-ben a Gaddis és Seif kiadó által nyomott, Nefertarit ábrázoló képeslapokat Kairo és Luxor üzleteiben már árulják a turistáknak. 1909-ben egy önálló kötet is megjelenik, mely foglalkozik a sírkamrával: Colin Campbell, skót miniszter és egyiptológus részletesen elemzi a festményeket, melyek nagy része ma is „olyan friss és tökéletes, mintha most hagyta volna abba festését” a több ezer évvel ezelőtti művész keze. Campbell részletesen lefordítja a falon található hieroglifákkal írt szövegeket, néhány saját készítésű fotót és egy színes nyomatú festményt is közöl.³⁷ A közölt képek közül az egyik legszebb és máig legismertebb az, amelyen a fejüket viselő szépséges Nefertarit a törekeny alakú Isis istennő a skarabeusz fejű Khepre napisten elé vezeti. Isis napkoronával a fején látható, fedetlen kebelével, nyakát ékszerek díszítik. A női alakok bőre barna, köröttük a fehérre festett sziklafalon hieroglif ábrázolások, melyek többek közt Nefertari nevét is jelentik. E falfestmények konkrét vizuális élménye, sőt élvezete sejlik fel véleményem szerint a Babits-vers sorai közt: „félíg meztelen, nagy tiarás alak”, „fehér kövek között olajos barna bőr”, „Hieroglif rovás és szfinksz maga az asszony”. Babits az egyiptomi alakok fojtott, egzotikus erotikáját ennek a képnek a motívumaihoz hasonlóan fogalmazza meg: „Ajkadra s kebleid halmainak csucsára / drága rubint a vér rejtek futása fest / s előmlik testeden az ékszerek sugára: / ó meddig ékszer és ó meddig női test?” A sírban feltárt képeket értelmezve Colin Campbell részletesen kifejti, hogy Nefertarit nem hétköznapi környezetében láthatjuk, a királynő mellett nincs ott férje, „magasztos istenek és félelmetes szörnyek” kísérik utolsó útjára, amint éppen istenné emelkedik, hogy végül egyesülhessen Osirisszal, a láthatatlan világ urával.³⁸ Hasonló a Babits által megfogalmazott emberektől elhagyott, istenek közt is magányos női alak hangulata is: „Hideg kövek között, hideg kövekkel ékes / ott állasz melegen, dobogva szerteszt. / A nap rabnője vagy: hogy égés nélkül égess, / a nap letette rád forró arany kezét.” Az *Örök dolgok közé legyen híred beszöjt* című vers eszerint nemcsak Baudelaire egzotikus nőalakjára játszik rá, hanem legalább annyira vizuális élményen is alapszik, annak verbális leírására, interpretációjára törekszik.

Az elemzett versek esetében az érzékelésmódok egymásra hatása, az asszociációk közegeinek minden irányban való kiterjesz-

tése izgatja a fiatal Babitsot, a kép, a szó összekapcsolásának művészete, s annak költészet általi kifejezése. Nemcsak irodalmi utalásokkal, szövegbeli rájátszásokkal telíti verseit, mint ezt oly sokan elemezték már, de nem is egyszerűen a képzőművészeti ábrázolás érzékletességével versengő szemléletes leírásra törekszik, hanem a vizuális művészeti látványnak a szavak világába való olyan áttemelésére vágyik, ahol az ekphrasiskok irodalmi típusú rájátszásokkal összekapcsolódva újfajta, komplex kifejezési lehetőséget adnak.

Aubrey Beardsley: *Portrait of himself*, 1894

A visszaszerzett szabadság

BUDA ATTILA

Babits Mihály: Mythológia — értelmezésszé (részlet)

1953-ban született Zalaegerszegen. Irodalomtörténész, bibliográfus, az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Toldy Ferenc Könyvtárának a vezetője. Legutóbbi írását 2007. 11. számunkban közzöltük.

Babits Mihály novellái között az ókorba kalandozók — az *Odysseus és a szirének*, a *Mythológia* és a *Kassandra* címűek — nem csupán a közös, görög mondakör egy-egy történetének újrafeldolgozásai, hanem egyben válaszkísérletek is; nem ideálok, hanem parabolák; nem kimondottan a leleményességről, az erőről, vagy éppen a jövőbe látásról szólnak, mint az inspirációt kiváltó eredeti szövegek, ellenkezőleg: azt kutatják, hogy mit kell tenni a világ csábításai ellen és azok feledéséhez, hogyan kell viselkedni a kihasználó akarral szemben, milyen stratégia választandó a nyugtalanító jóslatok elviseléséhez; s egyszeri személyében miféle ember az, aki minderre képes, hogyan lesz azzá, ami. Mondhatni egzisztencialista novellák ezek anélkül, hogy megírásuk idején Magyarországon különösen ismertek lettek volna Søren Kierkegaard művei, mert hiszen rajta kívül ebben az időben még sem Martin Heidegger, sem Karl Jaspers hatása nem jöhetett szóba. De a szorongás, a semmi, a szabadság, melyek az egzisztencializmus központi kategóriái, megjelennek bennük, mintegy előrejelzéseként a változó világérzésnek és -értelmezésnek. Természetesen az említett novellák többek annál, semhogy csupán ezekre az összetevőkre lehessen bontani szövegüket, hiszen a származásukra utaló összefüggéseken túl jelentős értelmi helyeken találhatók bennük például a kereszténységgel kapcsolatba hozható, vagy annak szó- és fogalomhasználatát alkalmazó részletek is, amelyek árnyalják és kiegészítik a létezést s az etikát kutató gondolatokat, ám kétségtelen, hogy az Újszövetség szelleme inkább a *Karácsonyi Madonna*, a *Kezdődik Éliás testvér hiteles története*, valamint a *Mese a Decameronból* mondataiban érhető tetten, szerzőjük érzékeny, valóságot és igazságot ütköztető történetmondása nyomán. Mivel azonban a személyes szabadság úgy a kereszténységnek, mint az egzisztencializmusnak igen fontos összetevője, ez nyomban kapcsolatot is jelent a fenti novellák között, s értelmezésük legfőbb viszonyítási pontját teremti meg.

¹Ez az írás egy hosszabb, Babits Mihály kilenc novelláját — *Karácsonyi Madonna*, *Kezdődik Éliás testvér hiteles története*, *Mese a Decameronból*, *Odysseus és a szirének*, *Mythológia*, *Kassandra*, *A angyal*, *A Jézust kereső kisfiú*, *Barackvirág* — feldolgozó írás részlete.

Mindezt legkézenfekvőbben a cselekményvezetés vizsgálatával lehet bemutatni. Ami a formát illeti, mindhárom írás egymástól római számokkal elválasztott, hosszabb-rövidebb részekből épül fel, ezek — ahogyan arról már az *Odysseus és a szirének* című novella kapcsán szó esett¹ — mintegy a prózai mű strófái, megfogalmazásuk, érzelmi telítettségük és az a poétikai sajá-

tosság, amelynek következtében a belső monológok, valamint elhangzásuknak körülményei áttűnnek egymásba, arra utal, hogy bennük azonos szintre kerülnek a cselekedeteket a lelki folyamatokkal. Evvel a megoldással Babits Mihály a korabeli, hagyományos prózairói kánont kétfelől is felszakította: részben a megfogalmazás, részben pedig az őt foglalkozató léhelyzetre válaszoló alapmítosz átértékelése során.

* * *

Herakles az erymantosi vadkan megölésére, az ötödik feladat végrehajtására készül. A küzdelemnek élő hősosz boldogan érzi erejét, isteni származásának előnyét, s csak a homlokát enyhén fodrozó ránc mutatja kételyét és várakozását e származás még előtte is rejtező következményei miatt. Bár ereje ismeretében félelem nélkül, derűvel, érdeklődéssel szemléli az élet örök kegyetlenségét, tudata mélyén mégis ott lapul a múlt: a féltékeny istennő által kiváltott harag, amely a számára legkedvesebbek meggyilkolására készítette. Természetének ez a fel-feléledő dühöngése volt az a teher, amely *eddig* kiszámíthatatlanná tette számára a jövőt, amely miatt egykedvű beletörődéssel fogadta a megalázó feladatokat, mert feledést remélt azoktól. A hősosz kétféle, hasadt személyisége: a derűsen félelemtelen és a megadóan engedelmes mögött tehát egyaránt rejtezve áll ott az isteni szándék céljának bizonytalansága: valójában ez elől menekülve engedte magán más akaratát érvényesülni. Családi tragédiája előtt szabadságát a dühöngésnek és a szexualitásnak a jelenléte határolta be, a boldogságnak, a haragnak, a verésnek egyaránt érezte kényét, nemi erejének telítettségénél csak indulata volt nagyobb, sőt, tettét követően még megbánásában is erőszakoskodott. Amikor azonban tanácsért a jósdához fordult, s a papok előbb hallgattak, majd Eurystheus szolgálatában látták a feloldást, az erős és fékezhetetlen félisten, noha *gyanakodott*,² mégis a szolga Heraklesszé vált.

* * *

Az Erinysek által gyötört hősosz az erdőben egy sebzett testű gyermekre talál. Hylas azonban mit sem hallott még Heraklesről, naiv és öntudatlan bizalmassággal létesít vele a test megérintését is magában foglaló kapcsolatot, ő a kezdeményező, nyíltan csodálja a férfi erejét, izmait és nem fél tőle. Ámde gesztusai mást jelentenek számára, és másként reagál azokra (magában) az összes testi indulatok erejét megélt Herakles. Minden találkozás lényege a megértés, az ő közeledésüket ellenben az első pillanattól kezdve a metakommunikatív félreértés lengi be. Hylas láthatóan könnyedén csevegő, mint egy lány, ugyanakkor megnyerően határozott is egyben. És a felnőtt férfi valóban nélkülözi azokat a tulajdonságokat, amelyeket megtalálni vél Hylasban, s megcsalatasának sírásója maga az ifjú rajongás. Herakles így nem nőt, vagy férfit (fiút) lát benne, hanem azt, amit addig mindkettőből hiányolt. Vele

²A több, néha egymásnak is ellentmondó, Herakles életét és tetteit megörökítő ókori forrás egyöntetű abban, hogy a delphoi jósdában Pythia adott tanácsot, az ezt követő, kimondottan 20. századi életérzésről azonban, nyilvánvalóan, szót sem ejtenek. Hasonló, az eredeti történetet továbbgondoló szerzői értelmezés a novella más helyein is található.

szembeni viselkedésének ezen felül másik indítéka is van: már Amphitrio, névleges és nevelő apja sem uralkodott felette úgy, ahogyan az Apák uralkodnak, ő is tehát ezt a mintát követte Hylással szemben. Elbűvölte mindezeket túl a félelemnélküliség, az ösztönösség és az öntudat hiánya, szabadnak látta szellemét, irigyelte fesztelenségét, spontán, a benyomásnak engedő gyöngédség és meleg barátság ébredt benne, mint korábban még soha, mert Hylas mellett elhagyta az egyedüllét érzése. Az ő személyiségén keresztül megtanulta becsülni az embereket, amit az is elősegített, hogy szépsége miatt, sajátmagához hasonlóan, Hylast is isteni eredetűnek vélte, és a hasonlóság rokonszenvet ébreszt.

* * *

A fiú közlésvágya lassú gyógyulásával, ereje visszatértével megnőtt. Élete minden eseményéről és titkáról beszámolt már, most faggatni kezdi a nehézkes és nehezen megnyíló héroszt. Sőt, az egyes kalandokat kétszemélyes színjátékként egymásnak elő is adják. Hylast csupán a Heraklesre rótt feladatok kiötlőjének gyávasága bosszantja, s bámulata tetőpontján kijelenti, hogy ő is olyan kívánna lenni, mint Herakles, azért, mert olyan nagyon szereti. A megszólítottban visszhangzik és módosul Hylas vele szemben táplált csodálata, „nagy forró szeretet járta át a szívét”. Ilyen érzéssel ő még sohasem találkozott. Eleséget hoz ezért a fiúnak, s még a feladatot is hanyagolta, amire készült, vagyis az okot, amiért arra kényszerült: úgy érezte, engesztelést hoz számára ez a barátság. Később elvitte vadászataira is a felépült fiút, mert élete részesévé akarja tenni. Hylas érdeklődését azonban az erdő vadjai és növényei helyett váratlanul a najádok és a driádok keltik fel, s honvágy ébred benne szülőháza után. Herakles előbb csodálkozik, csodálkozik ezen a lelki változáson, most szembesülve a Hylasban addig értékelt tulajdonságok árnyaival: a belső labilitással, a kiszámíthatatlansággal és könnyelműséggel; amikor azonban megérti, hogy az általa szeretetre méltónak gondolt ifjú érzelmileg kiskorú még, vágyaiban pedig saját korábbi vágyaira ismer, kiábrándulása múlhatatlan fájdalmúvá lesz, s átalakulnak az ő érzelmei is. Az erő bajnoka, akit megbűvöl egy fiatal fiú testi-lelki harmóniája: ez a helyzet kimondottan a görög hagyomány öröksége; e harmónia látomásként való megkérdőjelezése, és főleg visszájára fordítása azonban egyenesen huszadik század eleji. Herakles valójában nem is Hylasban csalódik, hanem a *világrendben*. Elutasította ugyanis a puha életet, mert egyenrangúnak gondolta magát az istenekkel, hiszen az ember szabadsága az istenek előtt jár, úgy vélte ezért, az ember megválaszthatja a maga életét, amit aztán neki majd az istenek rendelnek. Amikor azonban Hylas maga is szabadon dönt, megérti: az öröknek és általánosnak gondolt szabályok érvénytelenek, mert az érzelmetli emberi kapcsolatokban minden választás megsebzti azt, akit helyettesít. De a külső tárgyra irányuló szeretet

visszahat: immár nem hagyja magát a végzet által vezetetni, e belső fellobbanás segítségével a gáncsvető isteni akaratot is képes távolságtartással szemlélni. Nem dühöngéssel és őrjöngéssel felel tehát, — mint tette volna korábban —, hanem szeretetének féltéssé változtatásával, ami egyre erősülő megtartási vággyá fokozódik, noha maga is érzékeli a Természet minden porcikájából sugárzó forró és titkos érzékiséget. Más ötlet híján azt javasolja ezért, keressék fel Hylas apjának palotáját, hogy legalább ezt a vidéket elhagyják. A fiút érzelmek már nem, csak az engedelmesség tartja Herakles mellett, amikor pedig a szülői háznak csupán a romjaira lelnék, megszabadul mindentől, ami a múlthoz kötné. És már a felnőtt férfi is ehhez a múlthoz tartozik. Amint Hylas elhagyva őt, egyre beljebb hatol a nimfákkal teli erdőbe, Herakles még tesz egy kétségbeesett kísérletet, hogy megóvja a vadállatoktól, valójában már csak az érzéseit szeretné megmenteni.

* * *

Herakles, aki a novella második részében az erőseket nevezi boldognak, a negyedik rész elején az önzőket dicséri. Az önzés persze felfogható az eltorzult erő megjelenéseként, s amikor az általa barátságának hitt kapcsolat visszafordíthatatlan felbomlására rádöbben, keserű kiábrándulása, amit belső monológjának pszichikai teletettsége mutat meg igazi valójában, azért olyan önsajnálattal és bosszúsomj között csapongó, mert Hylasban az embereket szerette meg, s a csapást is részben egyedinek, ugyanakkor mindenkire kiterjedőnek érzi. Csalódása azonban, amely bár érzelmi, mégsem szerelmi, nem élvezni akart, csak feloldódni; kifosztottsága nem kifelé fordított erőszakban, csupán lelki fájdalomban nyilvánul meg. Fásultságát, fantáziálását követően zokogásának lélekönnyítő ereje segíti valamilyen külső cselekvésre jutni: megindul a barlang mélye felé, amelyben Hylast ápolta egykor. A sziklamélyben Pholussal a kentaurral találkozik, aki mind megjelenésében, mind létezésében ellentéte a fiúnak, az embernek. A szörnyborral kínálja, megrészegednek és összezsúkolóznak egymással. Csakhogy Herakles azt, aki megváltoztatta őt, még birkózás vagy szerepjáték közben sem illette a nemiség cselekedeteivel, mert az *eszményi szeretetet* kívánta, most viszont a testek találkozásának szeretet nélkül nincs sem értelme, sem jelentése; az csak az alkoholos tudatvesztés következménye.

* * *

Később a bor szagára jó kentaurok jelennek meg, akiket Pholus inni hív, s akiknek, ahogyan Hylasnak is, imponál Herakles hatalmas ereje. Egyikük, az emberek közé járó Khiron, hétcsovívú sípján az élet és a halál dallamát szólaltatja meg. A zenétől megelevenedik az erdő, amikor azonban Herakles tüzet akar gyújtani, hogy elriassa a vadakat, Khiron felvilágosítja arról, hogy a kentaurok a föld rokonai, nem félnek ezért a természet sötét helyein: erősek, gyorsak és

bölcsebbek, mint az ember. Ha többek, talán feledtetni is képesek... Ám ezt az önképet azonnal árnyalja a széttépett és nyersen felfalt sakál, a fokozódó mámor, a laphitákkal viselt harc felelevenítése, a testi kielégítetlenség, a bacchanália. Az egyik föld alól előbukkant női alak Herakleshez simul, ekkor Hylas arca villan fel előtte, akire még játékos birkózásaik között is vigyázott, hogy nagyon hozzá ne érjen, s egy tört pillanatig nem képes dönteni élet és halál, ölelés és ölés között. Az első a befogadás, a megtagadás és a feloldódás, a második az elutasítás, a hűség és a magány. Az előbbit választotta, mert a szeretet helyett „Ez, ez, csak ez van!” Ámde lehetetlen a menekülés, a semmi nem helyettesíthető semmivel. Hiszen a kentaurok az emberlányokat kívánták, s a vágyódó kentaurasszonyok hiába nyújtották feljűk hosszú karjaikat. Akár a szeretet, akár a szerelem, a kényszerű és elháríthatatlan választás mindig elutasítást is jelent, s ez a kívül maradónak mindenhogyan fájdalmat okoz. Hylas és a najádok, a kentaurok és az emberek asszonyai mintha azt sugallnák Heraklesnek, hogy az ösztönök kívánhatják ugyan a kielégülést, az érzelmeknek azonban mindez kevés. De hogyha nincsen érzelem? A bacchanália jelenségei, a testek kavargása, a jelenlévő kék és a múltból felmerülő csömör Heraklest eltompítja: személyisége kizárólag a testre szűkül, elemi ösztöneivel és indulataival. Bár egy szempillantásig védekezik még, elképzelve, hogy barátja fiatal testét is miféle mámorokba vihették a najádok, ámde ugyanarra a gondolatra jut, mint Hylas, apjának felégetett házát megpillantva: „Mit ér egymásba fogózni? és mit ér a múltba kapaszkodni? mikor a jelen időnek istene muzsikál a testünkön, mint egy hegedűn!” Látja a kentaurokat, látja erejüket, s egygé válasukat a képes természetel, s osztozni akar a mámorokban, ösztönnel győzni le a kínzó érzelmek világát. Résztvevő lesz az orgia terében ő is.

Egyszerre azonban ellenséges kentaurok tűnnek fel, s megtámadják mámoros testvéreiket: a Pholus által tőlük megtagadott bort akarják. Azok magukhoz térve az első meglepetéstől várat építenek kövekből, és sziklával dobálják az ostromlókat. Herakles mérgezett hegyű nyíllal lövi őket, mert védelmezni akarta társait, a benti kentaurokat. Egész éjjel harcolnak. A napfény a mámor undorát a gyilkolás iszonyatával tetézte Herakles számára, aki felismeri végre e vad lényekben az állatot. Kijózanodva megbánja, hogy egy percet is közöttük töltött. Visszatért tudatával a szégyen is eléri: „Az eltékozolt idő, az elvégzetlen munka, a régi bűn, melyet még meg nem engesztelt, néztek rá mindenhonnan a szürkülő reggel szemrehányásából.” Ez az üresség halványítja el benne végleg Hylas képét. Azok a kentaurok, akikkel együtt mulatott korábban, most körülállják, mint annak előtte a fiú, tapogatják izmait és csodálkoznak azon, hogy egy kis vesszővel is ölni tud. Pholus, akivel először találkozott, megsértve kezét az egyik nyíllal, a rajta lévő méregtől gyorsan és iszonyú kínok között meghal. A többiek dühe erre Herakles ellen

fordul, már nem bámulják többé. A bentiek, segítségül hívják el-
le a kintieket — felkínálva nekik a bort —, azokat, akik nem sok-
kal előbb megtámadták őket, s akik ellen éppen a hérosz nyújtott
nekik védelmet. A támadók azonban erre a hívásra nem a megta-
gadott cimborá, hanem a védekezők ellen fordulnak, folytatva az
ostromot. Korábbi segítőjük azonban józanságát visszanyerve,
már nem száll be a harcba, így hamarosan a kentaurokkal
együtt az egész Természet csatázott, mindenki mindenki ellen.

Herakles, aki a jósdától kért tanács után gyanúsna tartotta a
papok hallgatását, és a jóslatot, mert az istenek ítéletének bizony-
talanságát látta benne, s akit mind Hylással, mind a kentaurokkal
törbe csaltak a tétova istenek, e pillanattól kezdve már kívülálló.
Átélve a múltat és birtokában az ismétlésnek nem béklyózza ez-
tán döntéseit, sem a szerelem, sem a barátság. Megismerte ereje
határait és megnevezte félelme tárgyait: világgossá vált számára
korlát és korlátlanág, alázat és szabad akarat összetartozása.
Nem akar többé személyeket, és nem akar közösséget. Nem ta-
gadja ugyan meg őket, de már felettük áll. Felettük áll, mert im-
már tudja, hogy hiába az ismeret, és hiába a tapasztalat, az iste-
nek élete során mégis annyszor vihetik kelepcébe, ahányszor
csak akarják, és ezt máskor is meg fogják tenni, s ő mindig lépre
fog menni, mert bizalma immár megingathatatlan. Bizalma az
emberi feladatok felmentő, egyben engesztelést hozó erejében, és
bizalma a tökéletlen istenekben, hiszen a világgal szembeni viszony-
nyát a sajátmagából sarjadt, másra irányuló, személytelenné vált
szeretet átalakította. Önmagát már csak egy eszköznek tekinti.
„Bölcs belátás, bízni abban, kit nem értünk”³ — visszhangzik a
gondolat a későbbi évekből. Még egyszer, utoljára eszébe jut Hylas,
annak a világnak a részeként, amelyben ő, Herakles olyan vadász,
akire az istenek is vadásznak. A hálövetések, melyek mindig a
Természeten keresztül érkeznek, mégsem a hitetlenségben, hanem
a hitben erősítik meg. „Ki olyan erős, hogy titkos hatalmak törbe
ne csalhatnák?” — ismétli meg a novella zárómondatában a saját
sorsát illető kételyt. A fiú és a szörnyek után azonban e formális
kérdés tartalmilag állítássá válik. A novella elején valami rettenetes
vadként jellemzett Herakles, akinek „éber szimata az erdőt fi-
gyelte”, elbocsátott vaddá válik, akit az istenek megpróbálnak, de
nem eresztenek. Az elbeszélés azonban nem egy alacsonyabb
szintről egy magasabbra érkező történetet foglal magába tanul-
sággal, megtisztulással, katarzissal, hiszen az utolsó sorokban
Herakles ugyanolyan félelem nélkül szemléli a derűs világot,
mint Hylással való találkozása előtt. Az egyetlen változás az,
hogy birtokába került az ismétlés tudása, képessé válik a létezés
teljes átélésére, s a múltat felelevenítve látja a jövőt is, mint egy
előrefordított emlékezést. Ezért képes megérteni a világ partikula-
ritásainak értelmetlenségét, és a belőlük felépülő egész értelmét.

Herakles kilép a mitológiából.

³„Tudod, hogy itt valaki
hatalmas / gondol veled,
büntet és irgalmaz, /
gyötör olykor, simogat
vagy játszik, / hol
apádnak, hol kínozdnak
látszik: / de te bízol
benne. Bölc belátás, /
bízni abban, kit nem
értünk, Ádáz.”
(Ádáz kutyám)

„...mindent, mi élet”

Kosztolányi Dezső Akarsz-e játszani című verséről

A szerző esztéta. Legutóbbi írását 2007. 8. számban közzöltük.

*A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni,
akarsz-e mindig, mindig játszani,
akarsz-e együtt a sötétbe menni,
gyerekszívvél fontosnak látszani,
nagykomolyan az asztalfőre ülni,
borból-vízből mértékkel tölteni,
gyöngyöt dobálni, semminek örülni,
sóhajtvá rossz ruhákat öltetni?
Akarsz-e játszani mindent, mi élet,
havas telet és hosszú-hosszú őszt,
lehet-e némán téát inni veled
rubin-téát és sárga páragőzt?
Akarsz-e teljes, tiszta szívvel élni,
hallgatni hosszan, néha-néha félni,
hogy a körúton járjál a november,
ez utcaseprő, szegény, beteg ember,
ki fütyörész az ablakunk alatt?
Akarsz-e játszani kígyót, madarat,
hosszú utazást, vonatot, hajót,
karácsonyt, álmot, mindenféle jót?
Akarsz játszani boldog szeretőt,
színlelni sírást, cifra temetőt?
Akarsz-e élni, élni mindörökkön,
játékban élni, mely valóra vált?
Virágok közt feküdni lenn a földön
s akarsz, akarsz-e játszani halált?*

A szinte állító kérdés, hogy ‘akarsz-e’, egyszerre zavarba ejtő és odaszegező. Nem lehet kitérni előle. Feleletadáshoz szögez, nekifeszít egy döntésnek, amely nem tűr halogatást. Most kell megválaszolni. Gyermeteg, akarnoki kérdésnek is tűnhet, de nem az, mivel a vers éppen hogy felülírja és eltávolítja a gyermetegséget (infantilizmust), és előtérbe állítja a gyermek(i)séget. A felnőttben megőrzött gyermeket keresi. Ez a vers a legfelnöttebb felnőtt versek egyike. De azzal is játszik, hogy úgy tesz, mintha nem lenne az. Mintha nem is lenne tétje: hiszen ‘csak’ játékról van szó. Pedig megszólalója már a ‘férfiúvá lett’ hangján és ismeretével beszél — pontosabban: inkább állít és csábít — mindezt kérdezve; és nagyon pontosan tudja, hogy mit kell kérdeznie, hogy mire akar rákérdezni, és arra — mindenre, ami az ember számára lényeges, felforgató és emlékezetes lehet — a legpontosabban rá is kérdez.

Nem az akarnokság gyermettségével szólal meg, hanem a felnőttben megőrzött gyermek bölcsességével: olyanéval, aki tudja, hogy miért lehet szeretni az életet, mit érdemes és kell megtenni, mi mindent nem szabad elszalasztani. Főként ez utóbbról tud sokat. Meggyőződött és meggyőz arról, hogy azok a dolgok, amelyek a felnőtt gyermek(i)ség felől nézve megkérdőjelezhetetlenül esszenciálisak, a hazudott, megjátszott felnőttiség szempontjából lényegtelenek. A teljességgel megélt és átélt dolgok: hangulatok, ízek, illatok, érzések, örömök, bánatok, félelmek, ámulat, vágyakozás, izgalom, higgadtság, remegés, borzongás, vonzódás, szelíd reménykedés. Vágyakozik, de nem ejti foglyul a nosztalgia. Elővarázsolja a minden pillanatban megélhető játékos jelent úgy, hogy ebben a mindenkori és azonnali elmúlás is benne van. Olyan emberi léttapasztalat, amelynek játékos, derűs elfogadásához valóban felnőtt érettség szükséges. Amely a halált is a játék — életjáték — részeként képes látni és láttatni.

Tudja azt is, hogy mindennek akkor lesz és van igazán értéke, ha van valaki, akivel megosztható, megélhető. Olyan Valaki, aki teljes egészében belevonható a játékba, aki nemcsak nézi a játékot, hanem együtt játszik. Emiatt is olyan erős az ismétlődő kérdés: 'akarsz-e'. Nem csupán a 'szeretnél-e', a 'kedved lenne-e' vagy a 'mit szólnál, ha'. Ez az 'akarsz-e' nemcsak a velem-et foglalja magában, hanem kitüntetetté tesz egy veled-et is; meghívott, kiválasztott lesz a vers megszólítottja. Akár válaszol a hívásra, akár nem. Hiszen a feltett kérdések révén már eleve belevonódik egy ismerősen különös, varázsos világba, amely attól olyan titokzatos, hogy semmi ismeretlen nincsen benne. Lényegileg tapint rá a mindennapok szépségére; nem a hétköznapiakon túllépve keresi a harmónia és az öröm lehetőségét, hanem belép a mindennapokba, észreveszi, meglátja, hogy minden ott van és „minden megvan”. Nem az elérhetetlen után késztet vágyakozni, hanem megmutatja az elérhetőt, az itt lévő, a nekünk adatottat, ami révén átélhetjük, megérezhetjük azt, amire még mindezek fölött vágyakozhatunk és várakozhatunk. Az emlékeket, a már bennünk meglévőket (a 'meglettet' és megleletet) teszi jelen és jövő idejűvé.

Bármennyire is felzaklatnak, változtatásra hívnak, elgondolkodtatnak a kérdések, mégsem erőszakkal követelik a választ, az egy szavas feleletet. Hiszen nem akarnak többet, mint igent vagy nemet. Valami olyasmit mozdítanak meg a verset olvasó legbensőbb rétegeiben, mint August von Platen verse Trisztánról: „Ki a szépet szemtől szembe látta, / Életét már halálba vetette...” Szemléletében azonban közelebb áll Rilke *Archaikus Apolló-torzójának* utolsó sorához („Változtasd meg éted!”). Mindez Kosztolányinál rejtetten, utalásszerűen, derűsen, minden tragikumot kerülve, azt szinte elutasítva. Ahogy egy felnőttiségbe érett gyermek bepillanthat és versben megosztva bepillantást engedhet Másnak is, másoknak is a színről színre hétköznapiakat bevilágító felvillanásába.

Emlékképek a Nyugatról és környékéről

RÁBA GYÖRGY

1924-ben született Buda-
pesten. Költő, műfordító.
Legutóbbi írását 2007. 12.
számunkban közzöltük.

Előbb kerültek kezembe a Nyugat könyvkiadványai, mint a folyóirat. Apám sógora a könyvek előfizetőjeként kölcsön, utóbb ajándékba adott nekem olyan kiadványokat, mint a magyar Proust első három kötete és Illyés összegyűjtött versei. Gyergyait, a Nyugat francia „helytartóját” és Proust fordítóját is megismerhettem: apám öccse Párizsban barátkozott össze vele, és amikor eldöntöttem, magyar–francia szakos tanár leszek, megkérte, konverzáljon velem. 1940 késő októberétől júniusig hetente egy órát beszélgettem vele Flaubert-ről, Baudelaire-ről és persze Babitsról. Jóindulatából még nyugdíjas éveiben is látogathattam, sőt utolsó hetében a Kútvölgyi belosztályára elvihettem neki Babits-monográfiámat, amit más látogatóinak is, a Nyugat szerkesztője iránti barátságát átélve mutogatott.

A Nyugat folyóiratot Illyés személyében ismerhettem meg. Elfelejtettem a szerkesztőség közvetlen közelében működött kávéház nevét, ahová Illyés elvárt: a háborús bombák nyomán ma ott kis tér található és a metró Arany János utcai megállója; később a Flórenc kávéházban kereshettem föl Illyést, a Szabadság téren. Verseimet dicsérte, de hozzátette:

— Elismerésem életkorához viszonyított. Ami a Nyugat közlését illeti, tartok tőle, hogy esetleges megjelenés után kisistennek képzelet magát, és így ártunk vele. Megbeszélem azonban Mihállyal.

Közben Szerb Antal kereste: amíg tárgyaltak, egy másik asztalhoz ültetett. Végszónak azt mondta, próbálkozzam kritikával is, és megkérdezte, miben segíthet. Arra kértem, látogathassam a Baumgarten-könyvtárat. Babits jóváhagyhatta közlésemet, mert két versemet kiszedték, és az egyik még megjelent a Nyugat utolsó, 1941 augusztusi számában. A másik már nem látott nyomdafestéket, mert Babits halálával a Nyugat engedélye érvényét veszítette. A honoráriumról a szerkesztőségben megsúgták, a folyóirat annyira szegény, hogy jobban szeretik, ha a szerzők könyvet kérnek. Így jutottam Weöres olyan korai kötetéhez, mint *A kő és az ember*: ma is ott van a polcomon. Babitsnak már csupán temetésére mehettem ki. Nagybátyám barátjaként akkor, ott ismerhettem meg például Török Sándort.

A Baumgarten-könyvtárban kapcsolatba kerültem a könyvtárosokkal, Vajda Endrével, Hegedüs Zoltánnal, Devecserivel, nemzedékemből Végh Györggyel, az előttünk járók közül Pásztor Bélával. A Nyugat közlésének légkörében kereshettem föl Rónay Györgyöt a Révai Kiadó lektori szobájában: ő a Vigiliában is közölt és egész életén át érezhettem fivéri, atyai jóakarát; Thurzó Gáborhoz is elirányított, az Élet szerkesztőségébe, és az Ezüstkör 3. számában közölt volna, ha a periodika meg nem szűnik. Ugyancsak a Nyugat publikációja játszhatott közre, hogy az akkori Magyar Nemzetnél Szabó Zoltán még a háború alatt kétszer is közölt az irodalmi rovatban.

Akkoriban barátkoztam össze Mándy Ivánnal és Vidor Miklóssal. Mándy elmesélte, amikor korábban novellát vitt a Nyugatnak, épp Babitsba botlott, aki hallván, elbeszélést hozott, rögtön azt kiáltotta:

— Gellért! Novella!

Szerkesztői célkitűzésének megfelelően Babits csak verset, tanulmányt és kritikát olvasott a folyóirat számára.

1945-ben Focsani hadifoglytáborában, amikor erre szabad perc adódott, Lanátor Pogány Ferencsel beszélgettem irodalomról: 1928 és 1931 közt négy novelláját adta közre a Nyugat. Főként Osvát kedvelte. Lanátor Pogánynak nyoma veszett. Amikor a foglyokórházban voltam, az egész lágert bevagonírozták Arhangelszkbe.

A háború után Basch Lóránt Baumgarten-kurátor rendet teremtendő a Babits-hagyatékban előbb Lakatos Istvánt bízta meg a feladattal, majd engem. 1949-ben megkapván tanári kinevezésemet leköszöntem, és ezt a Jagelló úti otthon háziasszonyának, Babitsné Török Sophie-nak is tudomására hoztam. Ő búcsúzóul egy Babits-kézíratos cetlit ajándékozott nekem, továbbá választást az író könyvtárából. Egy bőrkötéses Shakespeare-összest szemeltem ki, eredeti kiadást, tehát angol nyelven, gondolván, tulajdonosának jegyzetei lehetnek benne. De másnap Török Sophie kicserélte a Shakespeare-t a Franklin Társulat piros gerincű sorozatának Babits-kötetére, a választottam könyv pedig azóta szőrén-szálán eltűnt. A kutatás látja kárát. A hagyatékot aztán Gál István rendezte eredményesen olyan állapotba, hogy átadhatta a Széchényi Könyvtárnak. Az ottani feldolgozás, szakszerű számbavétel Belia György érdeme.

Valóság és látomás

I.

Ottlik Géza (1912–1990) *Huszonöt év magyar irodalma* című 15 részes előadássorozata 1946. június 27. és 1947. február 4. között hangzott el a Magyar Rádió Budapest II. adóján. Az itt közölt két kiadatlan szöveg e sorozat negyedik és ötödik részeként hangzott el 1946. augusztus 14-én és szeptember 6-án. Közreadja Salamon István. Publikálásuk engedélyezéséért szerkesztőségünk ezúton is köszönetet mond Lengyel Péternek. (A rádióelőadások közül öt fejezet javított és rövidített formában utóbb megjelent a szerző *Próza* című kötetében.)

Még tartott Budapest ostroma, amikor Ottlik barátaival együtt elkezdte a Nyugat újraindításának szervezését. Az író folyóirathoz fűződő kapcsolatairól és tervük megvalósításáról lásd *Naplóoldalak*, *A Nyugatról* (In: *Próza*) és *A másik Magyarország* (In: *Hajónapló*) című írásait.

Ha a versekben és regényekben hitelesen ábrázolt valóság vonzó, szép, izgalmas, ebből olyasmire következtethetnénk, hogy a világnak alapjában afféle paradicsom. Hiszen elegendő hűségesen és érzékletesen leírni, hogy kedvünk kerekedjék benne élni. A dolog azonban nem egészen így áll.

Hogy egy rózsabokor szép legyen, ahhoz nem elegendő a sok piros virág, az is kell, aki nézi. A szépség, ami így keletkezik, esetleg az ő látásában rejlik és nem a rózsák tárgyi létezésében. Nem a teremtés munkáját akarom fitymálni, hanem az író munkájára szeretném terelni a figyelmet. Hogy a valóságnak mennyi szerepe van a varázslatban, melyet segítségével hoz létre az író, az kitűnik majd az olyan művekből, amelyek a valószerűség és érzékletesség terén még tovább mennek, mint az úgynevezett realisztikus irodalom.

Már Tersánszky Józsi Jenő regényeiben is — aki nem tartozik a fiatal irodalmunkhoz, hanem a Nyugat első nemzedékéhez — észrevehető, hogy a prózai, a röghöz kötött valósághoz való ragaszkodás sajátos módon egyre lebegőbbé, költőibbé teszi a mű lényegét, s a vaskos realizmus szemünk láttára formálódik naiv költészetté, mesévé, balladává, idillé vagy legendává. Legszébb regényei ilyenek, a *Viszontlátásra, drága*, *A margarétás dal* vagy a Kakuk Marci ciklus, s műfajszerűen is mese *A vezérbika emlékiratai*. Nagyjából ezen az úton járnak Gelléri Andor Endre és Tamási Áron. Tárgyukat is a — mondhatnánk — művészietlen, köznapi valóságból merítik, nem elégedve meg a tökéletesen hihető elbeszéléssel, amúgy nyersen üstökön ragadva egy-egy falusi szegénylegényt, kézművest, kisiparost vagy városi munkanélkülit, kicsinyes nyomorúságukat, érdektelen gondjaikat és útszéli örömeiket, s a tragédiákba vagy eposzokba sehogyan sem illő jellemüket — Gelléri részrehajlás nélkül, isteni tárgyilagossággal mutatja be alakjait s Tamási is avval hozza közel az olvasóhoz székelyeit és súlyosítja el mondandóját, hogy gyarlóságukat is elénk tárja — másfelől pedig, nemcsak szereplőik tájszólását vagy pongyola, magyartalan beszédmódját másolják be híven elbeszéléseikbe, hanem tulajdon irodalmi nyelvüket tőlük kölcsönzik.

Gelléri nyelve látszólag nehézkes, félszeg, olykor meghökkenően szaggatott, indulatos, lihegést, nekikeseredést, sóhajokat, nyögéseket vagy motyogásokat magában úsztató, s végül is csodálatosan érzékletes nyelv. Találomra ütöm fel az egyik kötetét. *A Tréfa*, *csillagok* című novellája így kezdődik:

„Mihálovits Gergelyben egy vámkezelőt fogok bemutatni. (...) Az ilyen Mihálovits-féle vámkezelő-fiúk élete egy nagy veres épületben folyik, amelynek ajtajában két zöldruhás pénzügyőr támasztja a falat, suta kis kardját fogdosva és el-elbámulva a harmatostű folyó fodrain, mint két költő áll e két pénzügyőr a kapu árnyékában, s ügyet se vet a ki-besürgő vámügyes-bajos néppel. Azok meg loholnak, ki olyan, mint az arabus, szikár barna arca van és villogó fehér szemhéja; kire az áll, hogy »vörös róka veres ló, veres ember egy se jó«; míg mások lisztképek, hanyagarcúak, bár néhány igen hasonlít a kanálisból kibújt patkányokra is. A kétfelé ívelő lépcsőkön folyton zsidobongás van. Mindenki siet, mindenki sasnak érzi magát, röpül; itt aztán szorgalmasak a hivatalnokok, megdolgoznak a havi bérekért, de viszont nem tagadják meg a jóízű tízórait sem. Ez odalent kapható két hölgnél, aki a büfét kezeli. Szalámik, meleg s gőzös virslik, szép kancsócska sörök, olasz narancsok és arab fűgék; csokoládék és cipőfűzők; cigaretták és illatszerek, valamint beretváló holmik... mindez kapható és szívesen adják.

Így került be annak idején Mihálovits Gergely, kit idebent csak Gergelynek, vagy pedig Gergelykének hívnak. Ez a Gergelyke bent a cégnél híres volt arról, hogy túlzottan udvarias. Ama kínai ifjúhoz volt hasonló, ki megbotolva holmi kőben, kalapot emelt előtte s tőle alázatos pardonnal bocsánatot is kért. Mondják, hogy egyszer nagyobb fajta dongó reppent be a hivatalba s a kis Gergely, ki villanylámpájának fénye alatt körmölt valamit, felriadt s azt hitte, a főnök úr nénje... — mintha ajtónyikorgást is hallottam volna — mondta később mentegetőzve — s valami sustorgást... hát szóval, olyan fiú volt, hogy még a dongónak is odaköszönt —: Kezeit csókolom nagyságos asszony... — így. (...)

Aztán Mihálovitsunk hirtelen megcsömörlött önnön udvariaságától. Kínálgató mosolya bágyadtabb lett, már nem ugrott fel a gombostű leesésének pillanatában; s már nem pattantotta fel cigarettatárcáját, ha valamelyik kollégája elég átlátszón, rátette kezét Mihálovitsunk vállára: — Szívunk egyet?

Valami fanyar szállta meg a legényt... Észrevette, hogy kihasználják. De az igazi iskolát odabent kapta meg a vámházban.

Itt Stiglinc néven volt ismerhető egy veres vámkezelő. Nagy lapátfülei voltak, szőrökkel teli, szeplős, kiállhatatlan hangú, nagykezü és mégis mindenkivel csodálatosan ügyesen bánó ember.

Ennek a Stiglincnek mindenki ösmerőse volt. Vadidegen embereknek odaköszönt, hozzájuk lépett: — hogy s mint tetszik lenni —, kezét rázott velük, mert sohase lehet tudni, hol s mikor lesz szüksége rájuk. Ha sorba kellett állni, Stiglinc fölismerte az illetőt: — Szabad lesz, csak egy pillanat, igaz-e főtanácsos úr; hogy s mint van a kiskutyája, főtanácsos úr? ugat már vagy még mindig rekedt? — s közben mindenki más előtt odanyomta az ő bolettáit, nyugtáit, bélyegeit s a főtanácsos, afféle lomha úr, nagy

kopasz fejfel rásandított: — Stiglinc, Stiglinc — mondá — nincs nekem kiskutyám.

— Persze, alázatos tisztelettel, eltévesztettem a főtanácsos urat a Gagyovszky főtanácsos úrral. A főtanácsos úrnak szép tízéves fiacskája van, aki a múltkor is egyes kapott számtanból. Ki csudálja akkor az urak közül, ha a főtanácsos úr fiából főszámtanácsos lesz? igaz? adja az Isten, mert jobb embert keveset tudok itt a fővárosban, mint tanácsos úr... — Ez a Stiglinc mindig mindenre viccet, mókát tudott mondani. — Mihálovits csak sandította ezt az embert.”

Tamási Áron is beléhordja párbeszédeibe s tulajdon mondataiba is az előbeszéd minden salakját, helyi idétlenségeit és erős zamatát. A *Helytelen világ* című novellájából idézek néhány sort, hogy lássuk, mennyire megkülönböztethető öreg és fiatal, falusi és vándorló mutatványos, pap és csendőr, az író érzékletes előadásában. Danika meg az apja a piacon lődörögve a falusi bűvészek sátrához érkeznek.

„Valami sátor volt ott ponyvából, nem kisebb egy sütőháznál. Szűk ajtaján szinte négykézláb kijött egy fekete arcú, félfülű mesterlegényféle, felállt egy tojásos ládára, a két karját az emberek fölé emelte, mintha meg akarná áldani őket. Amikor eléggé csend lett, villogtatni kezdte a szemeit és így szólt nagy lázító hangon:

— Hölgyeim és uraim! A csoda nem halt meg! A csoda él! Tessék befáradni és meggyőződni róla! Szemtől-szembe itt látható Leopold, a világhírű bűvész. Direkt Kínából jött, harminckét csodával. Tessék befáradni, mert sohasem jön többé errefelé. Most mindössze tíz lej, felnőtteknek hús!”

Bemennek, s Leopold előbb levegőbe tart nézésével egy gyűrűt. — „Emmá szem! — mondta egy tímár és körülnézett — aztán áthúz egy tojást a gyűrűn, végül azt mondja: — A tojásra írva lesz. — Félfülű társa előszed öt tojást.

Az elsőt nagykegyesen odanyújtotta Leopoldnak, aki cecésen három ujjá közé fogta és valami hegyes szerszámmal úgy tett, mintha írna a tojásra kereken. Majd a többi négyet is rendre vette s örökké megállt egy-egy kicsit s összeráncolta a homlokát, mintha szörnyű okosat akarna írni. Végül a félfülű széjjel osztotta az emberek között mind az ötöt. Az egyik Danikának jutott, aki az apjával együtt kezdte keresni, hogy mit vakart a fehér héjára kereken a szakállas.

— Heába dolgozott — mondta végre.

— Nem fogott a plajbásza, mester! — szólalt fel a tímár is.”

De aztán kitűnik, hogy Leopold a tojás héja alá írt s Danikának úgy megtetszik ez a bűvészet meg a többi, hogy beáll inasnak hozzájuk. Kitanulja a mesterséget s eljön az ő bemutató előadásának napja. „Hölgyeim és Uraim! — kezdi a félfülű a teli ház előtt. — A csoda nem halt meg! A csoda él! Íme, itt láthatják

önök a csodatevés legifjabb papját — mutatott Danikára —, aki be fogja bizonyítani önöknek, hogy a csoda...”

Nem tudja azonban folytatni. Borzasztó zúgás és kavarodás keletkezik. Megjelenik az ajtóban a falu papja és két csendőr.

„Tessék rögtön abbahagyni ezt a szemérmiséget! (...)

— Ez csak játék — mondta elsápadva Danika.

Leopold is megszólalt:

— Kérem, nekünk engedélyünk van.”

S a csendőr, amikor Danika az asztalra borul, hogy megvédje tudományának kedves virágjait, puskája agyával fejbe veri. „A fiú felordított és a fejéből, mint egy új csodaszor, csorogni kezdett az asztalra a vér. — És ekkor odakünn felkacagott millió drága csillag és a hold csodálatos korongja gurulni kezdett a láthatatlan spárgán és a tojásokra titkok íródtak mindenütt a faluban (...) és a Szaturnusz gyűrűjén áthúzták láthatatlan kezek a Fiastyúk tojását...”

Ahogy Tamásinak ebben a novellájában, így megy át a végetekig fokozott valóságosság, az érzékletes valóság a látomásba már jóval előbb, már akkor, amikor látszólag még szó sincsen eféleléről. Mert vajon a bútorszállítók lebzselő és verejtékező mindennapos élete a valóságban is olyan varázslatos, mint Gelléri híres, sete-suta nyerseséggel elmondott elbeszélésében?

„Munka nélkül voltam; egy parkba vettem magam, ahol álmosan figyeltem a zöld szín játékát a gyepen és a fákon. Mikor tizenegyet harangoztak: igen csinos kisasszony ment keresztül a sétányon, gyöngéden rezzelő mellett: egész részegen néztem utána... de a nő lebukott a park túlsó felén, mint a Nap; s bennem megint elsötétedett minden. Ebből a borúból egy trappolva vágató stráfkocsi riasztott föl; ragyogó aranybarna ló verte rúdjá mellett nagy patáit a flaszterhez; a kocsis ingujjban, mintha azal fütyülne, folyton az ostorát suhogtatta; körülötte, az ülésbe fogódzva, kiabáló, heccelődő, borral-sörrel szeretkező transzporánsok álltak.”

A valóságnak ez a foka már nyilvánvalóan látomás. Zöld gyep, tizenegy órás harangszó, csinos kisasszony, trappoló aranybarna ló, borral-sörrel szeretkező „transzporánsok”: a valóság ezernyi tárgya és ténye közül éppen ezeket és éppen ilyen összeállításban az író víziója választja ki, szükséglete szerint. A művész szemének legalább annyi része van a megteremtett varázslatban — mert egy ilyen kép az igazi varázslat —, mint az adott világnak. Az író tulajdon érzéseiből alkotja művét, csak arra ügyel, hogy ezek tisztán és hibátlanul azok az érzések legyenek, melyeket a való világ dolgai váltottak ki benne s nem más. Valóság, benyomások és kifejezés hűségesen és szorosan egymásba akaszkodva munkálkodnak együtt, hogy közvetítsenek egy szubjektív látomást, s a realista író idővel biztonságra tesz szert és saját technikájának útján eljut a mítoszhoz, a miszti-

kumig, eljut a meséhez, legendához, hőskölteményhez — s nem is feltétlenül szerencsés módon, mert a tudatosság halálos veszedelmet rejt magában. Mindenesetre, amiképpen Tamási vagy Gelléri közvetlen, keresetlen hangján először észre sem vesszük, hogy egyáltalában irodalmi stílussal, modorral van dolgunk, csak akkor, amikor már modorossággá válik — látszólag művészietlenül faragatlan gerendákból ácsolt műveikről is csak az ismétlések mesterkéltége láttán tudjuk meg igazán, mennyivel ravaszabb és pompásabb művészi munkák voltak, minden műasztalosi finomságnál.

II.

Ami Gellérinél és Tamásinál mítosz és látomás, az Hevesi Andrásnál vagy Kolozsvári Grandpierre Emilnél ironikus legenda és elrajzoltág. Hevesi Turauskas-a éppoly mitikus lény, mint Grandpierre Dr. Csibrákyja vagy „Nagy ember”-e. Pedig mindkét regényíró alkata is, módszere is, tárgyköre is gyökeresen különbözik a népi, érzékletes, naiv-művészi Gellériétől és Tamásiétól.

A cartesian Grandpierre-től áll a legtávolabb minden, ami homályos, megfoghatatlan vagy ami művésziessé, tetszelgő. A világot az emberi értelem tükréből nézi s híven és könyörtelenül ábrázolja, egy tapodtat sem engedve a miszticizmus, vagy a regényesség felé. Nem a tapintható valóság művésze, hanem a stílusé, a nyelvé; mestere a világos és tiszta kifejezésnek. Egyszerűen vele kapcsolatosan emlegethetjük a legkevésbé az efféle szavakat, mint látomás és mítosz, ő nem is tartozott ebbe a fejezetbe, ahol a valóságnak a versekből, regényekből kiáradó sokféle varázsáról van szó az irodalom legközvetlenebb, érzéki hatásairól. Mégis, sajátos módon, Hevesi András két regénye is, Grandpierre korábbi és legújabb munkáiban is megtaláljuk a mítosz-keletkezést s a látásnak a látomásba olvadását; vagyis az értelem útján ugyanoda jutnak, ahová például Gelléri az érzékelés útján jutott: ne felejtjük el, hogy a hihetőség és érzékletesség fokozása, túlhajtása tette irreálissá a realist s így lépett az író egy tágabb — s nem pusztán egy ellentétes — birodalomba, hacsak oktanul fel nem adta korábbi hódításait, a realitást. Miként a matematikus, hogy közbevetőleg megjegyezzem, a racionális számok halmazát úgy hagyja el, hogy bővíti az irracionálisokkal, vagy tovább a transzcendensekkel; vagy a valós számok sorozatát bővíti a képzetesekkel s az új névvel az előzőket is érti, tehát ha irracionális számokról beszél, akkor az irracionális és racionális számokat érti alatta, vagy ha irreális szám-birodalomban jár-ke, akkor eszébe sincs kitiltania magát a reális számokéból: éppen úgy az írónak is tudnia kell, akár az értelemről, akár a valóságról van szó, hogy soha nem zárhatja ki magát egyik vilá-

gából sem, hogy az irracionálisnak vagy az irreálisnak a határához érkeve nem eshet soha abba a téveszmébe, hogy ezentúl, semmi dolga nem lesz már mindavval, amit maga mögött hagyott. Gelléri is, Tamási is menthetetlenül hamissá válik ott, ahol a pusztá látomást erőlteti, ahol *csak* a csillogásra figyel, jelképeket halmoz, mítoszt kavar a semmiből, megfélekedve a valóságról. És érdekes Sötér István regényírói útja, aki fordítva, finoman misztikus és transzcendens célzatú művei után tért vissza a valósághoz, felismerve, hogy az irrealitáshoz hozzátartozik teljes egészében a realitás is.

Lucas Cranach vagy Memling figurái az első pillanatban sokszor elrajzoltnak tűnnek s aztán tüstént rájövünk, hogy a festőnek van igaza. De ha a végére járunk a dolognak, kiderül, hogy mégiscsak önkényesen ábrázolják témáikat s amit a második pillanatban felfedeztünk, az nem a képnek a valósággal való hasonlatossága, hanem a mi látásmódunknak a festőével való hasonlatossága, csak éppen eddig nem tudtunk erről. Ilyen elrajzoltak és ismerősek Grandpierre alakjai. Egy öregedő hivatalnok teljesen ok nélküli gyűlölettel nézi a ligetben hancúrozó, ugráندozó idegen gyereket s ezt gondolja magában, vagy — ha jól emlékszem — így panaszodik később a hivatalában: „Csak ült a padon kérem és a lábát lógázta és füttyörészett, mint az állatok...”

Ez egy félkegyelmű bácsi, gondoljuk az első pillanatban, hibbant, nem egészen épeszű. Miért haragszik egy füttyörésző kölyökre? Szokatlan, rendkívüli jelenség. Aztán rögtön rájövünk, hogy nem is olyan szokatlan: százezer és millió hivatalnok vagy negyvenen-ötvenen felüli nyárspolgár egyike ő, — sőt ennél is ismerősebb, önmagunkban is megtalálhatjuk ezt a fajta görcsös indulatot, oktalan ingerültséget olykor, mások jókedve láttán vagy egyáltalában, az indulatot mások életének megnyilvánulásai ellen.

A *Tegnap* hőse így mondja el az első német órájuk történetét az iskolában. A szakállas tanár beszédet tart, mennyire fontos a német nyelv tudása.

„Beszéde végétével a németül tudókat jelentkezésre szólította fel. Heten-nyolcan állottak fel, közöttük néhány száz fiú, átérezve a pillanat ünnepélyességét büszkén és céltudatosan.

— Sprechen Sie deutsch? — kérdezte sorra valamennyit az öreg, nehezen forgó nyelvvel, nyomasztóan hosszú szünetet tartva minden egyes, nagy küzdelem árán kiejtett szó után.

— Nnnna, also gut.

Sem mi, akik nem tudtunk németül, sem a jelentkezők, akik tudtak, nem gyanítottuk, milyen hosszú, konok és tébolyító küzdelem bevezetőjeként hangzott el az a nehézkes »nnna, also gut«, amit aztán hat éven keresztül számtalanszor hallottunk. Lomha, nehezen mozduló embernek látszott, lángoló harcikedve, makacs kitartása ellentétben állott megjelenésével, jellemével

egyaránt, sok csalódáson kellett átesnie, amíg ennyire elkeseredett. A küzdelem már ezen az első órán megkezdődött s ettől kezdve tombolt hat éven keresztül, szünet nélkül. Az öreg nem sokat teketóriázott. Lassú, fontolgotó modorában egymás után adta fel a nyelvtani kérdéseket egyik szász pajtásunknak, egy német anyanyelvű fiúnak, aki magyarul azóta sem tanult meg tökéletesen. Pápaszeme fölött gonoszán csillogó szemével kedvtelve hallgatta a gyerek mindinkább zavaros válaszait.

— Kár volt dicsekedni — mondta s úgy látszott, hangosan és bántón feltörő kacagásunk annál édesebb gyönyörűséget szerez, mert áldozatát sikerült megszegyenítenie.”

Lelki finomságok című elbeszélésének hősnőjét nővére tartja el, egy kövér, jámbor-jóindulatú nő, aki kénytelen a húga, Zsóka miatt rengeteget enni, mert a finomlelkű lányt feszélyezi az a helyzet, hogy ő egye a nagyobbik részt nénje ebédjeiből, amikor nem járul hozzá a háztartás költségeihez. Zsóka vérszegény, gyenge teremtés és már-már betegség fenyegeti a hiányos táplálkozás miatt, úgy hogy a kövér Berta kénytelen hatalmas ebédeket bekebelezni, mert Zsóka máskülönben nem hajlandó többet enni. Viszont így meg Berta kerül bajba. Egyre kövérebb lesz s két hónap múltán végre föllázad. Leülteti maga mellé Zsókat, megcsókolja, megsimogatja és megkéri, hogy hagyjon föl átkozott makacsságával, ne törődjék vele, hogy ő mit és mennyit eszik, hanem táplálkozzék továbbra is ugyanúgy, mint eddig, őt pedig hagyja koplalni.

„Ha te nem eszel — mondta Zsóka konokul —, én sem eszem. Te tartasz el engem, nem ehetem többet nálad.

Ez a csökönyösség még a szelíd és galamblelkű Bertát is kihozta a béketúrésból. Kövér arcát gutaütéses pirosság öntötte el.

— Azt akarod, hogy miattad köznevetség tárgya legyek!? — kiáltotta mérgében fuldokolva — azt akarod, hogy szélütés érlen? Hogy minden ruhámat kidobjam? Így hálálod meg a jószágomat?!...

Amíg a dühéből tartotta, Berta ontotta a szemrehányásokat. De aztán hirtelen elnémult. Zsóka sápadtan, égő szemmel nézett maga elé, arca egészen, eltorzult, a szája széle reszketett.

— Ne félj — suttogta fojtottan —, nem sokáig leszek terhedre.”

Hevesi András *Párisi esőjének* hőse egy kis kávéházban látja meg először Turauskast, a regény különös, központi szörnyetegét. Az idegen egy automataszekrénybe dobálja be a pénzét, míg a szerencségép ki nem fosztja végképpen:

„Az idegen vagy hatszor lépett a kasszához váltani és a szekrénye egyre kajánabbul recsegett. A szemem láttára legalább húsz frankot játszott el. Alighanem elfogyott a pénze, abbahagyta a játékot és néhány nyert zsetonjáért egy pohár Dubormet-t rendelt.

Középtermetűnél magasabb volt, testes, nem hájas, de nem is izmos, mindenütt egyformán vastag henger-alakját tömött zsírpárnák vattázták. Óriási holdvilágképe nélkül valójában sovány embernek nézhettem volna, aki nyolc-tíz lepedőt csavart magára. Borotvált volt, jobban mondva borotvátlan, ilyen sűrű, tola-kodó szőke szőrzetet még életemben nem láttam, olyan mint egy második bőr. Húsos arca dúlt, csupa árok, szakadék, beomlás, valóságos alpesi táj. Apró szeme nyugtalanul pislog ki erszény nagyságú könnyzacskóiból. Sohasem láttam ezt az embert, mégis kínosan, félelmesen ismerős volt, nem beszéltem még vele, de máris kapcsolat született köztünk, amelyet nem tudtam volna meghatározni, de tulajdon szorongásomon éreztem, hogy döntő jelentőségű... Allegorikus vízió volt, párisi életem fogvacogtató jelképe... Az egész ember a szónak csaknem testi értelmében vérzett, remegő orrcimpáin látszott, hogy irtózatosan szenved, még sem parancsolt tiszteletet vagy részvétet. Húsos, dagadt elgyötörtsége hétköznapi állapot volt, átmeneti és örök-ké tartó, mint a tenger hullámzó felszíne szenvedése folyton felcsapott a magasba és őrjöngve próbált önmagán túltenni, s ha néha egy pillanatra lecsillapodott, részvétet koldult a külvilágtól és újjászületett a külvilág részvétlenségéből."

„Leültünk egy üres asztalhoz. Egyszerre furcsa, ismerős szorongás fogott el. A múlt heti ember a bistrotból! Ott ült a szomszéd asztalnál. De most nem olyan, mint az automatarulett előtt. A kövér, dagadt emberen most nérói gőg, császári méltóság terpeszkedett, áradt belőle a súlyos, terebélyes életöröm, egy pillanattig felséges volt, határozottan felséges. Körülötte nyeszlett balkáni vagy északi szláv intellektuellek ültek, meg egy agyonrizsporozott arcú fiatal nő, akinek vékony hangja időnkint belesivített a társalgásba. Az idegen megállás nélkül beszélt, nagy teste rengett a nevetéstől, egyszerre evett és szónokolt; a borsóleves lecsorgott a szája két sarkán, mellényére csöpögött, de ügyet sem vetett rá, miközben a levesben főtt krumplit majszolta, csillogó szemmel magyarázott valami szertelenül mulatságos dolgot, az egész társaság döngött a röhögéstől, az egyik kis fekete balkáni fiatalember nagyot kukorékolt, majd prüszkölt, különböző állathangokat utánzott, hogy fokozza a jókedvet. Látszott rajtuk, hogy minden szavát mohón zabálják, azt, amit mond, és az embert is, aki mondja, ezt a különös embert, aki egész személyét úgy veti oda, mint moslékot az éhes disznóknak. A felséges kifejezés eltűnt az idegen arcáról, maga is visszahőkölt a féktelen derültségtől, amely szavait fogadta, arca egy-egy pillanatra elkomorult, ajkai remegtek, egy-egy szivettépő tekintetet vetett a társaságra, mint a bistrotban énrám, de aztán megint folytatta a mókázást, amely egyszerre monumentális és ocsmány volt."

Csak fokról fokra derül majd ki, micsoda szörnyetege Taurausias a gögnek és az önkevelésnek s a tiszta értelemnek, és a

piszkos szenvedésnek, de azt hiszem máris nyilvánvaló, ebből a külsőséges két pillanatképből is, hogy egy vízió megtestesülése. Hunyady Sándor figuráinak lélektana kövérségükből-soványaságukból, testükből, ruháikból, mozdulataikból épül fel, minden az érzékelhető valóságból indul ki. Hevesi Andrásnál elérkeztünk a fordítottjához, — egy lélektani élmény kap testet, azt mondhatnánk, materializálódik. Kettőjük közül Hunyady a művész, az alkotó. Hevesi mellette csak elemző. De a szenvedélyes önkifejezés csakis ezt a fordított utat járhatja, hiszen az egyénből indul ki, s végtelenből, s halad a véges, az érzékelhető felé. Halad és el is érkezik; mert ahogyan Kolozsvári Grandpierre képes tiszta racionális eszközökkel, mint láttuk, irracionális tartalmat kifejezni, Hevesi intellektuális művészete is létezővé tudja tenni hősét, akinek dagadt testi mivoltát, szagát, lélegzetét akkor érezzük majd igazán, amikor minderről az író már nem is beszél.

Buda ostromának első heteiben, 1945 januárjában, amikor a pesti oldalon még folytak a harcok, mi a Pasaréten, csikorgó hóban, tündöklő napsütésben megkezdtük a békét és jártunk az orosz parancsnokságra lapengedélyt kérni. A Széher úton az ideiglenes magyar közigazgatás is megindult. Tárgyaltunk perzsaszőnyeges szobában és ablaktalan folyosón, s mindnyájan megegyeztünk abban, hogy a Nyugat 38-ik évfolyamát indítjuk meg, beleértve az „álnéven” futott folyamokat. Engedély, papír, — a Szépileonai kocsiszínnél rotációs-hengerek heverték, — s talán nyomda — egy vízivárosi kis épen maradt műhely — ígérkezett. Rám bízta, hogy gyűjtsék az első számhoz anyagot. Hamar össze is gyűlt egy dossziéra való kézirat, rajz, cikk. Illyésen és Németh Lászlón kívül ott volt Budán Szabó Lőrinc, Fodor József, Rónay György, Vas István, Berény Róbert, Vilt Tibor, Márffy Ödön, Somlyó György, meg Weöres, Szentkuthy, Jékely, ha jól emlékszem. Sokáig őriztem az irattartót, cédulákat, verseket, engedélyeket, aztán kiköltöztünk Gödöllőre, és öt-hat év múlva, egy csüggedt pillanatomban darabokra szaggattam, és eldobtam az egészet. Most már bánom, de akkor, ahogy a kezembe akadt, olyasféle indulat fogott el, mint Arany János parasztját a jégverésben: az a rémlátomás tört rám egy rossz órára, hogy soha nem fogjuk újraindítani a lapot. (Ottlik Géza vallomása a Nyugatról; részlet. Vigilia, 1971. július, 442–448.)

Még egyszer Ottlikről

TANDORI DEZSŐ

1938-ban született Budapestien. Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2007. 11. számunkban közzöltük.

¹Fűzfa Balázs:
„...sem azé, aki fut”.
Irodalomtörténeti füzetek,
Argumentum,
Budapest, 2006.

Ha a kötelező bevezetőt szabadon leszámítjuk — helytörténet, köszönetek, méltatások stb. —, Fűzfa Balázs könyve¹ túlnövi a tudományos disszertáció jelentőségét, lévén hogy anyaga ilyesmi volt, ha jól értem, és érdemben szól hozzá az Ottlik-disputát meghaladva is valamihez. Nevezetesen: konfrontáltatja egy nem jelentéktelen alapanyagon a régebbi és az újabb irodalomszemlélet, az elemzés lehetőségeit, s ha akaratlanul, kénytelenül, tárgyilagosságában valamicskét a modernebbnek tételezett irodalomtudományt erősítené is, feltétlenül elismerő bölintásokat kaphat egy magamfajta „kövültebb” illetőtől.

Ellenben itt nem főhajtásokról lesz szó, hanem igen konkrét kérdésekről; és ha előrebocsátom, hogy a disszertációt a magam mércéjén magam is kiválóval „engedem át”, elmondtam minden szívbeli dicséretet, és a továbbiakban főként csak vacakolni fogok: az *Ottlik-vedutának* sem a megünneplésére vállalkoztam annak idején. És el nem dönthetem, a két kötet közül melyik áll közelebb a szívemhez. A haszonértékelő agyamhoz feltétlenül Fűzfa Balázs könyve. Nem alkotói művet értékelek benne, hiszen úgy a „Veduta” a különb, hanem örvendetesnek tartom: a) a többféle irodalomszemlélet ütköztetését; b) Ottlik megérteni vágyó bemutatását; c) az alapos, jószívű, jó értelmű munkát.

Mivel a művet „centire” elolvastam, hagyatkozhatom ilyes friss emlékeimre. Fűzfa Balázs nem megengedőleg értékeli Ottlikot egy hagyományos irodalomszemlélet megtestesítőjeként (vagy: ilyenként), és nem állítja azt sem, hogy bármely szöveg, bármiféle alkotói szándék bemérhető érték volna a dolgot nem jól érintő felfogás kategóriáival. Magam sem akarom ezen ürüggyel azt állítani, hogy íme, vannak olyan textusok, sőt, alkotók, akik a viszonylag formalista, magukat mégis szövegközpontú irodalmi elemző-elméleteknek tartó... hm... filozófiai hajlamok igényeinek megfelelnek. Hiszen Ottlik középponti műve, mondhatni, a kedves és kiváló erényeket felvonultató *Próza*, az általam inkább Ottlik-féle neveltetésem révén jelentékenynek tartható *Hajnali háztetők*, a végképp nem a *Buda* rovására joggal felmagasztalható *Iskola a határon* szerintem egyetlen másodpercre sem lehet(ne) a strukturalista, a posztmodernista stb. irodalmi elemzés alkalmas anyaga; ahogyan Poe, Bierce, Dosztojevszkij, Martin du Gard, Apollinaire etc. munkássága sem. Ami nem baj. Ahogy Paul de Mant idézi Fűzfa a metafora dolgában (tárgyilagosan a tárgyila-

gos szöveget), megkockáztatom, nemcsak az vitatható (lásd de Man), hogy a metafora a gondolkodás pluszterméke, vagy hogy a már a „metaforizmus” által befolyásolt, ontológiailag nem tiszta típusú fogalmi — és hajlami! — gondolkodás velejárója-e netán... Ki a mondatból: van-e joga olyan gyanúnak, hogy a poszt-modernista, netán poszt-posztmodernista irodalmi elemzés megtermi azokat a műveket, az alkotók befolyásolt hajlandósága alapján, melyek az általam így nevezett elméletiséget... br... vissza-igazolják? Ottlik (Poe, Bierce, Dosztojevszkij stb.) életműve semmiképp sem tesz ilyet. Ekképpen a Fűzfa-könyv nagyobbik részének létjogát meg lehetne kérdőjelezni. Lévén hogy alcíme ez: „Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében.” Bár a hagyomány és a prózapoétika az én szememben nagyon egybeesik, a recepció kérdése meg a könyvön pompásan végigvonul. S egyáltalán nem mondtam azt, hogy a kötet egyetlen oldalának létjogát is kérdésessé teszem; mondtam annyit csupán, hogy Ottlik, bármily fontos eszköze volt is néhány rétegek, szellemi jellegek, „illetők” titkos vagy nyílt ellenállási mozgalmának, semmiképp sem tekinthető már sorakozó-jelszónak, lobogónak, rövidebben, jól nem használható oly célra, amelyre nem való.

Meghagyom rejtélynek, a *Továbbélők* fás karalábéja után hogyan alakult hirtelen „zseniálissá” az *Iskola*-regény; hagyom egyéni véleményemnek, hogy ha Ottlik a maga által kedvelt irodalmi modernség helyetti mondenitás (Hunyady, Waugh, Maugham, Fitzgerald) írója lett volna, kevesebbet jelentene-e számomra... igazán az ötvenes évek végétől vagyok okadatolt rajongója, érteni-vágyója, olvasója az *Iskola a határon* című furcsán példátlan remekműnek... hagyom egyéni véleményeimet, és inkább Fűzfát magasztalom azért, hogy bár nem életkor szerinti benső élménye e nagy regény minden rétege, képes teljes tárgyilagossággal végigvinni az íme, mégis lehető. Többféleképpen tekinteni a — gondolom — mégis mai szemléletű bírálók elé terjesztett tudósi műben az Ottlik-lényegre.

A *Buda*-értékelés is fontos kérdés itt. (Nem akarok fás karalábé lenni magam azzal, hogy a tanulmánykötetet tudósilag ismertetem; minden helye tanulságos, sok pontja kiváló.) Fűzfa Balázs sem tekinti sikerült műnek a *Buda* címűt. Hogy alkalmasint ígéretemhez hű legyek, illetve hogy műfajelméleti kérdéssé tegyem a magam alapkérdését, kifejtem nem túl egyéni, mégis „intim” ismeretekre alapozó nézeteimet, utoljára (mondom patetikusan) az Ottlik-életműről. Fűzfa Balázs munkája iránti tisztelem jeléül, jeléül annak, hogy milyen példásan, az ihletettséghez sokszor közel járó tudósi alkotásról van itt szó. Másokra hagyom (lévén hogy magam is „közzsereplője” vagyok, Esterházyval, Balassával stb. együtt) a dolognak Fűzfa szerinti belső értelmezésrangsorolását, korrekcióit.

Az Ottlik-vita durvább, jószerint reklámértékű része, alkalmasint s remélhetően, lezajlott. Nagy kérdés, hogy valóban az *Iskola a határon* lehet-e a (holtverseny nélküli) legnagyobb magyar regénynek minősíthető *kezdemény* az utolsó harminc (ma már szűkösen ötven) évből. Tarthatatlan állítás lenne részemről az a többször megkockáztatott sejtés (ah, Cantor és Gödel... igazi matematikusok is... csak „sejtésekkel” dolgoztak, eredményüket tekintve; kontinuum és társaik), hogy az utóbbi évtizedek magyar prózairodalmának Mándy volt a legkiforrottabban prózaírói, Mészöly a leginkább nemes világfilozófiára vágyó, Szentkuthy a világfilozófiát idején el is érő, Ottlik a legszemélyesebben összetett alakja, a legfinomabb. Ebbe a finomságba „bukott bele” teljesség-igényével. Mármost végül.

A teljességig hatolni vágyó igény visszahanyatlásával. A méltányosság-vággyal. Meggyőződésem, hogy a *Buda* nem Ottlik képességeinek hiányai által (okán) lett csonka, kavarcos munka. Műfajelmélet: kitaláció-e a regény; tudásmegírás, dokumentáció tehát? Ottlik a *Buda* lapjain nem nézhetett semmi újabb életrészletére ugyanazzal a kíméletlenül szerető szemmel, amellyel (ahogy) az *Iskola*-regény matériáját, szereplőit, ott szerencsétlenül festővé tett önmagát nézte. De: meg kellett volna írnia feleségét? (akinek neve nem Márta); irodalmi nézeteit? (melyek nem festői hablatyolások); baráti körét? ahol Rónay Györgyöt például így hívták, „a Jóisten”, mert hogy mindent tud; jó, Rónay kiváló irodalmár volt. Meg kellett volna írnia, mit gondolt fiatalabb barátairól azon túl, hogy jó volt hozzájuk (hozzánk), tapintatosabb volt velük (velünk), mint az életben máskülönben? Meg kellett volna írnia, miért nem írt tovább úgy istenigazából a nagyregény után. Nem lett volna szabad olyan hibába esnie, maga vétken, mint amibe (akaratlan, de csak nézzük meg, kik hiányoznak a kiváló *Szabadkikötő* lapjairól, kényszerűen, figyelembe nem vett öröknagyok!) Kosztolányi; vallania kellett volna arról, hogy — legalább! — egyenértékű neki a matematikai gondolkodás és az irodalmi... megjegyzem, aktív bridzsjátékosnak Ottlik nem volt „nagy sportoló”, ő az elméleti bridzs meghaladhatatlanja volt „csak” stb. Rengeteg dolgot — titkot — a sírba vitt, gondolom, ezért az én e. p. barátom igénye, hogy egy ilyen nagyságról mindent tudnunk kell, amit csak lehet(ne), alighanem teljesületlen marad. (Hogy különben is jogos-e...?) Fűzfá Balázs, később jöttsége okán, a legtöbb szempontot nem is ismerheti. Munkája így értékelhető még többre. De nem adhat teljes Ottlik-képet. S így van „kimondhatatlan jól... ami van” (Pilinszky).

S jól tette hát, hogy — s nem is tehetné volna másképp, ismétlem — a maiasabb irodalmi nézetek szerint kezelte Ottlikot (hagyományosság örvén is). Nem hiszem, hogy sokan fognak egyetérteni velem, mégis azt mondom, Ottlik a lélek igazi költője volt (többször elmondtam: nem értek egyet Lengyel Balázsék

véleményével, hogy Ottlik a poézishez ne értett volna, mármint úgy, ahogyan igazán érdemes.) Rövidre fogva, ma már nem sokat számító fogalommal szólva: igazi gentlemen volt Ottlik. Így nem írta „ki” felesége történetét; barátságainak viszontagságait; véleményét az irodalom kicsinyes historiájáról... a *Buda* lapjain inkább a legendás albatroszként bukdácsolt, saját nagy tett után lezuhanva a wittgensteininek aposztrofált magasokból. Semmi Wittgenstein! Nem „több” a meg nem írt (jó) szó, mű a meg nem írtnál. De igenis nem mindent lehet megírni. Ottlik ennek áldozata lett. Sokan sejtettük, így lesz. (Mészöly is, bocsánat, magam is.) Az *Iskola*-nyíltság után a további élet eseményeiről, hogyan tovább? Nem hittük volna Ottliktól/ról. Aki nem „Bébé” (Bardot, Balatonboglár), hanem Cipi volt. Nem „Cipi bácsi” stb., Cipi. Drága öregem, Cipi, teszem hozzá könnyeim hályogán át, voltál egy *touch of a poet!* Világunkhoz (mi az?) kicsit talán túl okos, közben méltányos.

Így nagyon magányos. De ezt fájó szívvel-kézzel: hagyom. S mivel ez nem kritika volt, azaz... nézzük másképp. Tehát.

Hogy ügyem ilyen romantikus ne legyen — bár olvastam romantikát is, Maarten Doorman kiváló könyvét, *A romantikus rend* címűt (Typotex, egyebütt írok róla még), valamint így-úgy metaforizmus kérdéséhez is (ugyanaz a kiadó) —, mi több, Ottlik úriemberi mivoltának dupla hangsúlyozásával ne végződjék, hozzáteszem: nálam viszonylag hosszúnak számító ideje, két hete nem írtam gépbe semmit, amaz érdektelen ténykörülmenyen kívül, hogy mindkét kezem jócskán sérült (maradandóan?), főleg azért nem, mert „magambanézással” s ily jegyzeteléssel, valamint Fűzfa Balázs ebben igencsak sokat ihlető könyvével foglalkoztam, megtoldom hát mindezt azzal az Ottlik által (nálam) nyilván nem helyeselt... pardon, erre a magyarban nincs ilyen igeidős igemód, azzal a tanulsággal tehát, melyet Ottlik sajátosan az én esetemben nem helyeselt, nem javallott volna (orvoshoz zavarna inkább!), vagyis hogy ha tehetném, magam sem szólnék hozzá többé önkifejezéses írással („sajáttal”) a világnak s irodalmának helyzetéhez, állapotához, dolgához, lett légyen, ahogy van, maradjon vagy változzék, ahogy kell neki, óhajtja, teheti, én végre ezt mind úgyszintén hagyhassam békén. Nem lenne hőbb vágyam ennél. De már nem is Wittgenstein- vagy Ottlik-féle alapokon. Nézzük végre másképpen is! Elmozdulva.

RÓRAY LÁSZLÓ

Kenyeres Zoltánnal

A 100 éves Nyugatról

Kenyeres Zoltán professzor a Nyugat folyóirattal foglalkozó kutatások vezéralakja. Számos alapvető tanulmányt írt róla, fiatal munkatársaival kiadta a folyóirat teljes és pontos tartalomjegyzékét. Monográfiájában Ady költészettani újdonságait mutatta be. Jelenleg Kosztolányi Dezsővel foglalkozik, kezdeményező tanulmányaiban a költő ismeretlen megnyilatkozásait szembeesít. A Nyugat száz éve indult el. Ebből az alkalomból Kenyeres Zoltán tudományos konferenciát szervez. A következőkben néhány fontos, ma ugyancsak időszerű kérdésre várjuk válaszát. Már csak azért is, mert a legújabb, A magyar irodalom történetei című, sokszerzős összefoglalás nem foglalkozik részletesen a folyóirattal.

Érdemes-e a Nyugat szellemiségét idézni? Egyáltalán, mi volt ennek a lényege?

Egy folyóirat, még ha címének jelképes is a jelentése, nem a szellemiségével hat, hanem elsősorban azzal, hogy működésének eredményei valamiképpen beépültek kultúránkba. Nyilvánvaló, hogy a Nyugat kultúraformáló szerepe a magyarázata annak, hogy megszűnése után történtek kísérletek felélesztésére. Közismert, hogy Ottlik Géza rögtön azután, hogy a fővárosban elhallgattak a fegyverek, engedélyt kért egy havilap indítására. Elkezdte gyűjteni a kéziratokat, s maga sem számított arra, hányan adtak írást, ezzel is jelezve, hogy a Nyugat, a Magyar Csillag nem a múlt idő függvénye. Tervéből végül semmi sem lett. Utóbb azzal indokolta ezt, hogy a Magyarok mintha a Nyugatot folytatta volna. Így volt? Nem így volt? Ma már ezt nem dönthetjük el.

Az akkori lapok közül a Nyugat és Babits öröksége útmutató volt például az Újhold számára. Lengyel Balázs *Babits után* címmel írta bevezető tanulmányát, jelezve, hogy Babits örökségéből is merítenek.

Azt sem felejtethjük el, hogy szerencsére még ma is élnek, alkotnak írók, akik közvetlenül kapcsolódtak a Nyugathoz. A költők közül Takáts Gyula. A drámában például Hubay Miklós. Az esszéírásban, tanulmányokban Rába György. S ha a Nyugat lírai hagyományáról beszélünk, megkockáztatnám, hogy a maga módján Tandori Dezső is folytatója ennek. Emlékezetembe idézném Szép Ernőről írt, elbűvölő beleézésről és megértésről tanúskodó, valóban felfedező tanulmányát.

Induláskor egységes volt-e a lap, vagy lá-

Kosztolányi Ady költészetét mérlegre tevő, nem éppen elfogulatlan írása húsz évvel a Nyugat indulása után jelent meg, s elsősor-

tensen éltek-e már azok az ellentétek, amelyeknek jellemző megnyilatkozása volt Kosztolányi Ady-pamfletje?

Szinte közhely a Nyugatot újdonságát méltatni.

Szerinted mikor élte fénykorát a lap?

ban a saját véleményét fogalmazta meg, semmiképpen sem tekintetjük egy majd negyedszázaddal korábbi feszültség kései visszavetítésének.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy nem fedezhetők föl különbségek a fiatalok és a néhány évvel idősebb — ugyancsak fiatalok — között. De a lapban ennek szinte semmi jelét nem érzékeljük. A Nyugat írói összezártak, egységes frontot alakítottak ki a folytonos támadások ellen. Juhász Gyula, Babits és Kosztolányi egymásnak írt fiataalkori levelei elég világosan mutatják, hogy nem rajongtak Adyért. De a lap sáncai mögött nem egymásra, hanem ellenfeleikre tüzeltek, visszautasítva a hazafiatlanság és a magyartalanság ostoba vádjait.

Óvatosan élnék ezzel a fogalommal. A kiegyezést követően az élet szinte minden területén gyors fejlődés indult meg. A gazdasági életben is, a kultúrában is. Intézményeket, folyóiratokat szerveztek, s a költészetben érzéklni lehetett az Ady felé mutató törekvéseket. Reviczky, Komjáthy Jenő vagy éppen Vajda János lírájából pontosan kiolvashatjuk e törekvéseket. A századvég szellemiségét nem kevés iróniával Szabolcska Mihály verseivel szokás jellemezni. Arról kevesebb szó esik, hogy ekkor már kitűnő prózáírók alkottak. S ha már az előzményekről beszélünk, gondolj például Kosztolányi fordításköteteire. Ezeknek is megvannak az előképei. Mások már korábban felfedezték a „modern költőket”. A tolmácsolások színvonala, nos ez más kérdés.

Ebből a fejlődésből nyerte létjogosultságát és felhajtó erejét a Nyugat. Az szinte természetes, hogy, mint majdnem minden írói csoportosulás esetében megfigyelhető, túldimenzionálták az újszerűséget. Ignó 1912-ben arról ír, hogy a lap szinte a semmiből született.

Elmondanám, miben látom igazi újszerűségét. Ismeretesek az olyan aszimmetrikus ellentétpárok, amilyen az esztétika és az etika. Ki-ki az egyik vagy másik jelentőségét hangoztatja. Kosztolányi például 1910-ben írt *Lótuszevők* című mesejátékában megjelenik Homérosz, a vak dalnok. Ő egyértelműen az etika elkötelezettjeként fordul a szépségtől elvakított Odüsszeuszhoz, aki a fogadalmát megszegve a szigetre lépett: indulnia kellene haza. Pénélopé még kilenc év eltelte után is várja. Úgy hiszem, a Nyugat egyik igazi újdonsága az volt, hogy működése során összehangolta az esztétikát és az etikát. Legvilágosabban talán épp Babits műveiben figyelhetjük meg ezt.

Erre látszólag egyszerű a válasz: első korszakában, amely a világháború környékén zárult. Nagy ritkaság, de kivételesen szerencsés csillagállás idején egyszerre alkotnak nagy tehetségek. Volt már ilyen időszak a irodalmunknak: Vörösmarty, Petőfi és Arany korában. A Nyugatban fantasztikusan nagy írók sorakoztak egymás

mellett: Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Krúdy, Móricz, Tersánszky és mellettük képzőművészek, zenészek, akiket hasonló törekvések kovácsoltak össze.

Emellett ezt a generációt igazi szellemi bátorság jellemezte. Elég csak Szabó Dezső Tiszával folytatott kemény vitájára emlékeztetnem. Ahhoz, hogy a Nyugat fölépítse önmagát, tehetség és szellemi merészség egyszerre kellett. Ezek a tulajdonságok mindvégig jellemezték a folyóiratot, s ezek vonzották körébe az újabb évjáratok legtehetségesebbjeit.

Kiváló irodalomtudósok olykor arra figyelmeztetnek, hogy aranykor után ezüstkör, majd rézkör következik, a vaskorról ne is beszéljünk. Sőtér István szerint a húszas, Szabolcsi Miklós véleménye alapján a harmincas évek elején figyelhető meg a színvonal valamelyes visszaesése. De ha arra gondolunk, hány klasszikussá lett író alkotott a második és harmadik nemzedékében, akkor ezek a megállapítások nem feltétlenül helytállóak.

Említetted Krúdy Gyulát. Ő ritkábban szerepelt a Nyugatban.

Hatalmas életművet hagyott ránk, és a Nyugatban kiemelkedő színvonalú novellái jelentek meg. Joggal sorolható a nagy nemzedék prózaírói közé, Móricz ikercsillagaként. A Nyugatban volt olvasható például az *Utolsó szívar az Arabs Szürkénél* című, kitűnő elbeszélése, s tudjuk, a lap írói nagyra becsülték.

Az viszont elgondolkodtató, miért maradt ki a Nyugattól Bródy Sándor. Könyveiről ugyan írtak, de szépprózát nem közöltek tőle, összesen két apró írása olvasható. Nem elképzelhetetlen, hogy mellőzésében Adyval való viszonya megromlásának is része lehetett. Majdnem baráti, de mindenképpen szívélyes kapcsolatuk akkor változott meg, amikor Bródy csekély lelkesedéssel méltatta a *Vér és Aranyt*. Kizárt, hogy a költő ezek után ajánlotta volna a szerkesztők figyelmébe Bródy elbeszéléseit.

Miként ítéled meg a Nyugat kritikai tevékenységét? Napjainkban a bírálatok hangneméből szinte biztosan megállapítható szerzőjük pártállása. Így volt-e ez akkor is?

1902-ben a Magyar Génuszban Ignótus a következőket írta: a lapból „számúzva a nagy bajkeverő, a politika”. Természetesen abban a korban is megvolt kinek-kinek a politikai meggyőződése — Ady elég világosan fogalmazta meg hitvallását —, de Osvát Ernőék teljes joggal számúzték a politikát a Nyugattól. A kritikai rovat igen magas színvonalú volt, a bírálatokban egyaránt jelen volt a pozitívizmus, az impresszionizmus és a szellemtörténet ihletése, tehát Európa akkor legjelentősebb irányzatai és áramlatai. Ezzel nem azt állítom, hogy a Nyugat utolérte az európai törekvéseket, hiszen erős fenntartásai voltak az avantgárddal szemben. Babits szelíd elnézéssel alkotott véleményt Kassák költői törekvéseiről, úgy vélte, azért nem ír rímelő verset, mert még nem tud, de majd beletanul.

Sokszor olvasom tanulmányokban, hogy a Nyugat teljesen nyitott volt, hírt adott a világirodalom értékesnek ítélt kortársi törekvéseiről. Kicsit óvatosabb lennék, valóban remek tanulmányok, bírálatok olvashatók — Szabó Dezső, majd Gyergyai Al-

bert jóvoltából — például a francia irodalomról, Proustról több is, de Joyce-ig már nem terjedt a folyóirat íróinak figyelme. Mégis azt mondanám: a magyar kritikátörténet legszebb, legértelmesebb fejezete íródott a Nyugatban. Ahogy Babits „könyvről könyvre” haladt, ahogy Kosztolányi könnyedén, elegánsan és találgatóan elemezte a művészeket és a szindarabokat, az magában állt a két világháború között.

Schöpflin Aladár egyébként kezdettől a Nyugat egyik meghatározó szerzője volt. Jelenléte tekintélyt kölcsönzött, hiszen a lap indulásának idején már érett, megbecsült íróként tartották számon. Az 1872-es születésű Schöpflin már 1898-ban a tekintélyes Vasárnapi Újság belső munkatársa volt. 1902-től pedig segédszerkesztője és irodalmi rovatának vezetője, egyre elismertebb, világos szemű, megbecsült kritikus. A Nyugat alapításában ugyan nem vett részt, de az első évtől egyik legrendszerezesebb író szerzője lett, majd főmunkatársa. 1937-től segédszerkesztője. Legszebb jellemzését Kosztolányinak köszönhetjük, 1921-ben írt róla a Nyugatban: mit is jelentett számukra Schöpflin neve, vetette fel a kérdést Kosztolányi, és így válaszolt: „körülbelül ezt: hinni a leírt igében, föltétlenül hinni, és biztosan ösztönnel sokat tudni, és nem fitogtatni, csak éreztetni, a sorok mögött észrevenni a jó szándékot és messzire elébe sietni, éjjel-nappal dolgozni, megvetni a könnyű sikert, s egy országban, mely mindig nem ismeri a szó becsületét, és csip-csup csetepaték közepette politikai jelszavak alapján tájékozódik, a tiszta művészetet hirdetni, korholni a beszéddel és dicsérni a hallgatással, deres halántékkal a megújuló líra mellé szegődni, mikor a hivatalos világ ellene sorakozik, békésen harcolni és harcosan pihenni, újítani és őrizni, sohase személyeskedni, és mindig kimondani az igazságot.”

Nos, ilyen szellemű irodalomtörténész és bíráló határozza meg a Nyugat kritikai mércéjét. És ebben a Kosztolányi-esszében ott rejlik az igazi, a csip-csup politikai harcokba sohasem keveredő kritikus ars poeticája, mely a Nyugatnak is elve volt. Érthető, hogy a nemzedéke nagyjairól épp Schöpflin írta a legtalálhatóbb méltatásokat, s talán elsőnek figyelt föl arra a poétikai fordulatra, amelyet megvalósítottak. Adyról írt könyve kitűnő összefoglalás, s ugyanezt mondhatom *A magyar irodalom története a 20. században* című monográfiájáról is, amely a 30 éves Nyugat illetménykötete lett. Egy bírálójának válaszolva azt fejtegette, hogy arra törekedett, tudomány és művészet között alakítsa ki saját műfaját. Ez volt a Nyugat kritikai eszménye.

Mi a magyarázata annak, hogy a második nemzedék jó néhány kitűnő írója eltávolodott a laptól? Netán

Nem fogalmaznék ennyire sarkosan. Babits egyéniségében tényleg megfigyelhető egyfajta neurotikus félszegség, talán életidegenségnek is nevezhetném, de nem ez az oka, hogy híres versében „karmosabb öcsökről” írt, hiszen fiatalabb író társai is elismerték, hogy kora legkritikusabb, legtisztább egyénisége volt. *A Jónás könyve* vi-

Babits szerkesztői elveivel nem értettek egyet? Egyéniségében lehetett a hiba?

lágosan megmutatja, mennyire idegenkedett a harsány magamutogatástól, a *Jónás imájából* pedig szolgálni szándékozó alázatosságra következtethetünk.

A második nemzedék jó néhány írója nem a Nyugatban indult, hanem a Napkeletben, amely nemcsak „ellen-Nyugat” volt, hanem jó néhány vonatkozásban amolyan „elő-Nyugat” is. Az itt közölt ígéretes írások után reménykedhettek abban, hogy a Nyugat is megnyílik előttük, hiszen ott megjelenni — ez volt a lovaggá ütés. Halász Gábor Napkeletben publikált Proust-tanulmánya szerintem jobb, mint a Nyugat-beli. Németh László is a Protestáns Szemléből és a Napkeletből érkezett. Az ő egyénisége azonban nem volt alkalmas az alávettetésre, ezért aztán összekülönbözött Babitscal és a Tanú sáncai mögé vonult, egy személyes lapjában bámulatos tudással és munkabírással fejtette ki nemzetépítő programját.

Egyébiránt a második nemzedék egyik legjelentősebb írója, Illyés Gyula sosem lett hűtlen Babitshoz, sőt betegsége idején egyenesen 'Babits' lett, mint a Nyugat szerkesztője. Az idősebbik költő fiaként szerette a fiatalabbikat, s emez jó néhány versével hálálta meg ezt a szeretetet. A költeményekből *Babits visszhangjaként* címmel kötetnyit adott ki Téglás János. Idézem egyik kedvencemet, a *Két emlék* befejező részét:

2/ Győztes Óra

*Álltunk Mihállyal a hegyen,
a szőlőkben Szekszárd felett,
hajunkat hűvös szél dobálta,
s elnéztünk a síkság felett,
az idő felett, mely alattunk
folyt a Dunával, a Sióval,
aztán lejöttünk s mi is folytunk
az időkkal és a folyókkal,
de az időből egy darab
föntmaradt a hegyen örökre,
lelkünk jobb része föntmaradt,
de a völgybe az sose jött le;
mint hadvezérek a futó
ellenség hadai felett
álltunk Mihállyal a hegyen,
frissen minden folyók felett;
lent népek, országok bomolnak,
eltajtékoznak nemzetek,
szolga telek szennybe csurognak,
jön a szabadság-kikelet,
mint őrszemek, rendíthetetlen*

*álltunk a kőkereszt felett
egy ifjú nővel s kisleánnyal
s bajunk már semmi sem lehet.*
(1943)

Visszatérve kérdésedre, nem lehetetlen, hogy az ízléskülönbségek mellett néhányan egy időre azért távolodtak el Babitstól, mert fészélyezte őket Illyés Gyula iránt érzett szeretete, s Illyésnek a Nyugatnál betöltött, egyre jelentősebb szerepe. A teljességhez persze hozzátartozik, hogy senki olyan bensőséges szeretettel nem emlékezett Babitsra, mint éppen Illyés Gyula.

*Miképp látod a Nyugat
szerepét az áldatlan né-
pi-urbánus vitában?*

A Nyugat nem foglalkozott ezzel a háborúval. Néhány nyugatos eleinte fenntartással figyelte a népinek nevezett, vagy magukat annak valló írókat. Kosztolányi például szóvá tette, hogy verseikben nem mindig használnak rímeket, vagy — szerinte — rosszul rímelnek. Utóbb azonban ráébredt arra, hogy például Illyés milyen szépen, kifejezően beszél és ír magyarul. „Te kitől tanultál meg ilyen szépen magyarul?” — kérdezte. „Jules Renard-tól” — vágta rá Illyés. „Én is” — mosolygott Kosztolányi. Szent volt a béke. Ez a kis eszmecsere is mutatja, hogy magyarság és európaiság valószínűleg egybeforrt a legnagyobbaknál.

Abban a rövid periódusban, amikor Babits és Móricz együtt szerkesztette a lapot, jelentősebb szerephez jutottak a népi írók. Tévedés azonban azt hinni, hogy emiatt támadt köztük ellentét. Babits jó érzékkel ismerte fel a líra hangváltásának jeleit, amelyeket a remekül induló Erdélyi József költészetében érzékelt. E nézetének hangot is adott abban a bevezetőben, amelyet az 1932-ben általa szerkesztett lírai antológiához írt, s amelyben például Erdélyinek jelentős terjedelmet szánt. Ezt a hangváltást különben Illyés költészetében is nyomon követte.

*Beszéljünk végül a Ma-
gyar Csillagról.*

Már csak azért is, mert még külső megjelenési formájában is a Nyugat teljes jogú folytatásának mutatkozott, Illyés pedig Babits kézmelegének birtokosaként lett szerkesztője. Schöpflin Aladár ugyancsak a folytonosságot jelképezte.

A Magyar Csillag a körülmények miatt „közéletibb” volt a Nyugatnál. A második világháború idején kialakított magatartásának jelképe egyebek mellett az *Együttes vallomás*, vagy a francia irodalom iránt mutatott vonzalma, amely akkoriban a magyar szellemi elit ellenállását fejezte ki.

Illyés szerkesztői érdeme és nyitottságának bizonyítéka, hogy a kibontakozó harmadik nemzedéknek szabad pályát biztosított. E generáció írói a Nyugatban kezdték működésüket, s folytonos irodalmi küzdelmekben edződtek. Bírálta őket Kassák Lajos, Halász Gábor, Szerb Antal és mások, főként az eredetiséget hiányolva műveikből. Tény, hogy Babitshoz tértek vissza (néhány kivétel-

lel), s a klasszicizmus volt egyik eszményképük. Illyés azonban megérezte, hogy ez nem a tehetség hiánya, hanem a sorsukat befolyásoló, olykor végzetes történelmi eseményekre adott válaszuk. Bizalma némelyikükre felszabadítóan hatott. A Magyar Csillagban rendszeresen jelentkezett például Otlík, jelen volt barátja, a méltatlanul elfeledett Örley István, aki izgalmas bírálatban fejtegette Márai Sándor akkoriban tapasztalt modorosságát.

Két fontos nyitott kérdés is felmerül a Magyar Csillag működése kapcsán. Az egyik: visszamenőleg is elemezni — feltárni — kellene Illyés Gyula szerkesztési elveit, rendkívül fontos szerepét; a másik: tisztázandó, pontosítandó általában is, de a harmadik generáció kapcsán különösképpen, az irodalmi nemzedék fogalma.

A 20. századi magyar költészet egyik legnagyobbja, Weöres Sándor mindkét kérdés megválaszolásában ad támpontot. Illyésről írta a következő epigrammát:

Illyés Gyulának

Hány sunyi kis csaholó a nyomodban! Mind a bokádba marna, ha merne! Csak azt tanusítják, bár nem akarják: emberi-módon lépdelsz; míg ők, ahogy érdemes éppen, hol farkat csóválnak, hol nyalnak, hol ugatnak.

Nemzedékéről írt versében (*Harmadik nemzedék*) kortársai irodalmi elveiről mond el nagyon fontos jellemzőket, megvédelmezve őket a támadások ellenében. Minden komoly tanulmánynál többet ér, ezért is idézem részletesen:

*Hát fölvonúl a teljes nemzedék,
rájuk tekint a sas-szemű bíráló
és az eredmény — áj váj! — mily siralmas:
„Miféle csöndes generáció ez?
ehhez képest az aggok menhelye
vad táncmulatság és csendháborítás —
szegény fiókák még annyit sem tudnak,
hogy egy költőnek rosszalkodni illik,
sok újat hozni, mit ne értsenek,
Petőfi és Ady is így csinálta,
itt ez a szabály s a szabály az szabály.
De hajh, ezek formával bibelődnek,
a multat bálványozzák és az élő
politikától elhúzzák az orruk,
az életnek hátat fordítanak
s elkorsosult távlattalan világban
füszállal és bogárral éldegélnek.”*

*Igy szól a nagyfejű. Mit is feleljünk?
Szemüinkre hányja a viselt cipőt,*

pedig az ő lábujja kandikál ki.
 Petőfiék fővonása volt
 a „népi”, „egyszerű”, „természetes”,
 így hát nyomukban ez lett a követelmény —
 Adyék „újak” és „szokatlanok”,
 „egyéniek” — hát fiaik mitőlünk
 szokatlant és egyénit követelnek:
 jöjjön az új, a botránkozató,
 tandemben jöjjön „zseni” és „tehetség”
 és kész az útlevel a Helikonra.
 De nem ismétlő pisztoly a világ:
 van-e ma szükség és mód új irányra?
 hogy adjunk szörnyűt a mai gyomornak,
 mikor szegény bendő megbírja már az
 enyvet, forgácsot és patkószeget?
 s mily lázadás az, melyet hagyomány
 s illem kíván? Ha az ablak-zuzás
 kötelező, úgy akkor lázadunk, ha
 azért se randalirozunk. Világos.
 S hogy egyformák volnánk s egymásra-nézők?
 Jékely, Vas, Dsida úgy illik össze,
 mint sárgadinnye sóval és tubákkal.
 „Politikátlan” korosztály vagyunk? Ha
 „szociális” versünk mind megpipázzák,
 a plajbász csúcsa elkopik, fogadjunk.
 Hibátlan formaművészek vagyunk?
 („hibás, mivel hibátlan”: furcsa szempont)
 de hol a mesterség roppant tökélye?
 hisz legtöbb versünk jambus s még ez is
 göcsörtös mint a Hátulszent Domonkos.
 Van egy régebbi versem törzsökös
 görög-magyar mértékben, sapphicumban
 — bírálóm formajátéknak nevezte —
 rossz verslábak terén nábob e dal
 s bukfencmesternek számítok vele.
 Álomvilágban élünk? — hiba volna? —
 „Petróleumszag s kávésbögre — zsiros
 papír és tört kenyér” (Zelk verse): bájos
 vágyálom...! Lám, ki fart vet a valónak,
 nem a poéta, de a kritikus.

Köszönöm, hogy meg-
 osztottad velünk gon-
 dolataidat. További ku-
 tatásaidhoz erőt, egész-
 séget és időt kívánok.

Örömmel tettem épp a Vigiliában, hiszen a Nyugat megszűnésé-
 nek 30. évfordulóján, Rónay György időszakában, itt jelent meg
 néhány nagyszerű emlékezés: példaképp említem Ottlik Géza re-
 mek irását, amely Próza című kötetében is szerepel. Másrészt —
 ahogy én látom — a Vigilia tudatosan törekedett a Nyugat hagyó-
 mányainak megőrzésére.

Európa nyomasztó öröksége

KERTÉSZ IMRE

Elhangzott 2007. június 1-jén a Berlini Művészeti Akadémián rendezett „Perspektive Europa” című konferencia nyitóbeszédé-ként.

A mögöttünk álló évszázad szörnyű megpróbáltatásai közt akadt egy váratlan és örömteli fordulat is: a szovjet birodalom vértelen összeomlására gondolok, erre a megrendítő, nehezen felfogható eseményre, amely éppoly öntörvényűen zajlott le, akár a lenyűgöző természeti jelenségek, amelyeket rettegve vagy gyönyörködve bámulunk, befolyásolni őket azonban nem tudjuk. Mikor aztán összedőlt a nagy agyagvár, kigyúltak az örömtüzek, és Európaszerte megkezdődött a gondtalan ünneplés. Csak az első eufória elmúltával gondoltak az örökségre is, a kimúlt óriás iszonyú hagyatékára, s a szorongás légkörében hirtelen megszületett az európai eszme.

Pontosabban szólva, Európa pénz- és vámuniójának a terve született meg. Esméről szó sem volt. Valójában inkább örültünk annak, hogy véget ért az eszmék annyi sok kárt okozó korszaka. Úgy tűnt, hogy az utolsó totalitárius birodalom eltűntével egyszerismind az utolsó totalitárius ideológia is kihuny, s a téveszmének bizonyult államszocializmusnak nincs többé talaja Európában. Annál inkább a pénz- és vámunió, ennek az óvatos, ám mindenképpen előrelátó, értelmes gondolatnak. Európa már réges rég a racionalista tradíciónak kötelezte el magát, s noha iracionális államformákat hozott létre és abszurd hatalmakat szolgált, ezt utóbb mindig buzgón elítélte. Miért kellene tehát éppen most már eszmével felruházni, idealizálni, netalán *ideologizálni* egy, különben teljesen szükségszerű intézmény- és létesítményrendszert, mint amilyen az Európai Unió?

Ez a pragmatizmus azonban, amely a tárgyalótermeket uralta, ahonnan csupán a pénzügyi viták szófoszlányai meg a saját érdekeikért síkraszálló felek asztaldöngetése hallatszott ki, olyan nyelvnek bizonyult, amelyet sokan nem értettek, így a függetlenségüket visszanyert kelet-európai országokban talán senki sem. Ezek az országok magukra maradtak, s bármily különösen hangzik is, az idegen megszállás nyomorúságos biztonsága után félelem és tanácstalanság lett úrrá rajtuk. Hiába az üres vállveregetés, hiába hangzottak el degesz frázisok, mint: Összeforr, ami összetartozik — mind a mai napig nem forrtak be a sebek, s a megújulás dinamikája helyett inkább ideológiai vákuum keletkezett.

Fontos pillanat volt ez, mert — szerintem — ekkor dőlt el Európa, mindannyiunk sorsa, amelyet ma a gyökeres változások, a régi konszenzus váratlan felbomlása, a radikalizálódás, a terrortól való rettegés, és a mindezzel szemben való tehetetlenség érzésével élünk meg. A jugoszláviai népirtás nyilvánvalóvá tette, hogy Európa vonakodik átvenni a nyomasztó örökséget, amit a szovjet kolosszus reá hagyott. Néhány évig egyszerűen észre sem merték venni, hogy Európa délkeleti határain feltárultak már a Apokalipszis szurdokai, amelyek ma, tizenöt évvel később, az egész világot elnyeléssel fenyegetik.

Talán erős szavakat használok, de nem érzem szükségét, hogy mentegetőzzem. Meggyőződésem, hogy érkezett a szó szoros értelmében vett *komolyság* pillanata, amikor populista frázisok, jogtudományi fennköltség és manipulált politikai indulatok helyett a tények valódi elemzésére volna szükség. Sok szó esik mostanában az „öreg Európáról”, a hagyományokról, az európai kultúráról, és nem kétséges, hogy a válság, sőt meghasonlottság, amelynek ma Európa-szerte tanúi lehetünk, nagyrészt kulturális természetű. Ha meggondoljuk, hogy Európa a 20. században végül is győzelmet aratott a létezésének alapelveit fenyegető totalitárius hatalmak, a két totalitárius eszme: a náciizmus meg a kommunizmus fölött, sőt, épp e győzelem jegyében nyitotta meg az új évezredet, alapjában véve elégedettek lehetnénk. Másrészt e totalitárius hatalmak mégiscsak Európa földjén jöttek létre, gyökereik az európai kultúra mérgezett talajából táplálkoztak, s nagy kérdés, hogy legyőzésükhöz vajon elégséges lett volna az európai vitalitás, az Amerikai Egyesült Államok segítsége nélkül.

Mondhatják, hogy ez politikai, s nem kulturális kérdés. Talán így lenne, ha nem látnánk, hogy Európa ma hasonlóképpen elvi kérdésekkel kerül szembe, mint 1919-ben vagy 1938-ban, s épp olyan határozatlanul küszködik velük, mint akkor. Hogyan lehetséges ez, amikor a második világháború óta eltelt több mint fél évszázad alatt másról sem hallottunk, mint az emlékezés fontosságáról, a háború borzalmairól, a Holocaustból és a Gulag-szisztémából levonható tanulságok állandó szem előtt tartásáról, hogy mindezek a rémségek, úgymond, meg ne ismétlődhessenek többé?

Kétségtelen: emlékezni nem könnyű. Nemrégén egy kiállítás vendége voltam, ahol a *Wehrmacht* bűntetteiről mutattak be súlyos dokumentumokat, s egyszerre azon kaptam magam, hogy merev arccal, udvarias idegenként feszengek itt, iparkodva megőrizni a távoltagegységet, nehogy maga alá teperjen a kiállított anyag rettenete. Netalán elfelejtettem volna, hogy magam is részese és túlélője vagyok e borzalmaknak? Elfelejtettem a harmatos hajnalok illatát, amikor a sortűzek eldördülnek? A vasárnap estét a légerekben, amikor a krematóriumok várományosa még az ünnepi süteményről ábrándozik? Ha nem is felejtettem el, de

miután szavakká alakítottam, mindez kiégett s valahogyan megpihent bennem.

Nem szívesen adom fel ezt a nyugalmat, holott éppen erre volna szükség: a szégyen ugyanis, amiről ezek a képek, ezek a dokumentumok beszélnek, mindannyiunkat érint, akár ott voltunk, ahol az emberek megásták a saját tömegsírjukat, hogy embertársaik azután belelőjék őket, akár csak örökségként jutottunk e szörnyűséges tények birtokába, amelyektől soha többé nem szabadulhatunk. *Ecce homo* — ez tehát az ember? Egy napon elszólítják a felesége, a gyermekei, öreg szülei mellől, és másnap már asszonyokat, gyermekeket és öregeket lő az árokba, mégpedig látható élvezettel az arcán? Hogyan lehetséges ez? Nyilván a gyűlölet segítségével, a gyűlöletével, amely — a hazugsággal együtt — nélkülözhetetlen szükségletévé, mondhatnám, a legfontosabb lelki táplálékává vált korunk emberének.

Az új Európa egyik legelső feladata lesz, hogy világos ösvényeket vágjon az ideológiák, a hamisítások dzsungelében. Jellegetesen 20. századi jelenség ugyanis, hogy politika és kultúra nemcsak hogy az ellentétévé, de az ellenségévé is lett egymásnak. Az értékvesztés e rettentő évszázadában ideológiává vált minden, ami valaha érték volt. Ütött a politikai kalandorok, a népvezérek órája, akik, agyafúrt technikával kifejlesztett politikai pártjaik apparátusának segítségével ezeknek a tömegeknek az irányítására, majd a felhasználására vállalkoztak.

Sosem volt ennyire nyilvánvaló, hogy legalább két Európa létezik, ahol legalább kétféle módon tükröződik a közös történelem, a közös európai tapasztalat. Az általános vélekedés szerint a demokrácia politikai rendszer, de ha jobban meggondoljuk, a demokrácia valójában inkább kultúra, semmint puszta szisztéma — s a kultúra szót itt mintegy a kertművelés értelmében használom. Nyugat-Európában a demokráciák szervesen jöttek létre, a demokrácia mint politikai rendszer ott a társadalmi kultúra talaján hajtott ki, gazdasági, politikai és mentalitásbeli szükségszerűségek, sikeres forradalmak vagy nagy társadalmi kompromisszumok útján. Közép- és Kelet-Európában viszont előbb hozták létre — amennyiben létrehozták — a politikai rendszert, s a társadalomnak majd lassacskán, fáradalmas, esetleg fájdalmas munkával kell hasonulnia hozzá. De nem így volt-e az úgynevezett szocializmussal is? Ez utóbbi sok helyen egyenesen a feudális szisztémára épült, s különös groteszkuságát épp az adta, hogy államvallássá emelt ideológiája teljes ellentmondásban állott működésének gyakorlatával. Ezt a brutális ellentmondást csakis a terror eszközével lehetett áthidalni, s ennek megvoltak a maga következményei.

Legyünk tisztában vele: a 20. század igazi nóvuma a totalitárius állam és Auschwitz volt. A 19. századi antiszemitizmus például még aligha tudta vagy akarta volna elképzelni az *Endlösung*ot.

Így azután Auschwitz nem is magyarázható a közönséges, az archaikus, hogy ne mondjam: a klasszikus antiszemitizmus fogalmaival. Jól meg kell értenünk, hogy nincs itt semmiféle szerves összefüggés. Korunk nem az antiszemitizmus kora, hanem Auschwitzé. És korunk antiszemitája immár nem a zsidóktól ódzkodik, hanem Auschwitzot, a Holocaustot akarja. Eichmann azt vallotta jeruzsálemi perében, hogy ő soha nem volt antiszemita, s bár a per hallgatósága itt nevetésben tört ki, én korántsem tartom lehetetlennek, hogy igazat mondott. Ahhoz, hogy zsidók millióit meggyilkolja, a totális államnak végső soron nem annyira antiszemitákra, mint inkább jó szervezőkre van szüksége. Világosan kell látnunk: egyetlen párt- és államtotalitarizmus sem lehet meg diszkrimináció nélkül, a diszkrimináció totalitárius formája pedig szükségszerűen a tömeggyilkosság.

Nem könnyű súlyos történelmi tapasztalatainkkal együtt élni. Nem könnyű szembenézni a brutális ténnyel, hogy a létezés ama mélypontja, ahová századunkban az ember lezüllött, nem csupán egy vagy két generáció sajátos és idegenszerű története, hanem egyszersemind az általános emberi eshetőséget, tehát, adott konstellációban, a magunk eshetőségét is magában foglaló tapasztalati norma. Elborzaszt a könnyűség, amivel a totalitárius parancsuralmi rendszerek az autonóm személyiséget felszámolják, s amivel az ember egy dinamikus államgépezet pontosan illeszkedő, engedelmes alkatrészévé válik. Félelemmel és bizonytalansággal tölt el, hogy bizonyos életszakaszuk során annyi ember vagy akár mi magunk is, olyan lényé alakulunk át, akire később a racionális, ép érzékű polgári moralitással rendelkező lényünk nem tud, nem akar ráismerni, vele azonosulni. Valaha az ember Isten teremtménye volt, tragikus sorsú, megváltásra szoruló kreatúra. E magányos lényt az ideologikus totalitarizmus először tömeggé kelesztette, azután egy zárt államrend falai közé zárta, majd gépezete élettelen alkatrészévé silányította. Már nincs szüksége megváltásra, mert nem visel felelősséget önmagáért. Az ideológia megfosztotta őt kozmoszától, magányától, az emberi sors tragikus dimenzióitól. Determinált létbe szorította, ahol sorsát származása, faji besorolása vagy osztályhelyzetének minősítése szabja meg. Emberi sorsával együtt az emberi valóságtól, úgyszólván az élet pusztá érzékelésétől is megfosztották. Értetlenül állunk a totális államban lehetséges bűncselekmények előtt, holott csak azt kellene felmérni, hogy milyen mértékben foglalta el az erkölcsi élet és az emberi képzelőerő helyét az új kategorikus imperatívusz: a totális ideológia.

Ezt az amúgy sem gondtalan helyzetet nem könnyítette meg az Unió — máskülönben szükséges és már régóta várt — keleti bővítése. A kelet-európai népek úgy szabadultak fel, hogy szabadságukért ők maguk valójában nem sokat tehettek. Igaz, volt egy 1953-as berlini munkásfelkelés; egy 1956-os magyar forrada-

lom; egy 1968-as Prágai Tavasz; egy 1980-as lengyelországi Szolidarnosty-mozgalom: a keserűség iskolája valamennyi. A fontos történelmi esemény onnan ismerszik meg, hogy folytatása van — így tudjuk Fernand Braudel francia történésztől. Nos, ezeknek az eseményeknek semmiféle szerves folytatásuk nem volt. Csupán következményeik voltak: represszió, kiábrándulás, a magára hagyatottság egyre nyomasztóbb élménye, beletörődés. Végül a népek itt már rég nem hittek abban, hogy változtathatnak sorsukon. Mindenki kívánta az összeomlást, de senki sem hitte, senki sem *csinálta*. S miután bekövetkezett, anélkül hogy ők maguk előmozdították volna, káprázó szemmel és meglehetősen értetlenül, ha éppen nem idegenkedve néztek körül az új helyzetben.

Éppen azért, mert szabadságukat nem ők maguk vívták ki, s az értékeik, amelyek jórészt a nemzeti s az egyéni túlélés stratégiáját szolgálták, egyszerre hasznavehetetlenek, ha éppen nem szégyellni való kollaborációnak tűntek: épp ezért az ölükbé pottyant szabadságot e társadalmak nem is csekély része valójában inkább összeomlasként élte meg. S amikor támaszt kereső karjukat a nyugat-európai demokráciák felé nyújtották, onnan csak egy rövid kézfogásra, egy bátorító vállveregetésre tellett. Nyugat-Európa nem tudta eldönteni, mit kezdjen a kelet-európai szomszédokkal, s onnan nézve ez gőgnek tűnt, amit a szegény rokon sértődöttségével fogadtak. A szabadság elnyerésével így mégsem annyira a megújulás szelleme szabadult fel, sokkal inkább a rossz múlté, a *ressentiment*-é, a réges régi nemzeti sebek feltárásának néhol a gyilkosságig, a népirtásig fajuló nemzeti örjöngése, máshol a demokrácia maszkjába burkolt visszafogottabb nacionalizmus formájában.

Tulajdonképpen meglepetés volt ez mindenki számára, s még az igazi szkeptikusokat, a legborúlátóbbakat is megdöbbenetette a rég eltemetettnek hitt eszmék, a rég meghaladottnak vélt magartatás- és gondolkodásformák váratlan vitalitása az 1989–90-es fordulat után. Mintha ebben az egész, nagy gonddal és figyelemmel levezetett hangtalan világrobbanásban megfeledkeztek volna a fúziós folyamat egy fontos eleméről, amely most mintegy kiszabadulva a láncolatból, sisteregve pörög maga körül, akár egy régi háborúból itt felejtett és hirtelen áttüzesedett gránát. Ki hitte volna, hogy az úgynevezett „bársonyos forradalom” a kelet-európai népek számára olyan időgépnek bizonyul, amely nem előre, hanem visszafelé indul velük az időben, s hogy majd ott folytatják kisedet játékaikat, ahol körülbelül 1919-ben, az első világháború végén abbahagyták? Mintha közben nem is történt volna semmi, nem is zajlott volna le Európa legvéresebb és legtraumatikusabb történelme, amelynek ők is, és éppen ők, igencsak tevékeny és igencsak szenvedő részesei voltak, de

amelyről sosem adtak maguknak számot, inkább gyorsan elfelejtették.

Kétségkívül, a 21. század küszöbére érve, etikai értelemben magunkra maradtunk. Az ember magasabb értelemben vett boldogulása történelmi létezésén kívül rejtik — de nem a történelmi tapasztalatok megkerülésével, ellenkezőleg, azok megélésével, birtokba vételével és a velük való tragikus azonosulással. Az embert egyedül a tudás emelheti a történelem fölé, a totális történelem csüggesztő, minden reménytől megfosztó jelenléte idején a tudás az egyetlen méltóságteljes menekülés, a tudás az egyetlen jó. Csakis e megélt tudás fényében tehetjük fel a kérdést: teremthet-e értéket mindaz, amit elkövettünk és elszenvedtünk — pontosabban fogalmazva: tulajdonítunk-e értéket a saját életünknek, vagy pedig elfelejtjük, mint az anmíziás betegek, esetleg elvetjük magunktól, akár az öngyilkosok. Mert ugyanaz a radikális szellem, amely az emberi tudás örökségévé teszi a botrányt, a gyalázatot és a szégyent, egyszersmind felszabadító szellem is, és nem azért vállalkozik a nihilizmus mételyének maradéktalan feltárására, hogy ezeknek az erőknek engedje át a terpet, ellenkezőleg, azért, mert a saját vitális erőit látja gazdagodni evvel.

Mondandóm végéhez közeledve, a szememre vethetik, hogy egyetlen konkrét, kézzel fogható javaslatot sem hallottak tőlem. Valóban, sem a politikához, sem a gazdasághoz, sem a közigazgatáshoz nem értek. Nem tudom, hogyan kell megoldani a menekültkérdést, a szociális problémákat, a szegényebb országok s az értékes emberek felkarolását, nem tudom, hogyan lehet felszámolni a terrorizmust és megteremteni az új biztonsági rendszert. Egyvalamit azonban határozottan tudok: az a civilizáció, amely nem mondja ki világosan az értékeit, vagy amely e kinyilvánított értékeit cserben hagyja, az a pusztulás, a végelgyengülés útjára lép. Akkor majd mások fogják kimondani ezeket az értékeket, s e mások szájában azok már nem értékek lesznek többé, hanem megannyi ürügy a korlátlan hatalomra, a korlátlan pusztításra. Mint mondtam, magunkra maradtunk, nem vezet bennünket sem égi, sem földi útmutató; értékeinket magunknak kell megteremtenünk, napról napra s azzal a kitartó, bár láthatatlan etikai munkálkodással, amely ezeket az értékeket végül a napvilágra hozza s új európai kultúrává avatja. Ha a jövő Európájára gondolok, erős, magabiztos Európát képzelek el, olyat, amely mindig szívesen tárgyal, de soha nem alkuszik meg. Ne feledjük, hogy Európát magát is tulajdonképpen egy heroikus elhatározás hozta létre: Athén elhatározta, hogy szembe száll a perzsákkal.

**KIENGESZTELŐDÉS ÉS BARÁTSÁG
— PILLANTÁS EURÓPA JÖVŐJÉBE
A német püspöki kar és a lengyel
püspöki kar közös nyilatkozata az
1965-ös levélváltás 40. évfordulója
alkalmából**

I.

Hamarosan 40. alkalommal emlékezünk meg a lengyel püspökök híressé vált üzenetéről, amelyet német főpásztor testvéreiknek küldtek. A lengyel püspökök meghívták német püspöktestvéreiket Lengyelországba I. Mieszko lengyel herceg 966-ban történt megkeresztelkedésének milleniumi ünnepségeire, és — két évtizeddel a második világháború rettenetes tapasztalatai után — azt javasolták, hogy lépjenek a dialógus, a kiengesztelődés és a testvériség útjára. Megrendítő és szinte prófétaí szavuk történelmet írt: „Megbocsátunk és bocsánatot kértünk.” A német püspökök, akik lengyel püspöktársaikhoz hasonlóan a II. Vatikáni zsinat záróülésén vettek részt Rómában, néhány nappal később ezt válaszolták: „Testvéri tisztelettel elfogadjuk kinyújtott kezeteiket. A béke Istene segítsen bennünket a ‘béke királynéja’ közbenjárására, hogy a gyűlölet gonosz szelleme soha többé ne szakítsa el a kezünket egymástól.”

II.

Négy évtizeddel később, csaknem hatvan évvel a második világháború befejezése és tíz évvel a két püspöki kar első közös nyilatkozata után nagy hálával emlékeztünk erre az úttörő levélváltásra minden jóakarató embert Lengyelországban és Németországban. Elődeink akkor keresztény lelkiülettel döntő lépést tettek ahhoz, hogy népeink kölcsönös kapcsolata új kezdetet vegyen. Igen nehéz politikai körülmények között lerakták a német-lengyel kiengesztelődés egyik fontos alapkövét.

Nem csupán azért idézzük fel ezt a bátor döntést, hogy azt emlékezetünkben tisztelettel megőrizzük. Hanem azért, mert hangsúlyozni kívánjuk: a német-lengyel kölcsönös megértésnek, kiengesztelődésnek és barátságnak mi is elkötelezettjei vagyunk ma — akkori elődeinkhez hasonlóan. Aggodalommal kell egy ideje látnunk, hogy közös történelmünk legsötétebb órái nemcsak a kiengesztelődés szellemét keltik fel, hanem régi, még be nem gyógyult sebeket is

felszakítanak, és a leszámolás gonosz szellemét hívják elő. A politikában és a társadalomban némelyek vétkes könnyelműséggel feltépik a múltnak ma is még fájó sebeit. Mások pedig látványosan, sőt gátlástalanul saját személyes vagy politikai céljaik érdekében visszaélnak velük. A levélváltás 40. évfordulója alkalmat ad arra, hogy a kölcsönös kapcsolatokban ezt a felelőtlenséget a leghatározottabban visszautasítsuk. Ez akkor is érvényes, ha az igazságosságra hivatkoznak azok, akik így járnak el. Az igazságosság hamis értelmezésétől már II. János Pál pápa — aki akkor a lengyel püspökök üzenetének egyik megfogalmazója volt — óvta az egész egyházat: „Azt azonban nem nehéz észrevenni, hogy azok az elgondolások és tevékenységek, amelyek az igazságosság fogalmából születnek, (...) a megvalósulás folyamatában gyakran eltorzulnak. (...) Az előző évtizedek és saját korunk tapasztalatai is mutatják, hogy az igazságosság egymagában nem elég. Sőt, önmagában felhasználható arra is, hogy általa tagadják és kioltás magát az igazságosságot, ha nem teszük lehetővé, hogy az emberi életet átjárja a maga sokféle formájában egy magasabb rendű erény: a szeretet.” (*Dives in misericordia*, 70.)

A kiengesztelődés ajándékában csak akkor részesülünk, ha az egész igazsággal becsületesen szembenézünk, az elkövetett vétkes miatt bűnbánatot tartunk, és megbocsátásban részesülünk. Ebben az összefüggésben idézzük emlékezetünkbe a lengyel és a német püspöki kar 1995 decemberében kiadott közös pásztorlevelét: „Csak az igazság tehet szabaddá bennünket, az igazság, amelyhez nem fűzünk hozzá semmit, és amelyből nem veszünk el semmit, amely semmit el nem hallgat, és semmit nem kér számon” (vö. Jn 8,32). Tudatában vagyunk a nemzetiszocialista Németország bűnös hódító háborújának, s mindazoknak a bűncselekményeknek, amelyeket ennek következtében németek a lengyelek ellen elkövettek; de annak a sokféle jogtalanságnak is, amellyel sok németet elűztek hazájából és otthonából. Mindezek tudatában mégis a kiengesztelődés szellemében ismételtük meg közösen az 1965-ben kimondott szavakat: megbocsátunk és bocsánatot kérünk. Csak ha a teljes igazsággal nézünk szembe, és ugyanakkor lemondunk a leszámolás szelleméről, csak akkor tudjuk megakadályozni azt, hogy ne egyoldalúan lássa ki-ki a saját történelmét, s hogy a jelent és a jövőt megnyithassuk a termékeny együttélés számára. Ebből a magatartásból

nő ki az a készség, hogy múltunkat és jelenünket ne csak a saját szemünkkel lássuk, hanem a másik szemével is. Jól tudjuk, hogy ez az út óriási erőfeszítést követel. Ezen az úton jóakaratra és becsületességre van szükség a kölcsönös kapcsolatokban. Mert csak a népeink közt megszülető kiengesztelődés szellemében verhet gyökeret a béke, ami minden németnek és lengyelnek meghozhatja a biztonság és a barátság anyyira vágyott érzését.

III.

A keresztény kiengesztelődésről 1965-ban tett bátor tanúságtétel hordereje jóval nagyobb volt a német-lengyel kapcsolatoknál. Miközben a püspökök szembenéztek a vétkes háború, a jogtalanságok és a szenvedések félelmes terhével, és bizalmukat abba az isteni irgalomba vetett reménybe vetették, amely Krisztuson alapszik, a még folytatódó hidegháború ellenére sikerült az elválasztó falakat a hit erejével legyőzniük, és felragyogtatniuk az ismét egységessé növekvő Európa vízióját. Tanúságot tettek a kontinens lelki alapjáról, amelyet a jogtalanság és az erőszak tartósan nem fedhetett el. Visszatekintve a lengyelországi eseményekre, elsősorban a Solidarnosc 25 éve létrejött függetlenségi mozgalmára, továbbá a népeink között fejlődő kapcsolatokra, ma jobban megértjük, hogy a püspökök, amikor arra törekedtek, hogy legyőzzék a németek és a lengyelek közti gyűlöletet és ellenségeskedést, hozzájárultak ahhoz is, hogy megszűnjék a zsarnokság és az európai kontinens megosztottsága.

Azóta sok minden történt mindkét országban. Békés eszközökkel sikerült eltávolítani a totalitárius uralmat, és helyreállítani az elvesztett nemzeti függetlenséget. Lengyelország és Németország ma közösen vesz részt a fejlődő európai integrációban. Népeink beszédes tanúságot tesznek arról, hogy a háború, a gyűlölet és az erőszak nem lehet az utolsó szó. Nyomatékosan intünk mindenkit: a németeknek és a lengyeleknek soha többé nem szabad egymás ellen fordítaniuk szellemi és anyagi erejüket. Arra vannak hivatva, hogy mindezt az egybenövő Európa javára fordítsák, és erősítsék annak keresztény azonosságtudatát. Ezt a feladatot akkor tudjuk teljesíteni, ha németek és lengyelek ráébrednek arra, hogy sok érték is összeköti őket közös történelmükben. Ma a lengyel pápa után a német nép egyik fia, XVI. Benedek Szent Péter utóda. Így mindkét nép különös

erővel érezheti, hogy milyen hatalmasak és mélyek lehetnek a barátság és az együttműködés kötelei, ha átengedik magukat Krisztus Lelke vezetésének, a kiengesztelődés és a béke Lelkének. Ezeket a köteleket elsősorban a fiatalok lelkipásztori gondozásában kellene erősíteni. A fiatal lengyeleknek és németeknek továbbra is ébren kell tartaniuk azokat a hitbeli tapasztalatokat, amelyeket a XX. Világifjúsági Találkozóon Kölnben átéltünk. A két ország püspökei ezért különösen is buzdítják a lelkipásztorokat és az ifjúságot, hogy fejlesszék ki az együttműködésnek azokat a formáit, amelyek a kölcsönös rokonszenv és barátság szellemét szolgálják.

Az új társadalmi fejlődésekkel szemben a keresztényeknek, akár lengyelek, akár németek, elsősorban az élet, a házasság és a család védelme jelenti a legnagyobb kihívást. Ugyanez vonatkozik azokra az új kérdésekre, amelyek az orvosi etikában jelentkeznek, amelyet egyre inkább önző érdekek szolgálatában használnak fel, és amelyet a tudomány és a gazdaság veszélyei fenyegetnek. Evvel szemben közösen arra kell törekednünk, hogy kontinensünket keresztény értelemben a jövőendő nemzedékeknek is olyan lakóhellyé formáljuk, amely tiszteli és biztosítja az ember elidegeníthetetlen méltóságát és igazi szabadságát. Európa megformálásáért küzdve akarunk hozzájárulni egy békésebb világ felépítéséhez is. Ehhez az is hozzátartozik, hogy Európa hitelesen törekszik jövőbe mutató kapcsolatokat kiépíteni a Dél és a Kelet országaival.

Megköszönjük Istennek, a történelem, a lengyelek és a németek Urának a kiengesztelődés ajándékát, amelyet korunk számára a remény jeleként reánk bízott. Ebben a szellemben országaink minden hívőjét és jóakarátú polgárát arra bátorítjuk, hogy bizalommal nézzen szembe az előttünk álló kihívásokkal. Ahogyan püspöktestvéreink 40 évvel ezelőtt, mi is közösen az Istenanya irgalmas és szerető közbenjárására bízunk magunkat.

*Karl Lehmann, mainzi püspök
A Német Püspöki Kar elnöke*

*József Michalik, Przemysl metropolitája
A Lengyel Püspöki Kar elnöke*

E nyilatkozatot a Német Püspöki Kar 2005. szeptember 21-i ülésén Fuldában, a Lengyel Püspöki Kar pedig 2005. szeptember 24-i ülésén Wroclauban írta alá.

VIGH TAMÁS VÁSÁRHELYI PÁL EMLÉKMŰVÉRŐL

Ez év januárjában volt negyven esztendeje, hogy Vigh Tamás megrendelést kapott a Vásárhelyi Pál emlékmű elkészítésére. Hosszú huzavona, fontoskodva, álszent módon értetlenkedő zsúrik, tárgyalások sora után idestova szintén negyven éve, 1968. január végén a megrendelő, az Országos Vízügyi Főigazgatóság akkori vezetője, Dégen Imre új pályázat kiírását kérte a Lektorátustól. Jőmagam egy a nyolcvanas évek közepén megfogalmazott, de csak kilencven után megjelent, a korszak hazai szobrászművészetét összefoglaló tanulmányomban a hatvanas-hetvenes évek magyar művészettörténetének nagy veszteségei közé soroltam a Vásárhelyi emlékmű kudarcát. Nem voltam egyedül véleményemmel. Ha összegyűjtenék az önálló kislepsztikaként megvalósított Vásárhelyi-figura, illetve a kubikusoknak *Az Alföld népe* címen ismertté vált csoportjával kapcsolatos, a múltó évtizedek alatt egyre gyarapodó szakirodalmat, majd kötetnyi terjedelmű lenne.

A hatvanas évek — amit most mondok, az ma már művészettörténeti közhely — a legendás változások korát hozta el a magyar művészetbe. A változás nemcsak a formák világát érintette, nemcsak a stílust, nemcsak a hazai valósághoz, a hazai környezethez való viszonyt, hanem a visszatérést Európához, a nagyvilág és saját dolgaink szemléletében egy új perspektíva érvényesítését. Vigh Tamás akkor éppen fele annyi idős volt, mint ma. Akkor, azokban az években hódította meg pályáját járva azokat a csúcspontokat, amelyeket azóta sem hagyott el. Nem tartozik, soha nem is tartozott a sokat emlegetett, divatos, *sztár-művészek* közé, de nem tartozott a radikális újtítókhoz, a hatvanas években teljes fegyverzetben felálló avantgárd csapatához sem. Mégis, minden, a huszadik századi magyar szobrászat kérdéseiben kicsit is jártas valaki tudja, hogy nélküle, az ő egyedül és mindig csak az adott feladatra és csak az adott műre koncentráló figyelme, szakmai alázata és tisztessége nélkül jöhettek volna változások, de a megújulás nem lett volna teljes, nem lett volna igazán hiteles. Sokan elmondták, jőmagam is nem egyszer, hogy Vigh Tamás nem volt avantgárd, de nem az állandóságnak, hanem a művészeti folyamatosságnak volt híve és mestere. Több mint érdekesnek, jellemzőnek látom, hogy a négy évtizede működött hivatalos dönt-

nők nem akkor kiáltottak *botrányt*, amikor a köztereken egymás után álltak fel régi illúziókat romboló, *deheroizáló* kompozíciók, hanem éppen akkor, amikor valaki azzal az emelkedettséggel idézte meg a reformkori mérnök, Széchenyi István munkatársa emlékét. — De talán mégsem ez volt a baj, nem ez volt a fortélyos elutasítás oka, mert azért ne higgyük, hogy a negatív döntést egyedül, egyszemélyben Dégen Imre elvtárs hozta volna meg. Sokkal inkább az a hazai művészeti gyakorlatban több mint szokatlan megoldás, hogy Vigh Tamás egyenrangú, azonos téri-, s így azonos plasztikai értékékként kezelte a szobrászi és a természeti formákat. Építész társával, Bálint Jenővel nem egyszerűen „szobrot” akartak emelni, hanem valódi emlékművet, amely nemcsak a személyt, Vásárhelyi Pált jeleníti meg — ehhez elegendő lett volna a figura alá épített szokványos posztamentum is, a pompa kedvéért alatta néhány kísérő, *mellék*-alakokkal —, hanem megidézi a gondolatot, a vállalkozó szellemet is, meg azt az *erőt*, melyeknek összefogásából nemcsak az Al-Duna vagy a Tisza szabályozása született meg másfél évszázaddal ezelőtt, hanem egyáltalán a modern Magyarország! A *domb*, amelynek mesterséges kettévágásában — a születő új grandiózus keretében — az alkotó, a *Magyar mérnök* áll, nem ismeretlen forma az Alföld síkságán. Az itt-ott kiemelkedő, mélyükben a vidék ősi kultúráját rejtő kurgánok vagy kunhalmok egyszerre valóságos elemei a vidék természeti képeinek, miközben maguk is *emlékművek*. Ezt az ősi emlékművet koronázta meg Vigh Tamás a *mellékalakokkal*, a hihetetlen méretű vállalkozást napi, kemény munkával megvalósító *kubikusok csoportjával*. Nem életkép, nem illusztratív zsáner, hanem szinte maga is természeti forma, időtlen — Kovalovszky Márta szavaival *egyszeri életnek és elvont képnek föld-illatú, szinte földhöz ragadt egysége* az, ami a Vásárhelyi emlékmű monumentális kompozícióját *mélyen átítatja*. „*Meglepő is — írja —, természetes is, hogy Vigh Tamás milyen egyszerű, kézenfekvő módon talált vissza az európai művészet sok évszázados jelkép-beszédéhez, azokhoz a szimbólumokhoz, amelyek még nem váltak üres frázisokká, amelyek ezernyi szállal kapcsolódva a világhoz, életteli és elevenek tudtak maradni.*”

Hölgyeim és Uraim!

Megrendült elfogultsággal állok Önök előtt. Nem mindennapi eseménynek lehetek itt egyik szereplője. Negyven év után megvalósulva „élettelen” és „elevenen” a *Vásárhelyi Pál emlék-*

mű itt áll előttünk. *Élettelen és elevenen*, azaz világosan, a szavak és formák egyértelmű, a huszonegyedik században is érvényes nyelvével szól hozzánk. Hihetetlenül ritka pillanat ez! Tanúi lehetünk egy sok évtizedes gondolat most is üde frissességének, és tanúi annak a jóvátételnek, amit az alkotó, Vigh Tamás itt végre maga is elnyerhetett — és igazán nem utolsósorban annak a nyereségnek, amit e mű és ez az alkalom a magyar köztéri szobrászat modern törté-

netében jelent. Köszönet ezért mindazoknak, akiknek nemcsak szemük volt látni és meglátni a kisplasztikában élő régi terv értékét, hanem erejük volt megteremteni a megvalósítás anyagi és fizikai háttérét is.

(Elhangzott 2007. november 30-án a Tiszalöki Arbo-rétumban)

KOVÁCS PÉTER

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Találkozások Isten és ember között (Szerk. Bodnár Dániel)	2.500,-
In memoriam Hans Urs von Balthasar	1.400,-
<i>Selyem Zsuzsa</i> : Fehérek közt	1.600,-
<i>Rochlitz Kyra</i> : Válaszúton	1.500,-
<i>Visky Adnrás</i> : A különbözőség vidékén	1.600,-
<i>Gabriel Marcel</i> : A misztérium bölcelete	1.900,-
In memoriam Karl Rahner	700,-
<i>Máthé Andrea</i> : Útvesztőben	1.100,-
<i>Beney Zsuzsa</i> : Möbius-szalag	1.500,-
Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről	2.900,-
<i>Wolfgang Beinert</i> : A katolikus dogmatika lexikona	3.600,-
<i>Wolfgang Beinert</i> : A kereszténység	2.600,-
<i>Th. Schneider</i> : A dogmatika kézikönyve 1.	2.600,-
<i>Th. Schneider</i> : A dogmatika kézikönyve 2.	2.600,-
<i>Avery Dulles</i> : Az egyház modelljei	1.800,-
<i>Avery Dulles</i> : A kinyilatkoztatás modelljei	2.500,-
<i>Lukács László</i> : Csináld magad	1.150,-
<i>Bozsóky – Lukács</i> : Az elnyomatásból a szabadságba	1.900,-
<i>Terri Apter</i> : A magabiztos gyermek	1.600,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETEI

A cím

Tiszteletet parancsoló méretű három kötet. Főszerkesztője Szegedy-Maszák Mihály, hozzá csatlakoztak Veres Andrással az élen Jankovits László, Orlovsky Géza, Jeney Éva és Józán Ildikó; a hálózati változat szerkesztője Horváth Iván. Munkatársainak száma hatalmas, sajnos azonban nem mindegyik felkért irodalomtörténész készült el időre, ezek a fejezetek kimaradtak, ami nem használ a folyamatok ábrázolásánál.

Első pillanatra meghökkenve vesszük tudomásul a címadásban többes számú „történetei” kifejezést, utóbb azonban azt mondhatjuk, telitalálat, hiszen kinek-kinek megvan ugyan a képe a történetről, de ezek, lehet hogy hajszálnyira, de mégis különböznek egymástól, s végül történetekké válnak. (Szöreyi Lászlótól tudom, hogy a „történetei” fogalmát legelőször Kazinczy használta egy Sallustius-fordítása címadásakor.) A cím egyébként arra is utal, hogy a magyar nemzeti irodalmi hagyomány többféle megközelítésben dolgozható föl, s ez lehetővé teszi megközelítésének, leírásának sokoldalúságát, s megengedi, hogy a szerzők ne megkövesedett előírásokhoz ragaszkodva portrékat rajzoljanak, hanem saját történetüket tárják az olvasó elé.

E sokoldalúság abban is megnyilvánul, hogy azokról az irodalommal rokon művészeti megnyilatkozásokról is szó esik, amelyek párhuzamosak az írói törekvésekkel. Egymást erősítő törekvések ezek. Gyökerüket koruk megújuló szellemiségében kereshetjük, s ha megjelenítésük természetesen különbözik is, újító szándékuk, motivációik közössé teszik őket. Ez néha abban is megmutatkozik, hogy a művészeti ágak között az esszé vagy a kritika átjárást teremt, gondoljunk például Csáth Géza remek zenei tárgyú esszéire vagy Bartók melletti hittevésére. S van olyan eset is, amikor szinte eldönthetetlen, melyik művészeti ág képviselőjével szembesülünk. Tóth Aladárt akár szépíróként is olvashatjuk, oly magával ragadó, szép stílusban írt zenéről és zeneművészekről.

A módszer alkalmazkodik a cím sugallatához. Egy-egy jellemző, fontos dátum köré épülnek a fejezetek. Már-már esszéisztikus a címválasztás, amely mintegy összefoglalja a fejezet írójának nézetét az eseményről, a műről vagy az íróról. Egyetlen példa: *A szabadelvűség értékőrő bírálata* a főcím, majd következik az időpont és a műalkotás leírása, mint a cím indoklása:

1875. Megjelenik Asbóth János *Magyar Conservatív Politika* című könyve. (A fejezet írója egyébként a kötet főszerkesztője.)

Lehet esetleg vitatni, vajon a történet (akár „történetei”) nem jelent-e valamiféle folytonosságot. (Szerintem igen.) Némelyik ilyen metszetben feltárul az írói életmű, némelyikben azonban nem, s olykor vitatkozni lehet azzal is, vajon a választás a legjellemzőbb időpontra és az akkor megjelent alkotásra esett-e. Az eljárás leginkább az orvos cytológiai vizsgálatára emlékeztet, egy bizonyos pontról nyert mintából következtetések sora vonható le. Így van itt is, kérdés, vajon a kiválasztott helyről nyert folyadék meggyőző elemzésre ad-e módot, s néha az a kétségünk is felmerül, igazán hozzáértő-e az elemző.

A három kötet közül kettővel foglalkoznék kicsit részletesebben, azokkal, amelyek 1800-tól 1919-ig és 1920-tól napjainkig vizsgálják irodalmunk történeteit. Oka elég egyszerű: a Gondolat Kiadó jóvoltából megkaptam mindhárom kötetet, az elsőt azonban valaki eltulajdonította. S mert e tulajdonváltás az ELTE-n történt, feltételezem, hogy a régebbi magyar irodalom történeteit bemutató rész is sok értékes és új ismeretet tartalmaz, s ezek a hozzáértők számára is újdonságok.

Meglépetéseim

Nem a kötetekben olvashatók magas, olykor igen magas színvonalát méltatnám (kétségeimet később sorolnám föl), hanem azokra a részletekre irányítanám a figyelmet, amelyek a kor legjellemzőbb törekvéseit és változásait (vagy: változtatási törekvéseit) világítják meg. Itt van például Bécsy Ágnes *A szövegtől a szerzőig — költészet és kritika* című fejezete Kölcsey Ferenc Berzsenyi Dániel verseiről írt lesújtó bírálatának elemzése, amelyben nemcsak e hírhedt, Kazinczy szellemében és tetszésére szolgáló bírálatról, hanem annak előzményeiről (többek között egy hasonló célzatú Csokonait bíráló írásról) is alapos méltatást olvashatunk. Tanulságos e kritika születésének egyik legérdekesebb okával szembesülünk: a radikális stíluskritika háttérében a költői ideál változása is felsejlik, s egyebek mellett ez a jelenleg is belejátszott Berzsenyi költészetelméleti vizsgálódásaiba, amelyek eredményeit összefoglaló munkája (*Poétikai harmonistika*, 1832) a korabeli hazai esztétikai gondolkodás csúcspontja.

Újdonságként olvastam Ritoók Zsigmond *Ókortudomány* című fejezetét, melynek eseménytörténete a pesti egyetemen 1850-ben megnyílt klasszika-filológia tanszék működéséhez kap-

csolódik. A latinnyelvűség és a klasszikus ókor irodalmának és bölcséletének ismerete természetesen szinte kezdetektől jellemezte irodalmunkat, de a felvilágosodás az ókorban analógiákat kereső szellemiségének visszahatásaként a klasszika-filológia veszélybe került, s jelentős áttörésnek minősült, hogy Pesten önálló tanszéket kapott, igaz, első professzora, Konrad Halder magyarul egyáltalán nem tudott, s az elnyomó Ausztria képviselőjét látták benne, így nem csoda, hogy az első évben összesen egy, s később is szerény számú hallgatója volt, bár szemléiben mégis a magyarországi klasszika-filológia ösztönzőjét tisztelhetjük, s áthelyezése után a tanszéki tevékenység mindinkább elmaradt az európai normáktól, s aki tehette, külföldön végezte be tanulmányait. A színvonal emeléséhez nemcsak sokoldalúan képzett tudós (ilyen volt Schvarcz Gyula) jelenléte kellett, hanem elkötelezett tanáré még inkább. Ponori Thewrewk Emil ezért volt a hazai klasszika-filológia fontos szervezője. Kiemelkedő tanítványa, Ábel Jenő, a hazai humanista szövegek kutatója. Thewrewk tanítványa volt Pecz Vilmos (az ókori lexikon szerkesztője) és a kitűnő fordító, Csengery János, aki tolmácsolásaival ösztönző szerepet játszott a hazai műfordítás történetében. A következő évtizedekben kiváló tudósok (Marót Károly, Kerényi Károly, Némethy Géza, Huszti József, Moravcsik Gyula, Trencsényi-Waldapfel Imre, Szabó Árpád, Hahn István, Borzsák István és mások) jóvoltából a hazai klasszika-filológia európai rangúvá vált, s a tudós kutatók által feltárt alkotások kitűnő fordítások segítségével a magyar nyelvű irodalomba is beépültek. (S ha már a fordításokat említjük, nem hagyhatjuk említetlenül Kállay Géza Arany János *Hamlet*-fordításának jelentőségéről írt kitűnő fejezetét sem. Arannyal egyébként sok nézőpontból kaphatunk képet, érezhető, hogy valóban ő volt a század egyik legnagyobb írója és meghatározó iránymutatója.)

Futtában említettem már Szegedy-Maszák Mihály Asbóth Jánosról írt fejezetét (*A szabadelvűség értékörző bírálata*), amely e méltatlanul keveset emlegetett író-gondolkodónak 1875-ben megjelent *Magyar Conservatív Politika* című műve kapcsán szolgáltat igazságot, némiképp átrajzolva a század második feléről vallott képünket. A főszerkesztő egyébként több igen értékes írással emelte a kötetek színvonalát. Eddigi munkássága ismeretében nem meglepő Kemény Zsigmond *Zord idő* című regényének megjelenése örvéen írt meggyőző, szép elemzése. Kitűnőek a magyar zenetörténet meghatározó eseményeiről szólók, 1888: Mahler kinevezése a budapesti Operaház élére; 1911: Bartók pontot tett a *Kéksza-*

kállú herceg vára végére, ez adott alkalmat, hogy Szegedy-Maszák *Újítás az irodalomban és a zenében* címmel meggyőző példáját adja az összehasonlító elemzésnek. Még alaposabb, szerteágazó, olykor egészen újszerű megközelítéseinek eredményeit tartalmazza életmű-sorozatának — *Szó, kép, zene* — jó néhány tanulmánya. Némi szomorúsággal nyugtázhatjuk, hogy ezek a zenei tanulmányok olykor gazdagabb ismereteket kínálnak jó néhány irodalmi tanulmányú fejezetnél.

Mikszáth Kálmán életművét több nézőpontból, meggyőzően tárgyalják a róla szóló részletek, de számomra izgalmasabbak az új irodalom irányába mutató, azt tárgyaló elemzések. Új szempontú elemzést ad az Ady felé mutató törekvésekről Eisemann György Vajda Jánosról írt tanulmánya, s fontos következtetéseket találunk Bednancs Gábor *A magyar főváros lírai megközelítésmódjait* tárgyaló írásában. A „város” nemcsak költői téma lett, hanem bizonyos mértékű poétikai változást indukált. Ebben a közegben élt még a hagyományosnak mondható tájleírás. Pósa Lajos, Gárdonyi Géza és Szabolcska Mihály verseinek alapérzése az elvagyódás, az idilli falusi életforma idealizálása, de a költők egy része felismerte, hogy a nagyvárosi életérzés megfogalmazása nem történhet a romantika eszközeivel, egyszerűbb kifejezésmódot kíván, ugyanakkor feszültség forrása is, hisz a tömeg, a zaj éles elentétben áll a természet romlatlan vegetációjával. A város zaja elől a tölgyek alá menekülő, „Kapcsoló könyvébe” lírai remekléseket író Arany János elvagyódása annyira szemben állt kora fő törekvéseivel, hogy költészetének e részét sokáig nem becsülték. Halála után a líra megközelítésének másféle bölcséleti megalapozását adta Komjáthy Jenő (Eisemann György mélyen szántó fejezetet írt *A homályból* megjelenése alkalmából), s tíz év múlva ezeket az elveket szubjektuma kiáradásával tetézve Ady Endre vitte harsogó ellenérzéstől kísért diadalra. (Az *Új versektől* ugyancsak Eisemann tekinti át pályáját és legjellemzőbb költői törekvéseit, a Nyugatról és a magyar irodalom világirodalmi betagozódásának kísérletéről Szegedy-Maszák Mihály fejezete ad képet.) A Nyugat és a nyugatosok iránt megmutatózó s egyre növekvő érdeklődés folyamatában óriási szerepe volt Karinthy Frigyes 1912-ben megjelent *Így írtok ti* című munkájának, amelyről s szabálytalan, sokoldalú írójáról Bónus Tibortól olvashatunk összefoglalást.

Az 1920 utáni rész első pillantásra döbbenetes újdonsága Veres András Rejtő Jenőről írt mélyen szántó tanulmánya (*A ponyva klasszikusa*). Vitathatatlan, hogy Rejtő napjainkban is tapasztalható nagy népszerűsége mindenképp indokolttá teszi az életművével történő szembe-

nézést, de megint csak azt mondhatom, fájdalmas, hogy a róla szóló fejezet jócskán színvonalasabb, mint egynéhány ma már klasszikusnak számító írónk törekvéseinek méltatása. (A kimaradt jelentős írókról nem is szólva.) És ismét szembetalálkozunk ezzel a paradoxonnal olyan valóban kitűnő részletekben, mint Józan Ildikónak a fordításról (*Irodalom és fordítás*), Szili József Horváth Jánosról (*A magyar irodalom önelvű rendszerezése*) vagy Marosi Ernő *Európai művészetről és magyar művészetről* szóló tanulmányaiban.

A második nemzedék kiemelkedő íróiról jó néhány eredeti és újszerű szempontot tartalmazó méltatás olvasható. Az arányok is vitathatatlanok: a lírikusok közül Szabó Lőrinc, József Attila és Illyés Gyula, a prózaírók sorából Németh László és ugyancsak Illyés kap alapos méltatást Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár Szabó Zoltán, Tverdota György és Szegedy-Maszák Mihály, illetve Szirák Péter, Dobos István és N. Horváth Bélának a népi-urbánus vitát is mértéktartóan bemutató tanulmányaiban. (A népi irodalom ősatyjáról Veres András írt. Szabó Dezső-portréja igazi meglepetés, álmomban sem gondoltam volna, hogy éppen ő értelmezi ilyen elfogulatlanul az író prófétai attitűdjét.) Elsősorban Jeney Éva jóvoltából lényeges színekkel gazdagítják az összképet az erdélyi magyar irodalomról írtak, meggyőző, új ismereteket közlő portrét rajzol Radnóti Miklósról Ferencz Győző (*Trauma és költészet: a nyelvi önmegalkotás fonala*), bizonyos mértékben a hiányok pótlásának is tekinthető Erdődy Editnek az Újholdról írt összegzése (*„Hároméves irodalom”*), meggyőző a nyugati magyar irodalom összképe, s a sokrétű mai magyar lírából jó érzékkel emeli ki Rakovszky Zsuzsát Zsadányi Edit. (*Az önértelmezés alakzatai kortárs írónők műveiben*; a századelőn alkotó írónőkről ugyancsak színvonalas tanulmánya szól.)

A vállalkozás értékét jelzi, hogy magaslati pontjairól csak vázlatosan szóltunk. Azt azonban mindenképp legnagyobb pozitívumai közé sorolhatjuk, hogy bő teret ad az irodalomtudomány fiatalabb nemzedékének, melynek tagjai közül jó néhányan meg is feleltek az előlegzett bizalomnak. Azt mondhatjuk, hogy a kézikönyv iskolát is teremtett, s annak magas színvonalát ugyancsak reprezentálja.

Hiányérzeteim

Az itt következőket elsősorban azért mondanám el, mert bennem is él a magyar irodalom egyfajta története, s jó néhány helyen másként, mint ebben a két kötetben megjelenik. Nem hiánylistát nyújtanék be, egy-két (vagy több!) hiányosságot azonban akkor is fájjalok, ha tudomásul veszem, hogy némelyik fejezet nem ké-

szült el. Poszter György tapintatos, ugyanakkor nagyszabású bírálatában épp csak érintette azokat az írókat, műveket és eseményeket, amelyekről olvasnunk kellene, akár történetről, akár történeteiről esik szó, hisz teljességre nem is lehet, és nem is kell törekedni (hátrányait jól példázza a „sóska”, s a vele szemben tanúsított elvárások), de némelyik hiány — enyhén szólva — fájdalmas és veszteség-érzést szül.

Kezdeném a Petőfi-fejzettel, amely címvásztásának megfelelően a költői köteteiről szól, alapos filológiai munka. De lírájáról, annak újdonságairól, magával ragadó szabadságharcos verseiről, költészettörténeti jelentőségéről, legendájáról, hatásáról itt természetszerű csak néhány mondat olvasható, mint ahogy világirodalmi megbecsültsége is homályban marad. Nyilván a hiányolt jellegzetességekről másik tanulmány szólna volna, ám ez az összegzés nem készült el. Nem kellett volna megvárni? S nem kellett volna épp ebben a nem létező fejezetben számot vetni a kötetek egyik jól kivehető törekvésének, az életrajziség elvetésének problémájával? Hisz épp Petőfi esetében — és nem csak az övében — az életrajz eseményei válnak irodalommal. Egyébiránt itt lehetett volna szólni a hazaszeret ma igencsak lejáratott fogalmáról, mint élet- és szemléletformáló eszményről. A sok fontos bölcséleti fejtegetés mellett ez is helyet kaphatott volna egy magyar irodalomról képet adó vállalkozásban, hiszen a politikusok által közhelyekbe fullasztott érzület a 19. század íróinak nyelvhasználatában még szent mellékértelmet kapott, és önmagunknak, az irodalom beszületének is tartozunk azzal, hogy visszapereljük lealacsonyított helyzetéből.

A 19. század vége és a mai kor rokonságot mutat egyben-másban. Egy évvel Iványi Ödön *A püspök atyafisága* című regényének megjelenése előtt, 1889-ben e korjellemző sorokat olvashatjuk: „A mai, életbevágó közzgazdászati érdekek szolgálatában álló, vagy szenvedéllyel politizáló korszak lázas izgatottságával s anyagias gondolkodásmódjával, egyáltalán nem kedvez a nagyobb elmélyedést követelő költői alkotásoknak, s mintegy kényszeríti az írókat arra, hogy könnyebben hozzáférhető, gyorsabb hatású, rövid művek írásába forgácsolja szét erejét és hivatottságát.” 1890-ben megszületett e szellemiség átfogó, epikus ábrázolása, Iványi Ödön regénye, amelynek végkifejlete ugyan egyáltalán nem meggyőző, korábrázolása azonban hiteles, ezért megérdemelt volna külön fejezetet. Amint Bródy Sándor ugyancsak, már csak a naturalizmus szinte végtelen megvalósítása okán is, hisz a balsors elől csak a halálba menekvés jelenthet menekvést, vallotta az író, s a kor öngyilkos-

ság-kultusza mintha igazolta volna véleményét. Az erkölcsi romlás, amelyet a naturalizmus féltelmes erővel tárt föl, Mikszáthnál is jellegadó, de kedélyesebben, megbocsátó hangszílyal, mint például az *Új Zrínyi*ásban. S helyesen figyelmet arra Cséve Anna *Móricz Zsigmond indulásairól* szólva, hogy rá is hatott a naturalizmus. A *Tragédia* elemzése példamutató. S hogy miként haladta meg Móricz a naturalizmust, hogyan jutott a *Tündérbert* magaslatára, új nemzettudat megteremtésének igényével, azt máshonnan kell megtudnunk, egyik legnagyobb regényírónk további pályafutásáról ugyanis nincs további információ, ami ugyancsak fájdalmas hiányosság.

De nemcsak Móricz alapos pályaképe hiányzik, hanem Tersányszky Józsi Jenőé is, s ez ugyancsak nehezen indokolható. Ez a rendhagyó író ugyan sajátos elveket vallott az irodalomról és a halhatatlanságról, de ahogy Kakuk Marci téblábol a világban, az bizony halhatatlanná teszi az eseteket írárt érzett szolidaritását sokszor megfogalmazó életre hívóját, kinek *Legenda a nyúl-paprikásról*ja a magyar próza remeke.

Bizonyára szigorú szerkesztői koncepció a magyarázata, hogy alig-alig olvashatunk Juhász Gyuláról és Tóth Árpádról, jóllehet megérdemelt volna portrét. Amint jeleztem, helyeslem Rejtő Jenő szerepeltetését, de ennek meglétében még érthetlenebb e két jelentős lírikus (Tóth Árpád a magyar műfordítás történetének úgyszintén jelentékeny alakja) mellőzése.

Hiányolom a két világháború közötti, népi indíttatású szociográfiák részletesebb méltatását. Nagy Lajos *Kiskunhalomjától* Erdei Ferenc *Futóhomokjái*g. Szabó Zoltán, Veres Péter, Féja Géza, Kovács Imre, Darvas József idevágó művei a 30-as évek sokat vitatott, műfaj (műnem?)-újító, felkavaró alkotásai voltak, kemény irodalmi viták kiobbantói, olykor a törvénykezés ítéletét is magunkra vonva. Nem értek egyet a *Puszták népe* „az idegenség retorikája” szempontja szerint történő elemzésével, még kevésbé azzal a következtetéssel, mely szerint „a felemelkedés gyötrelmes szépségéről alkotott példázat keltette várakozást nem teljesíti a mű”, bár nincs okom és jogom a fejezet írójának várakozását vitatni. Érthetetlen, miért nem vállalkozott hozzáértő Illyés Irájának, költészettörténeti jelentőségének beható elemzésére. Hiányolom Kodolányi Jánost, kivált annak tudatában, hogy kitűnő monográfiájának második kiadása is megjelent (Tüskés Tibor műve) és folyik életművének kiadása. Ezt a fejezetet Csűrös Miklós is kiválóan megírhatta volna.

Itt egy kitérőt tennék. A pozitívumok között említettem, hogy a tanulmányok sora új nemzedéket (is) reprezentál, kitűnő tehetségeket, akik-

nek egy része jeles eredménnyel végezte „iskoláit”. Viszont kimaradtak azok, akik más iskolába jártak, s elképzeléseik, irodalomképük különbözik a szerkesztőkétől. Egészen biztos, hogy magas színvonalon írták volna meg a hiányzó részeket, még ha esetleg kevesebb figyelmet fordítottak volna is az elméletre, viszont alaposabban ágyazták volna bele a műveket a korba és az élettényekbe. Hirtelenjében megemlítenék néhány — szerintem — hiányzó, elismert tudóst (Tüskés Tibor és Csűrös Miklós ugyancsak közéjük tartozik): Pomogáts Béla, Fried István, Ferenczi László, Kenyeres Zoltán, Sipos Lajos, Vasy Géza, Tarján Tamás, Görömbei András (még a névmutatóban sem szerepel, azaz egyetlen műve sem érdemelt említést), Fráter Zoltán...

A szerkesztők, akik valóban éberrel figyelték az irodalom és a kultúra legfontosabb eseményeit, mellőzték a magyar keresztény irodalom bemutatását, s ezzel olyan egyáltalán nem jelentéktelen világirodalmi jelenségek, mint például a neokatolicizmus hatásának bemutatásairól lemondtak, holott kitűnő fejezeteket olvashatunk olyan világirodalmi jelenségekről, amelyek a magyar irodalom fejlődésében szerepet játszottak. Chestertontól Mauriacon és Graham Greenen át Heinrich Böllig hosszú-hosszú azok sora, akikre érdemes lett volna kitekinteni.

Érthetetlen Sík Sándor hiánya. Már az is vitatható, Prohászka Ottokár miért csak abban az összefüggésben említődik, hogy bírálta Madách Imre főművének szemléletmódját, viszont szót sem érdemelt, mint a 20. századi hazai keresztény világnézet megteremtésének kulcsfigurája. De Sík Sándor szerepe az irodalom, a nevelés és az esztétika területén is kiemelkedő, arról nem is szólva, hogy a magyar lelkeségi irodalom meghatározó újítójának nevezhető, aki szakított a közhelyekkel, s híres tanulmányában nagykorúsította a keresztény irodalmat. Az 1920 utáni irodalmakat (a kisebbségeket is) bemutató kötet nyomon követi az 1956 felé vezető szellemi törekvéseket, majd a Kádár-rendszer irodalompolitikájának alakulását, ám szerintem szerkesztői sem ismerik Sík kivételes hatását, ahogy konferenciabeszédeiben macacsul védelmezte a keresztény erkölcsöt. Tanulmányaiiban pedig írók és műveik olyan jellegzetességeire irányította a figyelmet, amelyekről másutt szó sem eshetett. Lapja, a *Vigilia* e korszak egyik meghatározó folyóirata volt, elismerten a legszínvonalasabb irodalomkritika otthona. Sík Sándor nem volt kora kiemelkedő lírikusa, de napjainkban is érvényes monográfiáinak jó néhány megállapítása (például a Zrínyi stílusáról írtak), esztétikája pedig szellemi nyitottságnak remek példája. Ha valaki ebből a körből, hát ő bizást meg-

érdemelte volna, hogy méltányoló fejezet készüljön róla és arról az irányzatról, amelynek gáncstalan, nagy képviselője volt. (Még egy idevágó megjegyzés: a harmincas évek messze legnépszerűbb költője, Mécs László nem szerepel, holott érdekes poétikai elemzésre adna alkalmat az írott és előadott szöveg hatásának összevetése.)

A titokzatos bölcs, Pythagorasz gondolatai közül idézi Hamvas Béla (róla sem szól a kézikönyv) *Anthologia humana* című művében: „Csábítás, szóval, tettel való csalogatás ellenére csak olyat tégy s olyan mondj, aminél jobbat nem tudsz.” (Milyen szép is lett volna egy ilyen fejezetcím: *Megjelent Hamvas Béla Anthologia humana című gyűjteményének harmadik kiadása!*) A köteteket vonzó, szép kiadásban közreadó Gondolat Kiadó nyilván csalogatta, csábította (esetleg erőszakolta) a szerzőket: adják le a kéziratot, ők pedig megtették, holott bizonyára lelkük mélyén érezték, jobbat is tudnának; még egy kis türelem, s teljesebb lehetne a mű. Nyilván e kényszerű sietség is a magyarázata a hiányoknak, amelyek közül néhányat még szóvá tennék.

Poszter György említett bírálatának szóhasználatával élve, néhányan igencsak „rosszul járnak”. Vagy Németh László szerencsétlen tipológóját idézve: vannak, akik „tovább mentek”, mások „lemaradtak”. „Tovább ment” a különben fontos szerepet játszott Új Symposion, „lemaradt” viszont Gelléri Andor Endre. „Tovább ment” a Magyar Műhely, ám „lemaradt” egy olyan összefoglalás, amely a magyar műfordítás nagykorúsodását mutatná be.

Rosszul járt a harmadik nemzedék jó néhány kiváló írója. Mindenekelőtt Jékely Zoltánt említeném, akit már Babits is nagyra becsült. *A marosszentimrei templomban* a magyar versirodalom egyik csúcsa, de jó néhány felejthetetlen költeménye klasszikus remeklé. Idézném egyik legkedvesebb, bámulatos távlatokat sejtető művéből: „Zöld réten döng a barna futball / — különös dzsungeli zene —, / eget jár s földre-földre huppan, / hős gyermekkorból izenet. // — Mindig lesz a nagyvárosok határán / egy-egy letarolt-gyepű rét / hol hűvös alkonyati órán / hallani e mély dobzenét...” (*Futballisták*) Korunk e mítoszának megjelenésekor mindig a Kohut Vili bomba góljáról verset író Zelk Zoltán jut eszembe, és Mándy Iván remeklése, *A pálya szélén*. S a mennyei futballpálya lelátóján talán ott üldögél Homálynoky Szaniszló atya, Kálnoky László is, akit az említettekhez hasonlóan hiába keresgélünk. Ő bizonyára zordan nyugtázná ezt. Jékely mosolyogna, Mándy megbocsátóan legyintene, hiszen az Újholdról írva Erdődy Edit őt is a pálya közepére szólítja. Zelk Zoltán pedig azzal kárpótolná magát, hogy elnyeri a szerkesztők papírpénzeit. Hát

Kolozsvári Grandpierre Emil? Ő alighanem olyasféle ironikus tanulmányt tenne közzé, amelyben a magyar oktatásügy és pedagógia bal lépéseit sorolta elő.

De mit tenne Dsida Jenő? Miközben róla kellett volna írni. „Péter aludt, János aludt, Jakab aludt”, így aztán egyetlen szót sem szóltak a *Nagycsütörtök* és a *Psalmus Hungaricus* szerzőjéről.

Jobb sorsot érdemelt volna néhány újhaldas író is, jóllehet a folyóiratról szóló fejezet róluk írt méltatásai szépek és találóak. Nincs a modern magyar irodalomnak olyan kánonja, amelyből Nemes Nagy Agnes hiányozhatnék. Innen hiányzik. Rába György egyik legkiválóbb költőnk, irodalomtörténeti művei megkerülhetlennék. Mintha bűjőcskáznék, csak itt-ott bukkan föl. Hubay Miklós sehol. Nemzedéke egyik legnagyobb költője, Orbán Ottó ugyancsak.

Messzemenő következményei vannak, hogy az írói szociográfiákról és a népi irodalom fontos költőiről szerényen történik említés. Itt kereshetjük annak a furcsa értékelésnek a gyökereit, amelynek nyomán Juhász Ferenc némiképp vitatható következtetések áldozata, Nagy László viszont még vitatható értékítéleteket sem kap. Az ő hiánya megmagyarázhatatlan!

Szólnék egy-két szót a nyugati és tengeren túli magyar irodalmak tárgyalásáról. Már csak azért is megtehetem ezt, mert társszerzője lehettem *A nyugati magyar irodalom 1945 után* című kötetnek, melynek kéziratát lelkesen javíttatták a lektorok, s részben ez és az akkor forgalomban lévő tilalmi listák okozták hiányait. Itthon kritikai főként a rendszerváltás után erősödtek, amikor pályára léptek és ez ügyben megszólaltak, akik addig mukkanni sem mertek. De ez magánügy. Az azonban nem, hogy a magyar irodalomnak e fontos tartományairól nem lehet a Látóhatár, majd Új Látóhatár alapos elemzése híján képet kapni. (A névváltozás okai és körülményei regénybe illőek, jellemzik az akkori magyar kultúrpolitika törekvéseit.) A nyugati magyar irodalom egyik legjelentősebb írója, Tűz Tamás is megérdemelt volna egy-két jó szót. (Költői súlyával még Pándi Pál tisztában volt, figyelte köteteit.)

Kinek készült a várva várt irodalomtörténet? — veti föl a kérdést Poszter György. A diákoknak — válaszolja. Némiképp kételkedem, hogy a mai diákoknak (szüleinek) van-e majdnem húsz ezer szabad forintja a három kötet birtoklására. Pedig érdemes volna könyvespolcokon előkelő helyre tenni. Hogy vannak hiányosságai? Melyik irodalomtörténetnek nincsenek? Talán jó egy jobb kor, amikor ezeket eltüntetve még teljesebb lesz e különben fontos, értékes, néhol kitűnő gyűjtemény. (*Gondolat Kiadó, Budapest, 2007*)

RÓNAY LÁSZLÓ

KARL BARTH: SZEMVILLANÁSOK

A protestáns hittudomány huszadik századi történetének talán legjelentősebb alakjától ezúttal nem tanulmányok gyűjteményét veheti kezébe az olvasó. Karl Barth (1886–1968) *Szemvillanások* című kötete afféle hitbölcséleti „egy-perceseket” tartalmaz. A tíz ciklusba rendezett 94 szöveg (terjedelmük mindössze egy-másfél oldal) a teológia nagy kérdéseire a mindennapi élet kis jelenségeiben keresi — és találja föl — a választ. „Elgondolkodtató szövegek” — így fogalmaz a műfajjelölő alcím.

Miféle kérdésekről van szó? A csodálkozás, az elcsodálkozni tudás fontosságáról. A humor és a nevetés ontológiai eredőjéről. A félelem és a nyugalom viszonyáról; a béke, az öröm és az elégedettség lelkeségéről; a munka és az ünnepek közös gyökerű misztériumáról. Arról, hogy az embert „a saját hitetlenségével való kacérkodás” (118.) éppúgy tévutakra csábíthatja, mint az, ha nem tisztázza — önmaga előtt is: „az ember soha nem lehet keresztyén, csak újra meg újra azzá válhat” (119.). S arról, hogy a szabadság nem holmi jogosítvány a tetszőlegesre, hanem ellenkezőleg: „minden ember személyes felelőssége” (175–176.). A felebaráti viszonyok folytonos újraértésének erkölcsi köteleességét számos szöveghely írja elő; például ez: „Az a munka pedig, amely nem közös munka, legfőljebb szorgos semmittevés. Az az öröm, amely nem közös öröm, üres gyönyörködés. Az a szenvedés, amelyben senki sem osztozik együttérzően, csupán tompa fájdalom. Az ember, ha nem áll a másik ember mellé, embertelenné lesz. (...) Ha embertelen vagyok, akkor egyben istentelen is vagyok” (94–95.). Igen súlyos, a legőszintébb önkritikától sem tartózkodó mondatok vetnek számot a beszéd, a nyelv, a kommunikáció hétköznapi teljesítményének illékony minőségével: „A legtöbb szónak, amit kimondunk és meghallunk, semmi köze sincs a te és én közötti párbeszédhez, ahhoz a próbálkozáshoz, hogy egymást meghallgassuk és egymásra odafigyeljünk. Szavaink legtöbbje, akár kimondjuk, akár halljuk azokat, embertelen, barbár hangok, mert nem egymáshoz szólunk, és nem is akarunk közben egymásra figyelni. Anélkül mondjuk ki azokat, hogy egymást keresnénk, anélkül, hogy egymásnak segíteni akarnánk. És anélkül halljuk azokat, hogy egymást megtalálnánk, anélkül, hogy engedni akarnánk, hogy mások

segítsenek rajtunk. Így beszélünk a személyes beszélgetéseinkben, így a prédikációkban, előadásokban és vitákban, így a könyvekben és az újságcikkekben. Így hallgatunk és így olvassunk” (104–105.). S a gyülekezeti lét legbensőbb értelme felől sem hagy kétséget az egyik legszigorúbb (és legszebb) eszmefűzés: „A keresztyén gyülekezet felelős azért, ami az államban történik és nem történik. A gyülekezet őszinte szóval tartozik az államnak. Inkább háromszor többször lépjen fel a gyengék érdekében, mint eggyel kevesebbszer, inkább kellemetlenül hangosan emelje fel a szavát ott, ahol a jogot és a szabadságot veszély fenyegeti, mint kellemesen halkan!” (168.)

Az egyszerű, de finom kiállítású kötet estéről estére föl-föllapozható, de elolvasható egyvégtében is. Egyvégtében, ám nem az egyszeri olvasmányoknak kijáró, szétszórt figyelemmel — inkább az *újravolvasásokat* megalapozó befogadói alázattal. A mű létrejöttében a válogatás és szerkesztés munkáját elvégző Eberhard Busch kitüntetett szerepet kapott; s ki kell emelnünk a magyar fordító, Zámboné Tóth Emese érzékeny szakértelmét is. Közreműködésük eredménye, hogy Barth szövegei valóban „elgondolkodtatóak”, azaz gondolkodásra, együttes tűnődésre készítenek. Amely gondolkodás aligha érheti be a már tudottak elősorolásával: szükségszerűen kell az új, az ismeretlen, a bizonytalan szellemi-lelki tartományaiba merészkednie. Mégpedig sorsszerű bizalommal. A hit „királyi szabadsága” (133.) nemcsak a teológust: az olvasót is erre hívja, erre képesíti. (*Kálvin Kiadó*, Budapest, 2006)

HALMAI TAMÁS

**MIHANCSIK ZSÓFIA: NINCS
MENNYEZET, NINCS FÖDÉM
Beszélgetés Nádas Péterrel**

Nádas Péter 2004-ben jelentette meg a *Saját halál* (Jelenkor, Pécs) című, nagy érdeklődést kiváltó könyvét klinikai haláláról és reanimációjáról. Ennek előzménye az a nagyinterjú, amelyet Nádasal a Magyar Rádióban 1997-ben Mihancsik Zsófia készített, s amely *Nincs mennyezet, nincs földem* címmel az író életműsorozatában jelent meg a beszélgetésben példamutató felkészültséget, érvelni, vitázni tudó, sőt, ellentmondani is bátor Mihancsik neve, (jogos) (társ)szerzősége

alatt. A hagyományos, kérdés-felelet interjúformát követő kiadvány első része ugyanerről a rendkívüli eseményről szól, talán mintegy előkészítve s indukálva is a *Saját halált*. Nádas a „másik dimenzió”-val történt találkozást, az „alig közvetíthető” élményt, melyről „csaknem minden reanimált” szinte azonos szavakkal számolt be, irónként fogalmazza meg, jóllehet tudja, hogy a nyelv, nyelvünk nincs felkészülve arra, hogy ebben a rendkívüli tárgyban hitelesen, pontosan közvetítsen.

A nyelv kérdése nemcsak az említett kényes, szavakkal kimondhatatlan élmény elmondása, hanem emberi lényünk teljes értékű megnyilatkozása esetében is meghatározó, vallja Nádas, aki ebben a végtelenül izgalmas, majd négy-száz könyvoldalny beszélgetésben, miközben önmagát egyszerre belülről (így szólal meg kíméletlen önanalízist folytatva) és önreflexíven kívülről is lát(tat)ja, minden nagyobb témát (szabadság, szerelem, személyesség/kollektivitás, politika, irodalom) megkerülhetetlenül és rendre a nyelvvel hoz kapcsolatba. Ennek alapján akár azt is mondhatnánk, hogy a nyelv Nádas Péterrel együtt a főszereplője ennek a beszélgetésfolyamnak. Következésképpen ismertetőm is, a számos lehetőség közül, kizárólag a nyelvvel kapcsolatos gondolatszál mentén íródott.

A nyelv lehet, kell, hogy legyen az a „közös szint” (58.), Nádas ezt „a szenzualitásra vezető vissza” (91.), amely — akár a halál és (újra)születés elmondhatatlan élményét — minden emberi megnyilatkozást mindenki számára érthetővé teszi/teheti. A nyelv által kifejezett tiltások ismertetik, tanítatják meg velünk, kicsi korunktól kezdve, a szabadság lehetőségeit és korlátait. A szerelem vonatkozásában viszont a nyelv elégtelen, tehetetlen kifejezni magát a szerelmet, amelynek Nádas nemcsak az egyes ember, hanem a társadalom egésze szempontjából mintáértéket tulajdonít: „Az ember társadalmi vágyainak, társadalmi törekvéseinek és igényeinek a mintája” (91.). Az írók, Shakespeare, Flaubert és mások is, amikor a szerelemről írnak, a szerelem helyett „gyakorlatilag szociális viszonyokat írnak le” (93.), mert a nyelv nem rendelkezik azokkal a szavakkal, amelyek a szerelmet mutatják be, ezért azok, akik a szerelemről írnak, „[A]rról írnak, hogy a szerelem hogyan van akadályoztatva különböző szociális konfliktusok által” (93.). Nádas ezt a felismerést a próza- és a drámaírókra vonatkoztatja, a költészetre nem, mert „az bizony beszél a szerelemről. De az egy másik típusú beszéd”, amely „közel lebeg a szenzualitáshoz (...) ugyanabban

vagy majdnem ugyanabban a közegben mozog, mint maga a szerelem” (93.).

A nyelv kérdése, vallja Nádas Péter, a politika vonatkozásában is fontosabb, mint vélnénk. Megkerülhetetlen, mert „a politikának nem az a funkciója, amit mi tulajdonítunk neki, elsősorban nem a kormányzás, hanem elsősorban a diszkusszió” (91.). De épp a diszkusszió nem jöhet létre a politikusok között, mert amikor a „politika nyelvén kellene a másik szándékait keresni (...), összetéveszti(k) a személyes nyelv és a kollektív nyelv szintjeit” (102.). Mások viszont, amikor a politikus a tömegre kíván hatni, akkor épp a szintek összetévesztése vezet célra. Ahogy a híres Karinthy-példanovella, a *Barabbás* példázza, melyre Nádas is hivatkozik. (Manapság ezt tematizálja a hevesen támadott/védett nyilvános beszéd megengedhetősége és korlátozása kapcsán kialakult vita.)

Lévéen, hogy az irodalom eszköze a nyelv, természetes, hogy a beszélgetés során legtöbbször az irodalommal kapcsolatban kerül szóba. A nyelv irodalombeli szerepe nádas felfogásának értéséhez fogódzó lehet Nádas irodalomértelmezése. Szerinte az irodalom az individuum megnyilatkozása, jegye — „az irodalom az mindig én vagyok” —, következésképpen az „olyan irodalom, amelyik kizárólag másokról beszél és nem önmagáról, csak rossz irodalom vagy triviális irodalom lehet” (105.). Az igazán nagy írók irodalmát, mondja, az jellemzi, hogy ami az ő legsajátabb ismérvük, a nyelvük, az egyszerűsmind a közösségé is lesz. Erre a magyar irodalomból Nádas Adyt és József Attilát hozza fel példának, akik „olyan nyelvi vagy zenei érintkezési pontokat találtak, ahol az individuum azonos azzal a közössel, amelybe beleszületett, amellyel együtt él” (106.). József Attilára azért is hivatkozik, mert ő „a kollektivitásnak és az énésségnek egészen speciális kettősségét tudja megteremteni” (304.). Ezt erősíti meg a Nádas említette lengyel példa, Gombrowicz szerepe, aki ráébresztette a lengyeleket, hogy „az örökös »mi« elfelejtendő, el kell felejtetni. Csak »én« van, én, én, én, én. Hétfőn is én, kedden is...” (302.). És a beszélgetés során, ami természetes, itt fogalmazza meg Nádas saját irodalomideálját: „Arra törekedtem, hogy kizárólag egyetlen ént mondjak el, egy elképzelt ént, amibe persze még nagyon sok én beleférhet” (303.).

Ahogy belefér ebbe a beszélgetésfolyamba, amely bár formailag az irodalom és a publicisztika között áll, lényegében azonban minden ízében — IRODALOM. (*Jelenkor* Kiadó, Pécs, 2006)

GEROLD LÁSZLÓ

BASA VIKTOR: ENGEDELMES SZAVAK

A Napkút Kiadó tudatosan alakított kiadói politikáját jellemzi, hogy nemcsak ismert művészek kiadására vállalkozik, hanem igyekszik felfedezni fiatal tehetségeket is. Basa Viktor is a Cédrus Művészeti Alapítványának pályázatán győztes kötetével került be a kiadó fiatal tehetségei közé, s kapott lehetőséget az első önálló megjelenésre, ami annál is inkább fokozott olvasói figyelemre tarthat igényt, mivel a kötetbe gyűjtött versek döntő többsége itt olvasható először.

Annak ellenére azonban, hogy az *Engedelmes szavak* negyvenhét rövid verse Basa Viktor költői pályakezdésének nyitányát jelentik, a kötetet egységes költői világ és kiérett nyelvezet jellemzi. A versek hátterében ugyanaz a világtapasztalat ismerhető fel: a létezés igénylése és a teremtett világ jóságába vetett hit. A kötet számtalan versben visszatérő központi metaforája a *tenger*. Részben ezért, mert ez az egyre inkább önmagába záruló versvilág a külvilág helyett a lélek végtelenje felé terjeszkedik, s ott talál rá a másik végtelenre, Istenre, akinek a hagyományos misztika nyelvében egyik jellemző szóképe a tenger. Basa Viktor verseiben a tenger és a víz emellett, s talán sokkal inkább — szintén transzcendens jelentéstartalmakkal — az éltető elem, a születés és az újjászületés közege is: „az Új Balatonban / végleg megfürödnék / és ahogy születtem / a víztől lucskosan // egy aszfaltos úton / sétálnék tehozzád / júliusi délből / mindig magányosan” (*júliusi délből*).

Basa lírája azonban mégsem a beteljesedett idilli naiv költészete, költő és világ harmonikus viszonyának versbeli kifejeződését ugyanis rendre negatív részletek szövik át, az idilli kép például az első ciklusnak címet adó versben, a *tengerben* végül teljesen megsemmisül: „a fény / lassan vakít // merülve ring / a víztükör // zománc a / földek felszíne // kavics-fehér / a part // játékos árnyam / imbolyog // hullámba / vág a törmelék // mólókon itt-ott / tört fodor // sirályos, bűzös / üledék”. A lírai én és a világ harmonikus egységét leginkább megbontó, traumatikus élmény a kedves, a szeretett lány elvesztése. Az emiatt érzett fájdalom több versben közvetlenül is kifejeződik (például: *Jakob harca, a nők is, vőlegény, Vigasztalás, júliusi délből, még vagy*), de a megidézett történelmi és mitológiai alakok kiválasztásának logikáját is a férfi és nő szerelmének tragikus végkifejlete (*Sylvia Plath, Iasón aranya*), vagy halál tematikája (*Jeanne D'Arc*) határozza meg.

A vers nyelvezetét a beteljesíthetetlen idilli utáni vágy és a megbomlott harmónia kifejezésének képtelensége, a hermetikus költői világ,

az érzések, a fájdalom közvetíthetetlensége alakítja. Ennek a megnyilvánulása a versek epigrammatikus tömörsége, a költő szűkszavúsága mögötti *beszédes csend*. Az *Engedelmes szavak* líranyelve tehát — túl az egyértelmű parafrázison (például a *bárány* című) — líratörténeti távlatban Pilinszky kései költészetének hatását is mutatja. S egyben ki is jelöli Basa költészetének helyét: egyrészt a költőelőd igen gazdag hatástörténeti folyamában, másrészt tágabb kontextusban a bibliai hagyomány és lírai modernség találkozásának metszéspontjában íródo spirituális költészet történetében.

A lírai alany világának közvetíthetetlensége nemcsak a nyelvezet tömörségében, a meditáció csendjének szóhoz jutásában fejeződik ki, hanem a versnyelv sajátos alakzataiban: az örület szintaktikai és szemantikai egységeket megbontó beszédében (*félkegyelmi*) és a gondolatok kifejezésének és a másik megértésének a képtelenségét sugalló beszédzavarban (*afázia*). A szubjektum egységének fenyegetettségét kifejező nyelvi alakzatok mellett, pontosabban ezekkel szemben — feszültséget teremtő módon — a versek többségének metaforikus nyelve a megnevezhetetlen megnevezését állítja a költői törekvés centrumába (*definíció, költészet*). Mindez persze szintén nem áll távol a kései Pilinszky poétikájától, a kötet egészében azonban ezt a közvetlen hatást oldja a több versben is megfigyelhető fokozott formaigény, az ütemhangsúlyos és időmértékes verselés alkalmazása, s a rövid verseknek sajátos kötött formát adó haikuk.

Basa Viktor első kötetének költészettörténeti helyi értékét ma meghatározni még igen nehéz feladat lenne, valójában a folytatás maga jelöli majd ki saját pozícióját a kortárs líra folyamában. Annyi azonban már most is világosan látszik, hogy Basa költészetében a létezés szakralitása, s általában a létértelmezés transzcendens távlatának lírai kifejezése nem annyira a posztmodern ironikus nyelvjátékainak regisztereiben történik, hanem sokkal inkább a késő modernség lírai tapasztalatainak az újragondolása és újraírása révén. (*Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút Kiadó, Budapest, 2007*)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

WALTER NIGG: VINCENT VAN GOGH. NAPBA VETETT PILLANTÁS

Walter Nigg és Vincent Van Gogh: érdekes párosítás, kettejük összjátékából várhatóan valami izgalmas szintézis pattan ki. És nem is kell csalódnunk, mindketten hozzátesznek valamit a másikkhoz, kölcsönösen színesítik egymást. Ve-

gyük először is Walter Nigget, a protestáns teológust, több szent-életrajz szerzőjét. Ő a párválasztó, ő az, aki táncba viszi Van Goghot és meglehetősen határozott, tudatos mozdulatokkal vezeti: életrajzi esszéje spirituális életrajznak tekinthető művészettörténeti kitekintésekkel. Sajátos szempontból közelíti meg az életművet, és a művész életének szent, „vallásos” dimenzióját emeli ki. Azonban Vincent sem marad a szerző adása nyilvánvaló, hogy a magát vizes tappancsokkal a szobába lépő és ott mindent letaroló „hatalmas bolyhos kutyához” hasonló művész első pillantásra elüt Walter Nigg „korábbi szentjeitől” (Assisi Szent Ferenc, Mórús Szent Tamás, Eckhart, Suso, Tauler, Ward Mária), valamelyest lazább, mindenképpen nagyobb mozgási szabadságot igénylő táncpartner, kényesebb a fogás. A református egyház teológusa, lelkésze és „a csuhások Istenével” szakító Van Gogh találkoznak egymással és — meglelven a közös nevezőt — kötnek barátságot a könyv lapjain.

Nigg sajátos passiótörténetként állítja elének Vincent kudarcokkal, szenvedéssel, kereszttekkel, ugyanakkor pedig mély alázattal, egyszerűséggel és krisztusi szeretettel átítatott életét. Van Gogh tudatosan vállalta keresztútját, illetve keresztté válását: „Szenvedni anélkül, hogy panaszkodna az ember, ez a legfontosabb tanulnivaló az életben. (...) Mi, a mai társadalom művészei összetört keresztet vagyunk csupán.” „Szép a Paradicsom, de a Getsemané még szebb.” Amilyen gazdag a művész képeinek színvilága, olyan gazdagon színes passiótörténettel, portréval van dolgunk: Van Gogh megjelenik lelkes lelkészként, misszionáriusként, szigorú aszkétaként, egyszerű munkásként, szenvedélyes művészként, humanistaként, „szabadgondolkodó szakadárként” és Krisztust és az Evangéliumot elkötelezetten követő „szentként, prófétaként”.

Az első stációkon a bányászok és munkások közti lét, a szolidaritás, az egyszerűség, a missziós lelkipásztorkodás és az Evangélium hiteles követése kedvéért az egyházzal való szakítás motívumaival találkozunk. Van Gogh beleveti magát a *black county*-k, a szegény bányászok és munkások nyomorúságos életébe, szigorú aszkézisben élve terjeszti az Evangéliumot, amit nem pusztán hirdetni kíván, hanem a maga tisztaságában szeretné megélni. Feltárul előtte a valóság: a munkások ínsége, kiszolgáltatottsága, nyomora, ugyanakkor őszinte vonzalmat érez irántuk: „mind több és több megható és megrendítő vonást találok ezekben a szegény, ismeretlen munkásokban, ezekben az úgyszólván mindenek legutolsóbbjaiban és legmegvetettebbjeiben”. Mindenben hasonlóvá

akart válni hozzájuk: „ember volt az emberek között” — írja a szerző. Szent örültség, lángolás hevítik lelkét: „Az Úr Jézus is örült volt” — vallja, ám a Misszionárius Bizottság nem tolerálja túlzott buzgalmát és száműzi. Ekkor szakít a tradicionális egyházakkal, kitör a kereszténység keretei közül: „Ó, én nem pártolom e kereszténységet. Noha alapítója fenséges volt, a mai egyházat azonban köszönöm szépen, volt szerencsém látni.”

A következő stációk legkifejezőbb képei a *Sorrow* és a *Krumplievők*. Van Gogh Ozeás prófétahoz hasonló módon maga mellé veszi az utca leányát, aki ráadásul áldott állapotban van. Vincentet együttérzés és nem szenvedély vezérli, egyetlen célja, hogy megmentse Sient és leendő gyermekét a romlottság fogságából: „Meglátsz egy sápadt arcot, egy szomorú tekintetet, és mintha egy Ecce homo meredne rád egy sötét háttérből — s aztán minden más megszűnik létezni.” A munkásokat abszolút valóságosan, hitelesen kívánja ábrázolni képein, mintegy szolidaritást vállalván velük, és szeretné felhívni sanyarú helyzetükre a magasabb társadalmi rétegek figyelmét: „nincs igaza annak, aki a parasztképeknek konvencionális könnyedséget ad. Ha egy ilyen képnek szalonna, füst és krumpligőz szaga van, jó — az nem egészségtelen. Ha egy istállónak trágya szaga van, jó — azért istálló. (...) Ne parfümözzük a parasztképeket.” A „valóság valóságossága” szent Van Gogh számára.

A záró stációkon élet, vallás és művészet egyre inkább eggyé válik Vincent életében: mindenben a szeretet parancsa vezérli. Példaképe a „művészetben” és az életben egyaránt Krisztus: „Krisztus nagyobb művész, mint az összes művész együttesen, ő ugyanis az élő szellemmel és a testtel dolgozott, ő embereket készített, nem szobrokat. (...) E művész nem emelt szobrokat, nem festett, s nem írt könyveket... Ő egyszerűen az élővel, az emberrel foglalkozott, halhatatlanná téve őt.” Ahogy Pilinszky írja: „Senki így a modern festészetben nem imádkozott, mint ő. Művészetében azonban nem tematikusan, hanem mindenestől vallásos.” Pilinszky kijelentése megfordítható, ha igazat adunk Van Gogh szavainak: „Nincs művészeiből magatartás, mint szeretni az embereket” — nemcsak művészetében volt vallásos mindenestől, hanem egész élete és vallásossága „művészi” volt. „Jézust utoljára Van Gogh és Dosztojevszkij értette.” (Pilinszky) Íme az egyikük Walter Nigg bemutatásában. (Ford. Lerch Gabriella; *Kairosz*, Budapest, 2007)

BORBÁS PÉTER

SOMMAIRE

Le centenaire de la fondation de la revue 'Nyugat'

- Essais et études d'Attila Buda, Ágnes Kelevéz, Róbert Kiss Szemán, Andrea Máthé, György Rába, Judit Szilágyi et Dezső Tandori
- Texte inédit de Géza Ottlik
- Entretien avec Zoltán Kenyeres, historien de la littérature
- IMRE KERTÉSZ: L'héritage pesant de l'Europe
- Réconciliation germano-polonaise — la déclaration des évêques allemands et polonais en 2005

INHALT

Zentenarium der Gründung der Zeitschrift 'Nyugat'

- Essays und Studien von Attila Buda, Ágnes Kelevéz, Róbert Kiss Szemán, Andrea Máthé, György Rába, Judit Szilágyi und Dezső Tandori
- Eine unveröffentlichte Schrift von Géza Ottlik
- Gespräch mit Literarhistoriker Zoltán Kenyeres
- IMRE KERTÉSZ: Die erdrückende Erbe Europas
- Deutsch-polnische Versöhnung — die Deklaration der deutschen und polnischen Bischöfe im Jahre 2005

CONTENTS

The Centenary of the Foundation of the Periodical 'Nyugat'

- Essay and Studies by Attila Buda, Ágnes Kelevéz, Róbert Kiss Szemán, Andrea Máthé, György Rába, Judit Szilágyi and Dezső Tandori
- Unpublished Writing by Géza Ottlik
- Interview with Literary Historian Zoltán Kenyeres
- IMRE KERTÉSZ: The Depressing Heritage of Europe
- German-Polish Reconciliation — Joint Declaration of the German and Polish Bishops' Conferences in 2005

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: LAMPERTHNÉ EDELÉNYI ZSUZSANNA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP.

VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2008. évre 3.600,- Ft, fél évre 1.800,- Ft, negyed évre 900,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 380 Ft

VIGILIA

SZEMLE

KARL BARTH	Szemvillanások
MIHANCsik ZSÓFIA	Nincs mennyezet, nincs földém. Beszélgetés Nádas Péterrel
BASA VIKTOR	Engedelmes szavak
WALTER NIGG	Vincent van Gogh. Napba vetett pillantás

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Borbás Péter, Gerold László,
Halmai Tamás és Szénási Zoltán

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A zsolnárokról – a Biblia évében
- A hazai szegénységről
- Fila Béla, Füzes Ádám, Hámori Antal,
Thorday Attila, Zlinszky János tanulmánya
- Gyórfy Ákos, Halmai Tamás,
Hamvas Béla, Lackfi János,
Nyilas Attila, Tatár Sándor,
Turczy István és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

